

кишоварзии Аврупои Ҷанубӣ нисбат ба Аврупои Шимоли ва Марказӣ суғурта қарор мегирад.

Дар ин ҷо асосан шолӣ, пахта, тамоку, зайтун, ангур, ситрусҳо, меваҳо сабзавот парвариш мекунад. Чорводорӣ хусусияти экстенсивӣ дорад.

Нақлиёт. Барои алоқаҳои берунаи аксари мамлакатҳои хурди Аврупо нақлиёти баҳрӣ нақши калонро мебозад. Шаҳрҳои калону марказҳои саноатӣ (ғайри Мадрид) дар назди соҳил ҷойгир шудаанд, ҳаёти онҳо ба баҳр вобастагии калон дорад. Флотҳои баҳрии Норвегия ва Юнон кайҳо боз боркашонии баҳриро иҷро мекунанд. Нақлиёти роҳи оҳану автомобилӣ дар Аврупои Миёна васеъ истифода мешаванд.

Алоқаҳои иқтисодии беруна. Мамлакатҳои хурди Аврупо дар савдои ҷаҳонӣ ҳиссаи назаррас доранд. Дар мубодилаи савдои ҷаҳонӣ ҳиссаи Нидерланд аз ҳиссаи тамоми мамлакатҳои Африка (ғайри ҶАҶ) зиёд ва ҳиссаи Швейтсария ба ҳиссаи Бразилияю Аргентина (дар якҷоягӣ) баробар аст. Мамлакатҳои хурди Аврупо асосан бо давлатҳои мутараққии Аврупо, ИМА, Канада ва бо мамлакатҳои Аврупои Шарқию Россия тиҷорат мекунанд.

Содироти ин мамлакатҳоро мошинҳо, таҷҳизот, киштиҳои баҳрӣ, маҳсулоти ҷӯбкоркунӣ ва ғайраҳо ташкил менамояд. Нидерландия аз рӯи содироти маҳсулоти ширӣ, Дания аз рӯи гӯшту тухм дар ҷаҳон ҷои аввалро ишғол мекунанд. Мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ ба бозори ҷаҳонӣ асосан ашёи хоми кишоварзӣю минералӣ содир мекунанд.

Воридоти давлатҳои Аврупои Шимолию Марказӣ аз ашёи хоми саноатӣ, молҳои нимтайёр ва хӯрокворӣ иборат аст. Мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ асосан мошин, молҳои нимтайёр ва ашёи хом (асосан нефт) ворид мекунанд.

Дар мамлакатҳои хурди Аврупо соҳаи туризм ба шакли анъана даромадаст, ки аз ин ҳисоб даромади баланд мегиранд. Дар ин соҳа Испания пешсаф аст. Миқдори солонаи сайёҳони ба Австрия, Швейтсария, Люксембург ва ба мамлакатҳои Шимол меомадагӣ аз аҳсоли ин мамлакатҳо зиёд аст. Барои баъзеи он мамлакатҳо туризм яке аз манбаъҳои асосии даромад ба ҳисоб меравад.

Савол ва супориш

1. Омилҳои асосии ба қисмҳо тақсимкунии мамлакатҳои хурди Аврупоро ном бурда, онҳоро шарҳ диҳед.
2. Таъсири байналхалқии ҳоҷати ин мамлакатҳо бештар ба кадом омилҳо вобаста аст?
3. Чаро флоти баҳрии Норвегия ва Юнон дар зери "байрақи муфид" ҳаракат мекунанд?

Худатонро санҷед

1. Чаро мамлакатҳои хурди Аврупоро ба гурӯҳи мамлакатҳои тараққикарда дохил кардаанд?
2. Сабаби васеъ будани алоқаи иқтисоди берунии мамлакатҳои хурди Аврупоро дар чӣ мебинед?
3. Чаро давлатҳои хурди Аврупоро мамлакатҳои туристӣ номидаанд?
4. Кадом мамлакатҳои хурди Аврупо сиёсати бетарафиро пеша кардаанд?

Ба фикри шумо

Сабаби пешрави иқтисодиёти мамлакатҳои хурди Аврупо дар чист?

Чаро иқтисодиёти мамлакатҳои хурди Аврупо ба бозори берунӣ нигаронида шудааст?

МАМЛАКАТҲОИ АВРУПОИ ШАРҚӢ

Мавқеи географӣ ва захираҳои табиӣ. Аврупои Шарқӣ ноҳияи калони таърихию географӣ буда, дар қаламрави он Лаҳистон, Чехияю Словакия, Венгрия, Руминия, Булғористон, Албания ва собиқ ҷумҳуриҳои Югославия ҷойгиранд.

Баъзан ин мамлакатҳоро ба Аврупои Марказӣ ё Аврупои Миёна мансуб медонанд. Вале мафҳуми таърихии устувор, ки онро Созмони Милали Муттаҳид низ қабул кардааст, Аврупои Шарқӣ аст. Мамлакатҳои ин ноҳия масоҳати яклухтро ташкил додаанд, ки он аз баҳри Балтик то баҳрҳои Сиёҳу Адриатик кашол ёфтааст. Ин мамлакатҳо дар роҳи тараққиёти таърихӣ ва иҷтимоию иқтисодиашон умумиятҳои зиёде доранд.

Аз қаламрави панҷ мамлакат дарёи Дунай ҷорӣ мешавад ва бо воситаи роҳҳои оҳану автомобилгард ва хатти қувваи барқ бо ҳам пайваست мебошанд. Ҳамаи ин ба васеъшавии тақсими байналхалқии меҳнат мусоидат менамояд.

Хусусияти дигари муҳимми мавқеи географии ин мамлакатҳо ба мамлакатҳои тараққикардаи Ғарб наздик будан аст. Аз қаламрави онҳо гузаштани роҳҳои нақлиёти байналхалқӣ ба васеъшавии ҳамкориҳои байналхалқӣ мусоидат менамояд.

Мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ аз рӯи миқдори боигариҳои табиӣ ва ҷойгиршавӣ фарқ мекунанд. Танҳо захираҳои заминашон нисбатан баробар тақсим шудаанд.

Захираи асосии ангиштсанг дар Лаҳистону Чехия, нефту газ дар Руминия, захираҳои энергияи обӣ дар мамлакатҳои Балкан дида мешаанд. Металлҳои ранга дар Лаҳистон, Руминия, Булгария (мис, сулфур, намаки калий), маъдани оҳан дар Чехия, Руминия, Хорватия воқеъ гардадаанд. Қисми ғарбии собиқ Шӯравӣ, аз ҷумла Украина ва қисми Аврупоии Россия аз сарватҳои табиӣ низ бой мебошанд.

Дар ин замина иқтисодиёти ин мамлакатҳо инкишоф ёфтааст.

Аҳоли. Шумораи умумии аҳолии Аврупои Шарқӣ беш аз 221,0 млн нафарро ташкил медиҳад. Дар ҳаёти этникии аҳолии ин ноҳия халқҳои славянӣ бартарӣ доранд. Халқҳои руминӣ, албанӣ ва венгриягӣ нисбатан камшуморанд. Пайдоиши халқҳои Аврупои Шарқӣ мухталиф аст. Қабилаҳои славянӣ тақрибан 1500 сол қабл аз ин ба ин ҷо омадаанд. Полякҳо, чехҳо, словакҳо, заминҳои шимолу марказ, булғору сербҳо, хорватҳо, словениҳо ва дигарон дар заминҳои ҷануби Аврупои шарқӣ маскун шуданд. Номи давлати собиқ Югославия "Замини славянҳои ҷанубӣ"-ро ифода мекунад. Аксари олимон ақида доранд, ки венгриягӣҳои имрӯзаи ҳамвори назди Дунай қариб ҳазор сол қабл аз назди Урал омада буданд. Руминиҳо насли қабилаҳои фракии бо романиҳо омехташуда мебошанд.

Афзоиши табиӣ аз ҳама зиёд дар Албания дида мешавад, аммо дар дигар мамлакатҳо афзоиши табиӣ чандон зиёд нест. Сабаби дараҷаи пасти афзоиши табиӣ аҳоли ҷанги дуҷуми ҳақон мебошад, ки таркиби мӯътадили синну солӣ ва ҷинсии аҳолиро халалдор намудааст. Ба мамлақати дараҷаи баланди урбанизатсия доштаи ноҳияи Аврупои Шарқӣ Чехия (3/4 ҳиссаи аҳоли) дохил мешавад. Дар дигар мамлакатҳо дараҷаи урбанизатсия паст мебошад.

Ҳаёти миллии аҳоли дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ яхела нест. Дар дохили онҳо Лаҳистону Венгрия нисбатан давлатҳои якимплата ба ҳисоб мераванд.

Ҷойгиршавии аҳоли дар ноҳия нисбатан баробар аст. Он фақат бо дараҷаи урбанизатсия фарқ мекунад.

Шаҳрҳо. Мувофиқи маълумотҳо шумораи умумии шаҳрҳои Аврупои Шарқӣ аз 2,5 ҳазор зиёд аст. Дар ҳараёни сокиншавии ҳамаи мамлакатҳо шаҳрҳои калонтарин нақши асосиро мебозанд ва шумораи онҳо аз 100 бештар аст. Дар байни онҳо шаҳрҳои пойтахтӣ ҷудо шуда меистанд. Калонтарини онҳо Будапешт ва Бухарест мебошанд. Дар баъзе мамлакатҳо урбанизатсия сабаби пайдоиши агломератсияҳои шаҳрӣ гардидааст. Ин бештар дар Лаҳистон назаррас аст. Калонтарин агломератсияҳои шаҳрӣ Силезияи Болоӣ ва Катовитсе мебошанд.

Дар деҳот маскуншавии қишлоқӣ ва хуторӣ бартарӣ дорад.

Хоҷагӣ. Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ роҳи сохтмони сотсиалистиро гирифтанд. Даҳсолаҳои баъдиҷангӣ дар бисёри ин мамлакатҳо индустриякунонӣ ва кооперативонии кишоварзӣ ба амал бароварда шуданд. Дар ҷумҳуриҳои ба ҳайати собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ шомилбуда бошад, азнавбарқароркунии баъдиҷангӣ гузаронида мешуданд. Мамлакатҳои қисми ғарбии ноҳия 10% маҳсулоти саноати ҷаҳонро истеҳсол менамояд. Вале усулҳои маъмурию фармондиҳии идоракунии хоҷагӣ, дар истеҳсолот суст ҷорикунӣ комёбиҳои нави илму техника сабаби сустшавии суръати афзоиши иқтисодӣ ва ҳосилнокии меҳнат гардид. Оқибати ин ҳафтомониҳои пешрафти техникӣ ба рақобат тоб наовардани маҳсулотҳои тайёр дар бозори ҷаҳонӣ гардид. Ҳамаи ин сабаби пастшавии қурби пул ва нақӯаҳволии халқ гардид.

Тағйиротҳои сиёсӣю иқтисодӣ, ки дар солҳои 90-ум дар ин мамлакатҳо рух дод, ба дигаргуншавии қули тарзи хоҷагидори оварда расонид. Ҳоло ин мамлакатҳоро аз рӯи усули ташкили хоҷагӣ гурӯҳи давлатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда меноманд.

Тафовути шароити табиӣю таърихӣ ва дараҷаи камолоти иқтисомӣю иқтисодӣ ба географияи ҳозираи хоҷагии онҳо таъсир расонида аст. Дар ин қаламрав мусовотҳои индустрия ба монанди Слезияи Боло дар Лаҳистон, ҳавзаи Острова-Карвин дар Чехия ташаккул ёфтаанд, ки аҳамияти умумӣ аврупоӣ дорад. Ҳар кадом мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ба худ равиҳои хоси кишоварзӣ доранд. Ҳеҷ ягон мамлакат ба монанди Руминия майдони кишти ҷуворимаққа, мисли Лаҳистон майдони рож, картошка, Булғория боғу тоқ, Венгрия майдони киштшаванда надорад.

Баъди солҳои 50 асри XX дар иқтисодиёти ин мамлакатҳо тағйиротҳои қуллӣ ба миён омадаанд. Аз соҳаҳои саноати вазнин, асосан, соҳаҳои тараққи пешрафти илмию техникиро муайянкунанда (электротехника, мошинсозӣ, химия) инкишоф ёфтанд.

Географияи саноати мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ дар зерини таъсири омилҳои мухталифи ҷойгиркунии истеҳсолот шакл гирифтааст. Вале дар тӯли солҳои зиёд шароити табиӣю захираи сарватҳои табиӣ бештар таъсир доштаанд. Аврупои Шарқӣ барои тараққиёти саноат ба таври кофӣ захираи сарватҳои зеризаминӣ дорад. Аммо ҳаҷм ва таркиби сарватҳои табиӣ аз ҷумлаи сарватҳои зеризаминӣ дар ҳар як ноҳия ва мамлакат як хел намебошад, ки ин ба сохти геологӣ қаламрави онҳо вобаста мебошад.

Дар қисми шимолӣ қариб ҳамаи захираҳои ангишт, мис, сулфур, намакҳои ошӣ ва калий, дар қисми ҷануб бошад, асосан канданиҳои фойданоки металлӣ бештар воҷебуранд.

Асоси маҷмӯи сӯзишворию энергетикаи Аврупои Шарқиро саноати ангишти ва нефту газ ташкил менамояд. Истихроҷи ангишти сиёҳтоб ва ангишти бартарӣ дорад. Истихроҷи онҳо дар ин ноҳия 1/3 истихроҷи ҷаҳониёро ташкил менамояд. Дар дунё ноҳияе нест, ки дар он ангишти сиёҳтоб мисли Аврупои Шарқӣ чунин аҳамияти калони сӯзишворию энергетикӣ дошта бошад. Ин намуди ангишт бо усули кушод истихроҷ карда шуда, аксар ҳамчун сӯзишворӣ барои нерӯгоҳҳои барқӣ истифода бурда мешавад. Ангиштсанг бештар дар Лаҳистону Чехия, Украина ва ғарбии Россия ҷойгир шудааст.

Дар ҷиҳати ҳаҷми истихроҷи ангишти сиёҳтоб ҳавзаҳои шимоли Чехия ва Белхатув фарқ карда меистанд. Иқтисори истихроҷи солони ҳар кадоми онҳо қариб 40 млн тоннаро ташкил менамояд. Ангиште, ки дар ҳавзаи Силезияи Боло истеҳсол карда мешавад аз миқдори ангиште, ки дар як сол Олмону Англия дар якҷоягӣ истеҳсол мекунанд бештар аст.

Саноати нефту газ дар Руминия аз ҳама бештар тараққӣ ёфтааст. Нефти дар ҳавзаи Наздикарпат (ш. Плоешти) истихроҷ карда мешавад.

Ҷойгиркунии саноатҳои нефту газро дар дигар мамлакатҳои ноҳия мавқеи иқтисодию географии онҳо муайян мекунанд.

Дар ин мамлакатҳо заводҳои нефткоркунӣ дар роҳҳои кубурҳои нефтузаронанда ва бандарҳои баҳрӣ ҷойгир карда шудаанд.

Асоси электроэнергетикаи Аврупои Шарқиро нерӯгоҳҳои барқии оғави ташкил мекунанд. Онҳо дар назди ҳавзаҳои калони ангишт ва коркарди нефту газ сохта шуданд.

Нерӯгоҳҳои барқии атомӣ дар ғарбии Россия, Украина ва дар даҳсолаҳои охир дар Чехия, Венгрияю Булғория, дар дигар давлатҳои Аврупои Шарқӣ нерӯгоҳҳои барқии атомӣ сохта шудаанд. Калонтарин истироҳи барқии атомӣ дар ин ноҳия "Козлодуи" (дар Булғория) дар соҳили Дунай сохта шудааст, иқтисори он қариб 4 млн кВт аст.

Иқтисори захиравии обию электрикии Аврупои Шарқӣ ҳоло ба тавоми бояду шояд аз худ карда нашудааст. Бинобар он ояндаи ин соҳа хеле хуб аст. Ҳоло дар шохобҳои Дунай Вага, Драва, Олта, Исқир ва ғайра нерӯгоҳҳои барқии обӣ амал мекунанд. Калонтарин нерӯгоҳи барқии обӣ дар Дунай солҳои 70 ба якҷоягии Руминия ва Югославия (дар Дарвозаи Оҳанин) сохта шудааст, ки иқтисори он 2,1 млн кВт буда, ҳар сол 11 млрд кВт/с энергия истеҳсол менамояд. Дар дарёи Волга ҳам нерӯгоҳҳои барқии обию калон сохта шуданд.

Дар ин музофот ба истифодаи намудҳои ғайри анъанавии энергия низ эғоз намудаанд. Масалан, Венгрия дорои захираҳои калони гидро-термалӣ буда, онро барои гармкунии биноҳои истиқоматӣ, объектҳои коммуналию саноатӣ, табобатгоҳҳои обӣ ва ҳавзҳои шиноварӣ истифода мекунанд. Дар ин ҷода мамлакат дар миқёси ҷаҳон мавқеи хосро ишғол менамояд.

Металлургия. Маҷмӯи металлургӣ аз истеҳсоли истихроҷи металлҳои сиёҳу ранга иборат буда, заминаи табиӣ захиравии тараққиёташ дар ҳама қисматҳои ноҳия як хел нестанд.

Металлургияи сиёҳ дар аксари мамлакатҳо (ғайр аз Украина ва ғарбии Россия) заминаи сӯзишворию ашёи хоми кофӣ надорад. Алаҳусус захираи маъдани оҳан хеле кам ва ё тамоман вуҷуд надорад. Бо захираи ангиштсанг танҳо Лаҳистону Чехия таъмин мебошанд. Бо вуҷуди ин дар солҳои ҳокимияти сотсиалистӣ қариб дар ҳамаи ин мамлакатҳо комбинатҳои калони металлургии сикли пурра сохта шуданд.

Ибтидои солҳои 90 дар ноҳия якчанд марказҳои калони металлургияи сиёҳ пайдо шуданд. Баъзеи онҳо дар заминаи ҳавзаҳои ангишти коксдиҳанда, дигарашон дар мавзёҳои мавқеи мусоиди иқтисодик географӣ дошта ташкил ёфтаанд. Масалан, ноҳияи аз ҳама калони металлургӣ дар ҷануби Лаҳистон дар заминаи ҳавзаи калони ангиштсанги Силезияи Боло, комбинати калони металлургӣ дар шаҳри Галатси Руминия дар поёноби Дунай дар заминаи маъдани оҳани воридотӣ ташкил ёфтаанд.

Металлургияи ранга дар аксари мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ҳамчун соҳаи муҳимми таҳассуси байналхалқӣ ба ҳисоб меравад. Заводҳои металлудозии металлҳои ранга дар назди конҳои истеҳсоли алюминий бошад, дар назди нерӯгоҳҳои барқӣ сохта шудаанд. Масалан, калонтарин дар Аврупои Шарқӣ маркази истеҳсоли мис дар ҷанубу ғарбии Лаҳистон дар заминаи ҳавзаи миси маҳаллӣ ташаккул ёфтааст.

Мавзеи аз ҳама калони истеҳсоли маъдани алюминий паҳнкӯҳи Динор мебошад. Заводҳое, ки дар ин ҷо вуҷуд доранд дар заминаи захираҳои бокситу энергияи электрикӣ маҳаллӣ сохта шудаанд. Металлургияи ранга дар Булғория, Руминия ва Венгрия низ тараққӣ кардааст.

Маҷмӯаи мошинсозӣ аз рӯи нархи маҳсулот ва шумораи коргарон дар Аврупои Шарқӣ соҳаи асосии саноат ба ҳисоб меравад. Ҷойгиршавии он ба географияи захираҳои меҳнатӣ, мутахассисони баландихтисос ва мавқеи географӣ вобаста мебошанд. Дар аксари мамлакатҳо корхонаҳои ин соҳа дар шаҳрҳои калонтарину агломератсияҳои шаҳрӣ ва гиреҳҳои мошинсозиро ба вуҷуд овардаанд. Дар Чехия корхонаҳои ин соҳа дар шаҳрҳои хурду миёна низ сохта шудаанд.

Маҷмӯи химия дар гузашта асосан ба ашёи хоми маҳаллӣ таъян менамуд (ангишт, намаки калий, намаки ош). Руминия бештар нефту газро истифода менамуд. Баробари васеъ истифода бурдани маҳсулотҳои химияи органикӣ ва масолеҳи полимерҳо ин мамлакатҳо соҳаи нефтухимияро инкишоф додаанд.

Ноҳия ва марказҳои калони саноати нафту химия дар поёноби дарёи Вислаи Лаҳистон (шаҳрҳои Бидгош, Торум, Плотск), Руминия ва шаҳрҳои бандар ташкил ёфтаанд.

Саноати чӯбкоркунии ноҳияи Аврупои Шарқӣ асосан дар заминаи истифодаи ҷангали маҳалӣ ташаккул ёфтааст. Аммо на ҳамаи мамлакатҳо бо захираи чӯб пурра таъминанд. Булғорияю Венгрия воридкунандагони анъанавии маҳсулоти ҷангали мебошанд. Дар Чехия, Руминия, Албания истифодаи ҷангал маҳдуд карда шудааст. Зеро ҷангалҳоро ба сифати муҳофизаткунандаи об, хок, инкишофи рекреатсия ва туризм истифода мебаранд.

Саноати сабук дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ хеле тараққӣ кардааст. Ин пеш аз ҳама саноати бофандагиро дар назар дорад. Он ҳанӯз асрҳои XVIII–XIX дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ (пашму зағир) пайдо шуда, баъдтар ба истеҳсоли газвори пахтагин гузаштааст. Ин соҳа ҳам дар шаҳрҳои калон ва ҳам дар шаҳрҳои хурду миёна инкишоф ёфтааст. Масалан, Лодз калонтарин маркази саноати бофандагӣ (дар Лаҳистон) дар Аврупои Шарқӣ буда, дар ин соҳа бештар аз 120 ҳазор одам шугл дорад. Дар гирду атрофи Лодз шаҳрҳои ҳамсафир бисёр пайдо шуданд. Онҳо тахассуси маҳдуди истеҳсоли доранд. Аз дигар соҳаҳои саноати сабук чарму пойафзол тараққӣ кардаанд. Дар аксари ин мамлакатҳо анъанаҳои миллии истеҳсоли меҳел, асбобҳои мусиқӣ, бозичаҳо нигоҳ дошта шудаанд.

Ноҳияҳои саноатӣ. Географияи хоҷагии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро пеш аз ҳама мавҷудияти қариб 30 ноҳия, 170 гиреҳҳои

Расми 35.
Харитаи иқтисодии
Аврупои Шарқи

саноатӣ муайян мекунад. Онҳоро ба се намуди асосии ноҳияю гиреҳҳои саноатӣ ҷудо кардаанд: 1) ноҳия ва гиреҳҳои дар заминаи ҳавзаҳои ангишт ташкилфта; 2) ноҳия ва гиреҳҳои дар заминаи захираҳои меҳнатӣ ва истеъмоли маҳсулот ташаккулфта; 3) ноҳия ва гиреҳҳои дар заминаи мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ ва шохроҳҳои бандарӣ пайдо шуда.

Аз ҳама калонтарин дар Аврупои Шарқӣ ноҳияи саноатии Силезияи Боло дар Лаҳистон буда, дар ин ҷо қариб се ҳазор корхона амал мекунанду шумораи коргарон бештар аз 1 млн нафарро ташкил менамоянд.

Дар Лаҳистону Чехия, Венгрияву Руминия, қисми ғарбии Россия, Украина ва Белоруссия марказҳои саноатиро ҷудо кардан мумкин аст, ки дар онҳо ноҳияҳо ва гиреҳҳои калони саноатии ин мамлакатҳо ҷойгир шудаанд.

Кишоварзӣ. Географияи ҳозираи кишоварзии Аврупои Шарқӣ дар зери таъсири омилҳои табиӣ шакл гирифтааст. Хусусан ба ҷойгиршавии он захираҳои заминӣ таъсири калон расонидааст. Дар таркиби фонди замини Аврупои шарқи майдони шудгор 2/5 ҳиссаи майдони онро ташкил менамояд. Ҳоло имконияти васеъкунии майдони кишт қариб вуҷуд надорад.

Соҳаҳои асосии кишоварзӣ зироаткорӣ ва чорводорӣ буда, барои инкишоф додани малакаҳои меҳнатии аҳолии кӯмак мерасонад. Ҳар дуи ин соҳа дар ҳама қисмҳои ноҳия паҳн гардидаанд. Вобаста ба таносуби инкишофи зироаткорӣ ва чорводорӣ дар ноҳия се намуди таҳассуси кишоварзиро фарқ намудаанд.

1. **Намуди Аврупои миёнагӣ**, ки ба он кишоварзии Лаҳистону Чехия, як қисми ғарбии собиқ Шӯравӣ ва Словакия мансубанд. Дар таркиби кишоварзии ин мамлакатҳо чорводорӣ бартарӣ дорад.

2. **Намуди балкани**, ки он хоҷагиҳои Руминия, Булғористон, ҷумҳуриҳои собиқ Югославияву Албанияро дар бар мегирад. Дар инҷо зироаткорӣ аз чорводорӣ афзалият дорад. Ба ин намуд қисми ғарбии Россия ва Украинаву Молдавия дохил мешаванд.

3. **Намуди баҳри Миёназаминӣ**. Ба ин намуд кишоварзӣ наздибаҳрии Албания ва собиқ Югославия дохил мешавад. Дар ин ҷо растанӣҳои мевагии гармидӯст (анҷир, зайтун, ситрусҳо) парвариш карда мешаванд. Таркиби Маҷмуи агросаноатии (МАС) ин мамлакатҳо гуногун аст. Онҳо ҳамдигарро пурра мекунанд, ки ин ба беҳтаршавии тақсимои географии меҳнат ва мубодилаи маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат менамояд.

Нақлиёт. Низоми нақлиёти Аврупои Шарқӣ таърихи дуру дароз дорад. Маълумотҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки намуди қадиматарини нақлиёт роҳи обӣ мебошад. Бандарҳои баҳрӣ ҳам

пайдоиши қадима доранд. Бандари Гданск садсола шудааст. Бандари Констансаи Руминия ҳанӯз дар давраи Рими Қадим маълум будааст. Аммо шабакаи нақлиёти имрӯзаи Аврупои Шарқӣ дар асри XIX ва нимаи аввали асри XX ташкил ёфтааст.

Мавқеи дар шоҳроҳҳои транзитии самти арзӣ дошта ва дар байни баҳрҳои Сиёҳ, Балтик, Адриатик, ҳавзаи дарёи Дунай, Леба, Одра, Висла ва мавҷуд будани системаи кӯҳҳои Карпату Балкан ба системаи нақлиёти он таъсири калон расониданд.

Барои Аврупои Шарқӣ нақлиёти роҳи оҳан аҳамияти калон дорад. Солҳои баъдиҷангӣ дар қисми шимолии Аврупои Шарқӣ роҳҳо таъмир карда шуданд ва дар қисми ҷанубии он роҳҳои нав бунёд гардиданд.

Барои тараққии нақлиёти обӣ бандарҳои баҳрӣ аҳамияти ниҳоят калон доранд ва воситаи асосии савдои байналхалқӣ ба ҳисоб мераванд. Дарёи Одра, Дунай, Волга аз ҷама бештар аҳамияти киштигардӣ доранд. Сохтани иншооти обӣ дар Дарвозаи Оҳанин шароити киштигардии дарёи Дунайро хеле беҳтар намуда, канали нави Дунаю баҳри Сиёҳ дар Руминия (дарозиаш 64 километр) роҳро аз дарё то баҳр 400 километр кӯтоҳ намуд.

Ноҳияҳои туризм. Ба географияи истироҳат ва туризм аз ҷама бештар мавҷудияти захираҳои табию рекреатсионӣ, иқтисодию географӣ, бо инфраструктура таъмин будан, бой будан аз ёдгориҳои таърихӣ маданӣ мусоидат намудаанд.

Ҳар кадом мамлақати Аврупои Шарқӣ мавзеҳои сайёҳонӣю рекреатсионӣ дорад, ки дар ин ҷойҳо истироҳат ва туризм соҳаи муҳимми таҳассус ба ҳисоб меравад. Тафовути захираҳои табию рекреатсионӣ сабаби пайдоиши се намуди мавзеҳои сайёҳӣю истироҳатӣ гардад: 1) наздибаҳрӣ; 2) наздакӯлӣ ва; 3) кӯҳӣ.

Дар Аврупои Шарқӣ калонтарин мавзеи туризму рекреатсионӣ намуди яқум соҳили баҳри Адриатикӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он ҷо шумораи курортҳо аз 50 зиёд аст, дар онҳо яқбора 700 ҳазор кас истироҳат ва табобат гирифта метавонад. Мавзеи асосии туризми кӯҳӣ паҳнкӯҳи Татрҳои Басанд дар ҳудуди Лаҳистону Чехия мебошад. Дар нишебиҳои шимоли он шаҳри Закопанеи Лаҳистон ҷойгир аст, ки онро "пойтахти зимистона" номиданд. Роҳҳои асосии туризм аз он ҷо сар мешаванд.

Курортҳои табобаткунӣ, кӯҳӣю иқлимӣ дар Аврупои Шарқӣ бисёранд. Ин мамлақатҳо аз ёдгориҳои маданияту таърихӣ ганӣ буда, онҳо ҷӣ дар шаҳрҳои калону пойтахтҳо ва ҷӣ дар шаҳрҳои хурду миёна вучуд доранд. Ин шаҳрҳоро шаҳр-осорхона ва шаҳр-мамнӯъгоҳ эълон намудаанд. Аз ҷама беҳтарини онҳо Прага ва Будапешт мебошанд.

Вазъияти экологӣ. Шароитҳои экологӣ дар Аврупои Шарқӣ чун дар тамоми ҷаҳон ноустувор мебошад. Бо мақсади беҳтаркунии

вазъи экологӣ ҳар кадом мамлакат чораҳои алоҳида ва барномаҳои маҷмӯӣ тартиб дода, онҳоро ба амал мебароранд. Сохторҳои махсуси ҳифзи табиат ташкил карда шудаанд. Ҳаракатҳои "сабз" аз қабилӣ чунин сохторҳо мебошанд.

Дар Лаҳистон бештар аз 13 парки милли, 650 мамнӯъгоҳ ташкил ёфтаанд, ки дар онҳо ландшафтҳои муҳимми мамлакат нигоҳ дошта мешаванд.

Бо вучуди ин ҳоло ҳам муаммоҳои мураккаби экологӣ вучуд доранду онҳо ба истихроҷи усули кушод, сӯхтану коркарди химиявии ангишти сиёҳтоб вобаста мебошанд. Пайваста ба ин аксари агломератсияҳои шаҳрӣ маҳз дар ҳавзаҳои ангишт ба вучуд омадаанд ва дар он ҷо то ҳол истеҳсолотҳои гуногуни "ифлос" вучуд доранд. Ҷойгиркунии як қатор агломератсияҳои шаҳрӣ, заводҳои металлургӣ, нефткоркунӣ, нефту химия дар соҳилҳои Дунай, Висла, Волга, Дон, Днепр ва дигар дарёҳо ба тозагии оби онҳо таъсири манфӣ расонидаанд. Вазъияти экологӣ дар ноҳияҳои саноатии қисми ҷануби Лаҳистон, қисми ғарби Чехия, Дони Украина ва ғайраҳо, ки ин ҷойҳо як қатор мавзӯҳои хатарноки экологӣ доранд, хеле мураккаб аст.

Савол ва супориш

1. Хусусиятҳои хоси мавҷеи иқтисодию географии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро тавсиф намоед.
2. Аз китоби дарсӣ ва харитаҳои атлас истифода намуда, ба захираҳои табиӣи мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ онҳо баҳо диҳед. Нораҷоии он мамлакатҳоро бо ашёи хоми минералӣ муайян намуда, роҳҳои бартараф намудани онро нишон диҳед.
3. Хусусиятҳои маҷмӯӣ хоҷагии халқи шимол, ҷануб ва шарқии Аврупои Шарқӣ дар чӣ ифода ёфтаанд?
4. Харитаи кишоварзии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро таҳлил намуда, гуед, ки тафавутҳои асосии таҳассуси онҳо дар чист?
5. Бо ёрии атлас хусусиятҳои хоси шабакаи роҳҳои оҳани мамлакатҳои Аврупои Шарқиро нишон диҳед.
6. Ба ду мамлакат (интихобан) тавсифи географӣ диҳед.
7. Номгӯи ҳавзаҳои калонтарини ангишт, заводҳои металлургӣ, нефткоркунӣ, нерӯгоҳҳои барқиро дар дафтарадон нависед.
8. Ба фикри шумо дар кадом ноҳия ва марказҳо мошинсозии металлалаб, дар кадомаш мошинсозии нави илмталаб афзалият доранд?
9. Оид ба ёдгориҳои маданӣ-таърихӣи мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ маълумотнома тайёр намоед.
10. Ба фикри шумо роҳҳои асосию муҳимми пешгирӣ намудани ифлосшавии муҳити атроф кадомҳоянд? Дар ҳалли ин масъала хонандагон иштирок мекунанд ё не?

Худатонро санҷед

1. Аломатҳои хоси фарқкунандаи мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ кадомҳоянд?
2. Ҳоҷагии Аврупои Шарқӣ дар давраи баъди ҷангӣ чӣ тавр тағйир ёфт?
3. Дар асоси кадом омилҳои таҳассуси кишоварзӣ мамлакатҳои Аврупои Шарқиро ба гурӯҳҳо ҷудо кардаанд?

Ба фикри шумо

Ба бозсозии иҷтимоию иқтисодии ин мамлакатҳо чӣ сабаб шудааст?

Бигӯед, ки роҳҳои асосии аз захираҳои минералӣ таъмин намудани ин мамлакатҳо кадомҳоянд?

Дар оянда ҳамкориҳои минбаъдаи давлатҳои Аврупои шарқӣ ва ИДМ чӣ гуна бояд буд?

Барои мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ба Иттиҳоди Аврупоӣ дохил шудан бехтар аст ё ташкили Иттиҳоди иқтисодии байниҳамдигарӣ?

Тавсифи мухтасари мамлакатҳои алоҳида

РОССИЯ

Масоҳаташ – 17,1 млн км².

Аҳолиаш – бештар аз 150 млн нафар.

Пойтахташ – ш. Москва.

Забони давлатӣ – русӣ.

Воҳиди пулӣ – рубл.

Россия яке аз мамлакатҳои бузурги ҷаҳон дар қитъаи Аврупо ва Осиё буда, қариб 1/3 масоҳаташ дар Аврупо ва 2/3 дар Осиё ҷойгир аст. Қисми шимолӣ онро баҳрҳои Уқёнуси Яхбастаи шимолӣ, қисми шимолу шарқӣ баҳрҳои Уқёнуси Ором иҳота намуда, дар ҷануб ва шимолу ғарб ба баҳрҳои Уқёнуси Атлантик: баҳрҳои Сиёҳ, Азов ва Балтик баромад дорад. Бандарҳои ин баҳрҳо Россияро бо мамлакатҳои хориҷа ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил алоқаманд мекунанд. Вай нисбати давлатҳои мустақил мавқеи марказӣ дорад ва қариб ҳамаи ин давлатҳо ба воситаи Россия байни ҳамдигар алоқа мекунанд.

Дар Россия се қаламрави фарох – Аврупои Шарқӣ, Сибири Ғарбӣ ва паҳнкӯҳи Сибири Миёна ҷудо шуда меистанд. Ҳамвориҳои Аврупои Шарқиро аз Сибири Ғарбӣ кӯҳҳои Урал, ки аз шимол ба ҷануб дар масофаи 2,4 ҳазор километр кашол ёфтаанд, ҷудо кардаанд.

Иқлими Россия хеле гуногун буда, минтақаҳои иқлимиаш аз шимол ба ҷануб чунин иваз мешаванд: минтақаи иқлими арктикӣ, субарктикӣ, мӯътадил ва субтропикӣ. Муддати сол дар тамоми қаламравии он ҳавои континенталии арзҳои мӯътадил ҳукмрон буда, зимистони дар зери таъсири ҳавои арктикӣ, атлантикӣ ва антисиклони Сибири Шарқӣ мебошад.

Тобистон сатҳи Россия гарм, фишор паст ва массаҳои ҳавоии аз уқёнус ба хушкӣ ҳаракаткунанда ҳукмронӣ мекунанд. Боришот дар фаслҳои баҳору тобистон борон ва тирамоҳу зимистон барф мебошад. Дар тамоми сатҳи он боришоти фасли гарм нисбат ба фасли хунук зиёд аст. Дар қаламрави Россия миқдори зиёди дарёҳо ҷорӣ мешаванд, ки онҳо аҳамияти энергетикӣ, обёрӣ, киштигардӣ, моҳигирӣ доранд. Калонтарини онҳо Лена, Об, Иртиш,

Волга, Енисей буда, дарозии ҳар кадоми онҳо аз 3500 то 4416 километр мерасад.

Россияро кишвари ҷангалзори ҷаҳон меноманд. Ҷангалҳо бештар аз 60% масоҳати онро ташкил додааст.

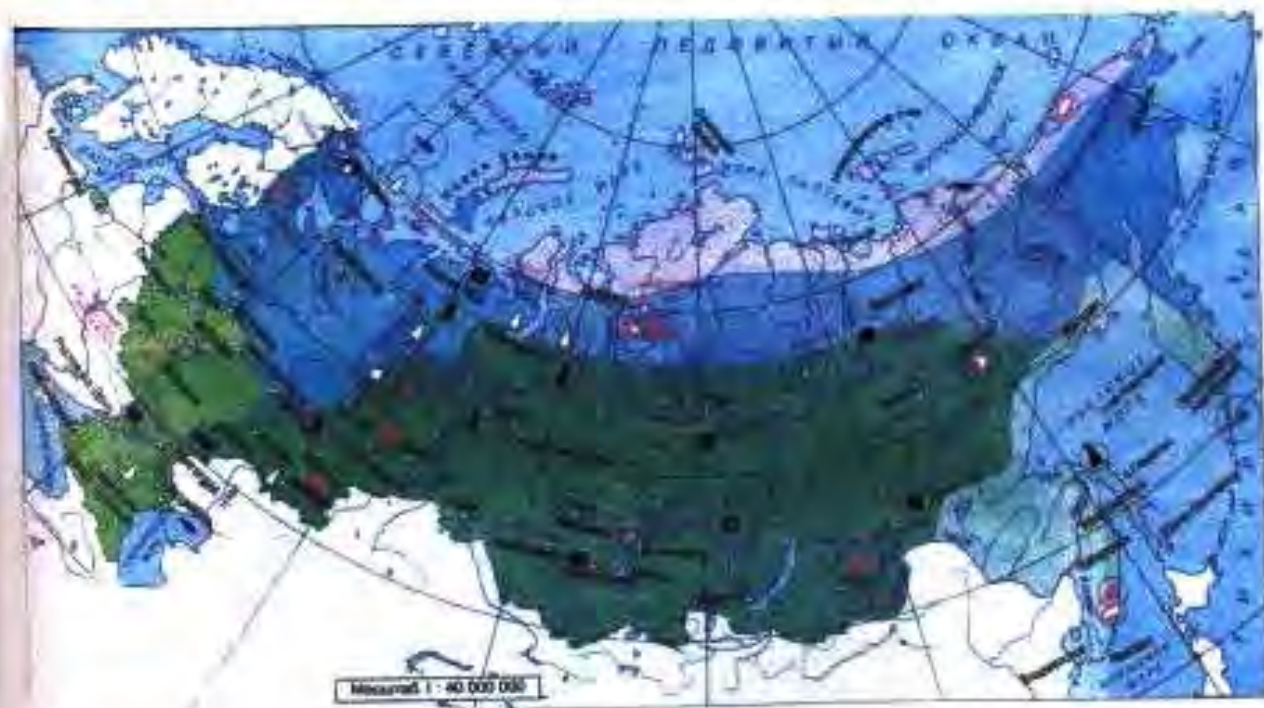
Захираҳои табиӣ ва истифодаи онҳо. Захираҳои табиӣи Россия хеле зиёд ва гуногун буда, онҳо барои тараққиёти бисёр соҳаҳои хоҷагӣ мусоидат менамоянд. Захираҳои зеризаминии вай соҳаҳои муҳимми саноатро бо ашёи хому сӯзишворӣ таъмин менамоянд.

Захираҳои минералӣ. Аз рӯи захира ва истихроҷи маъдани оҳан ва маъдани баъзе металлҳои ранга, инчунин тилло Россия дар байни дигар давлатҳо мавқеи пешсафро ишғол менамояд.

Россия аз захираҳои ғайри маъданӣ газу нефт, ангишт, намакҳои ошу калий алмос, графит, асбест низ яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Вай талаботи худро ба нефту газ таъмин намуда, миқдори зиёди онҳоро ба бозори ҷаҳонӣ мебарорад. Бисёр нерӯгоҳҳои барқшар дар заминаи ангишти сиёҳтоб ва ангиштсанг кор мекунанд. Заминаи ашёи хоми табиӣи саноати химия хеле мустаҳкам аст. Қариб дар тамоми ноҳияҳои Россия дар заминаи ашёи хоми минералӣ корхонаҳои масолеҳи бинокорӣ вучуд доранд.

Бо ҳам мувофиқ омадани захираҳои гуногуни минералӣ ва сӯзишворӣ дар як қатор ноҳияҳои мамлакат боиси пайдоиши ноҳияҳо ва гиреҳҳои калони саноатӣ гардидаанд.

Захираҳои обӣ. Захираҳои оби Россия дар таъмингардонии талаботи аҳоли ва инкишофи хоҷагии халқ нақши бузург мебозад. Захираҳои обию энергетикӣ мамлакат беҳамто мебошанд. Вале

Расми 36. Шароит ва сарватҳои табиӣи Россия

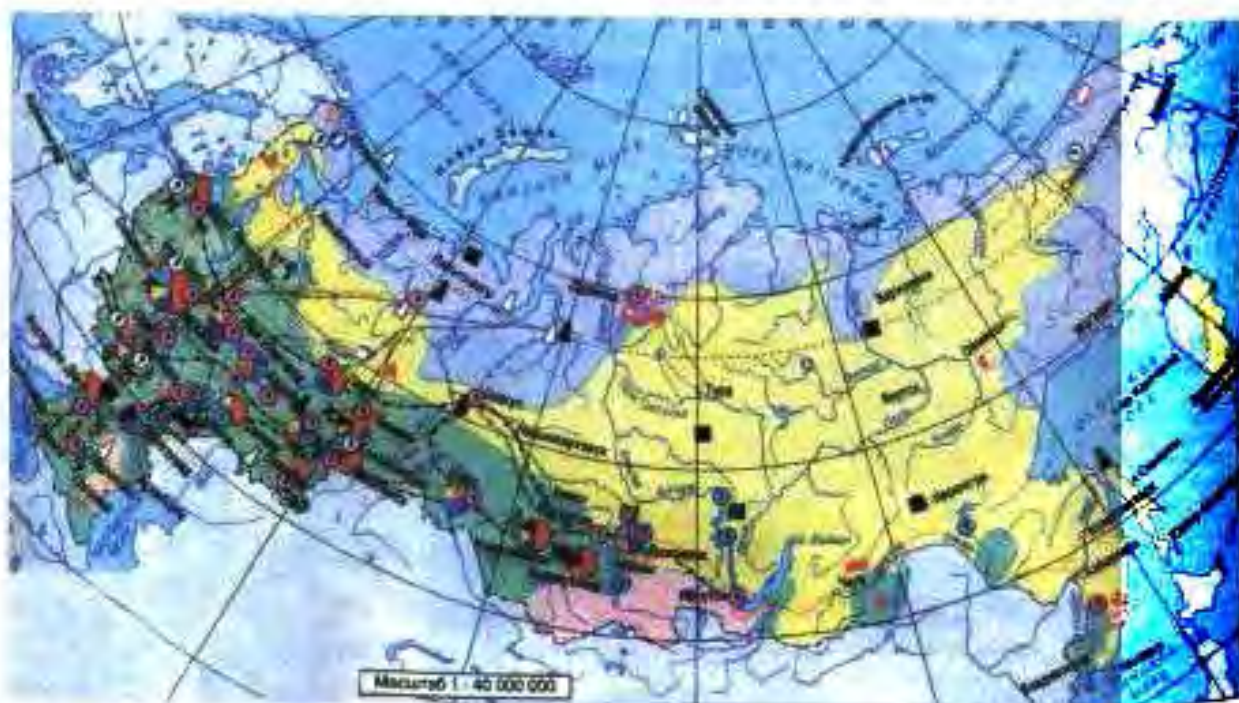
онҳо дар қаламрави мамлакат нобаробар ҷойгир шуданд. Минтақаи ҷангалӣ аз дарёҳо ва обҳои зеризаминӣ ганӣ буда, қисми зиёди майдонашро ботлоқҳо фаро гирифтаанд. Дарёҳои калону сероба, ки асосан дар минтақаи тундра ва ҷангал ташкул ёфтаанд, минтақаи даштиро бурида мегузаранд. Дар минтақаи дашт обҳои зеризаминӣ хеле чуқур ҷойгир шудаанд ва баъзан ниҳоят шӯранд. Дар ин минтақаҳо дарёҳо сарчашмаи асосии обёрӣ ба ҳисоб мераванд. Дарёҳои Россия аз захираҳои оби энергетикӣ бой мебошанд ва аксари онҳоро барои истеҳсоли қувваи барқ истифода мебаранд.

Захираҳои заминӣ. Россия аз захираи замин низ бой аст. Он ба ҳисоби миёна ба ҳар сар аҳоли 11,5 га рост меояд. Заминҳои ҳосилдеҳи кишоварзӣ 13% майдони умумии заминро ташкил менамоянд. Аз ин заминҳои шудгоршаванда 133,5 млн га ё 8% майдони умумии заминро ташкил медиҳад.

Заминҳои шудгор асосан дар ҳамвориҳои Аврупои шарқӣ, Сибири Ғарбӣ, дар минтақаи дашту бешадашт ва ҷануби минтақаи ҷангал ҷой гирифтаанд.

Шароити агроиклимии Россия барои парвариши зироатҳои гуногун мусоид мебошанд.

Аз захираҳои биологӣ ҷангалу, ҳайвоноти шикорӣ ва моҳидорӣ хеле васеъ паҳн гардиданд. Ҷангалзор 766,6 млн га масоҳатро ишғол менамоянд, ки захираи ҷӯби онҳо 82 млрд м³-ро ташкил медиҳад. Ҳиссаи Россия дар тайёркунии ҷӯб дар миқёси ИДМ 92%, дар истеҳсоли коғаз – 82%-ро ташкил медиҳанд. Қисми асосии захираҳои

Расми 37. Ҳомагидории Россия

чангал дар Сибир ва Шарқи Дур ҷойгир шудаанд. Ҷангалҳои Россия аз занбурӯғ, чормағз, донамеваҳо, набототи доруй гани мебошанд. Минтақаҳои тундра ва тайга аз ҳайвонотҳои шикории муинадор хеле бой аст.

Барои ташкили истироҳат ва табobati одамон захираҳои рекреатсионии табиӣ аҳамияти бузург доранд. Ба он чашмаҳои минералӣ, лойқаҳои табобатӣ, шароити иқлимӣ, истироҳатгоҳҳои соҳилӣ дохил мешаванд.

Аҳоли. Таркиби аҳолии Россия гуногун буда, аз чор се ҳиссаи онро русҳо зиёда ташкил медиҳанд. Шумораи умумии русҳо аз 120 млн нафар буда, бештар аз 81% аҳолии мамлакатро ташкил менамоянд. Аз дигар халқу миллатҳо ба тоторҳо – 4, украинҳо – 3, чувашҳо – 1, бошқирҳо – 1 фоизи аҳолии он рост меояд.

Халқҳои сокини Россия ба гурӯҳи забонҳои гуногун мансубанд ва аз ҳама сершумортаринашон гурӯҳи забонҳои славянӣ (русу украинҳо, белорусу лаҳистониҳо), туркӣ (тотору бошқирҳо, чувашу тувинҳо, хакасу олтоиҳо, ёкутҳо, балкарҳо, карчевҳо, озариҳо), финӣ (карелҳо, удмурдту мордовҳо, комиҳо, ненетсҳо) мебошанд. Ғайр аз ин осетинҳо, эвенкҳо, корякҳо, чукчиҳо бо забони хоси худ гап мезананд.

Дини аз ҳама паҳншудатарин дар Россия православӣ ва мусулмонӣ мебошанд. Афзоиши табиӣи аҳоли дар Россия баланд нест. Ба ҳар 1000 нафар аҳоли 12,64 нафар тавлидшудагон рост меояд, ба ибораи дигар ҳар сол тақрибан 2,1 млн нафар тавлид мешавад. Ба ҳар 1000 нафар аҳоли 11,6 нафар фавт рост меояд.

Шумораи марду занҳо дар миқдори умумии аҳоли нобаробар аст (мардҳо – 47%, занҳо – 53%). Дарозумрии мардҳо 64 сол, занҳо – 74 солро дар бар мегиранд.

Аҳолии қобили меҳнат дар мамлакат 57% шумораи умумии аҳолиро ташкил медиҳад. Дар соҳаҳои хоҷагии халқ 48% аҳоли шуғл дорад.

Ҷойгиршавии аҳоли дар қаламрави мамлакат нобаробар буда, ҳисоби миёнаи он дар 1 километри мураббаъ – 8,5 нафар аст, аз ҷумла дар деҳот – 2,2 нафар. Дар қисми Аврупоии Россия зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ 27,1 нафар, дар қисми Осиёӣ – ҳамагӣ 2,5 нафарро ташкил медиҳад. Мавзеи аз ҳама зичи аҳоли Маркази Аврупоии Россия буда, аз он ҷо ба самти шимол, ҷануб ва шарқ зичии аҳоли кам мешавад.

Нуқтаҳои аҳолинишини Россияро ба шаҳр, шаҳракҳои коргарӣ, курортӣ ва деҳот таксим мекунанд. Маҳалҳои 12 ҳазор ва аз ин зиёд аҳоли доштаро 85% аҳолиашонро коргарону зиёиён дар бар мегиранд.

Шумораи умумии шахрҳо аз 1000 зиёд аст. Ҳиссаи аҳолии шахр 74%, аҳолии деҳот 26% миқдори умумии аҳолии мамлакатро ташкил медиҳад. Шахрҳои миллионер 13 ва аз 500 ҳазор то 1 млн нафар аҳолидошта ба 20-то мерасад. Агломератсияҳои калони шахрӣ ба монанди Москва, Санкт-Петербург, Нижний Новгород, Екатеринбург, Самара, Новосибирск ба миён омадаанд.

Ҳоҷагӣ. Россияи имрӯза дорои қариб тамоми соҳаҳои ҳоҷагии халқи ҳозиразамон аст. Аз ин ҷумла дар саноат мувофиқи маълумоти соли 2003 – 26% маҳсулоти он ба комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ, 25% ба саноати сабук, 16% мошинсозӣ, 14% саноати хӯрокворӣ ва 13% ба саноати металлургия рост меояд.

Дар ҳоҷагии ҷаҳон Россия ҳамчун истеҳсолкунандаи калони ашёи хоми минералӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла ба он 28% истихроҷи ҷаҳонии газ, 14% – ангишт, 11% – нефт рост меояд. Ғайр аз ин дар ин ҷо ба миқдори зиёд алмос, алюминий тилло, платина, энергияи барқӣ, металлҳои сиёҳ, ҷӯб, газвори пахтагӣ, ғалла, нуриҳои минералӣ, мошину таҷҳизот истеҳсол менамоянд.

Маҷмуи сӯзишворию энергетикӣ он аз электроэнергетика ва тамоми соҳаҳои сӯзишворӣ иборат буда, системаи асосии энергетикаи он ноҳияҳои Марказӣ, Шимолу Ғарбӣ, Волга, Урал, Сибир мебошанд. Россия талаботи худро пурра бо сӯзишворӣ таъмин намуда, газу нефтро содир мекунад.

Дар мамлакат соҳаҳои металлургияи сиёҳ ва ранга инкишоф ёфтааст, ки заминаи инкишофи соҳаи мошинсозӣ ба ҳисоб меравад. Корхонаҳои калони металлургияи сиёҳу ранга дар Урал, Сибири Ғарбӣ ва аномалияи Курск воқеъ гардид.

Дар қаламрави мамлакат корхонаҳои мошинсозӣ қариб дар тамоми шахрҳои калону миёнаи мамлакат ҷойгир шудааст. Ҳамаи мошинҳои барои ҳоҷагии халқ зарур бударо истеҳсол мекунанд. Аз ҷиҳати тараққиёти саноати ҷӯбкоркунӣ Россия яке аз давлатҳои асосии коркарди ҷӯб ба ҳисоб меравад.

Айни замон вазифа гузошта шудааст, ки аксари маҳсулотҳои истеъмолро, ки норасоиашон ҳис карда мешавад, бо роҳи ташкилии корхонаҳои хурд, кооперативҳо, фаъолияти алоҳидаи меҳнатӣ зиёд карда шаванд. Миқдори асосии молҳои истеъмолро корхонаҳои калони саноати сабук ба монанди бофандагӣ, чарм, пойафзол, атриёт медиҳанд. Ғайр аз газворҳои пахтагину зағирӣ аз рӯи дигар маҳсулотҳои саноати сабук Россия аз мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба ҳисоби ҳар сар аҳоли қафо меистад. Чунин вазъиятро ғайр аз соҳаи моҳидорӣ дар соҳаи саноати хӯрокворӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар соҳаи кишоварзии мамлакат 13% аҳолии қобили меҳнат шуғл дорад. Қисми зиёди онҳо ба зироаткорӣ машғуланд. Дар зироатчиғӣ мавқеи асосиро ғаладона ташкил медиҳад. 55% заминҳои қорам ба ҳиссаи ғаладонагиҳо гандум, ҷавдор, ҷав, сулӣ, арзан, ҷуворӣ рост меояд. Аз зироатҳои техникӣ лаблабуи қанд, зағир, офтобпараст кишт карда мешавад, ки он 5% замини киштро дар бар мегирад. Кишти картошка, сабзавоту полиз 3,5%, растаниҳои хӯроки чорво аз 1:3 майдони киштро ташкил медиҳанд.

Қисми зиёди маҳсулотҳои кишоварзиро минтақаҳои дашт ва бешадашти қисми Аврупои мамлакат истеҳсол менамоянд.

Дар Россия қариб тамоми намудҳои маҳсулоти чорво истеҳсол карда мешаванд.

Дар қаламрави Россия ҳамаи намудҳои нақлиёт амал мекунанд. Дар байни онҳо нақлиёти роҳи оҳан афзалият доранд. Вай алоқаи қисми аврупою осиеи мамлакатро, бо дигар мамлакатҳои хориҷи дуру наздик таъмин менамояд. Ба нақлиёти роҳи оҳан 60% боркашонӣ ва 50% мусофиркашонӣ рост меояд.

Нақлиёти дарёӣ дар ҳаёти мамлакат нақши бузург дорад. Тавассути он ноҳияҳои шимолӣ ва ҷанубӣ алоқаманд мешаванд. Роҳи асосии оби қисми Аврупои Волгаю Балтика мебошад. Бо воситаи он Россия ба баҳри Балтика баррамад дорад.

Ба воситаи баҳрҳои шимол роҳи баҳрии Шимолӣ мегузарад, ки вай ба ноҳияҳои Шимол бор мекашонад. Асосан нақлиёти баҳрӣ вазифаи боркашонии берунро иҷро мекунад. Бандарҳои қалони баҳрӣ Санкт-Петербург, Калининград, Архангелск, Мурманск, Владивосток, Находка, Магадан, Петропавловск-Камчатка мебошанд.

Нақлиёти қубурӣ тараққӣ кардааст. Қисман бо воситаи ин намуди нақлиёт нафту газ ба хориҷа бароварда мешавад. Дар боркашонӣ, мусофиркашонии дохилӣ ва қисман берунии мамлакат нақлиёти автомобилӣ ва ҳавоӣ аҳамияти қалон дорад. Дар айни замон арзиши умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 721,2 млрд (ба ҳар сари аҳоли 82,0) долларро ташкил менамояд.

Шарикони асосии савдои берунии Россия собиқ давлатҳои Иттифоқи Шӯравӣ, Аврупои Ғарбӣ, ИМА, Чин, Ҳиндустон мебошад.

Савол ва супориш

1. Ба мавқеи географӣ ва шароити захираҳои табиӣ Россия баҳо диҳед.
2. Афзоиши табиӣ аҳолии, Россия бо кадом хусусияти худ фарқ мекунад?
3. Бо кадом хусусиятҳо географияи Россия фарқ мекунад?
4. Соҳаҳои асосии ҳоҷагии халқи Россия кадомҳоянд?
5. Бо кадом давлатҳо Россия муносибаҳои иқтисодӣ дорад?

Худатонро санҷед

1. Ба афзоиши табиӣ Россия чӣ хос аст?
2. Ба ақидаи шумо Россия мавқеи пештараи худро барқарор карда метавонад, ё не?
3. Кадом ҷиҳатҳои Россия аз мамлакати тараққикарда будани он гувоҳӣ медиҳад.

Пешгуни шумо

Оё имконияти аз нав мустаҳкамшавии алоқаҳои иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангии Россия бо дигар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ вучуд доранд? Солҳои минбаъда маҳсулоти саноат ва кишоварзии Россия ба рақобати бозори ҷаҳонӣ тоб оварда метавонад ё не? Пешомадҳои инкишофи васеъшавии алоқаҳои хоҷагии Тоҷикистон бо Россия чӣ гунаанд?

УКРАИНА

Масоҳаташ – 603,7 ҳазор км².

Аҳолиаш – 52,8 млн нафар.

Пойтахташ – ш. Киев.

Забони давлатӣ – украинӣ.

Воҳиди пулӣ – гривна.

Дар қисми ҷанубу ғарбии Россия ҷойгир буда, яке аз мамлакатҳои тараққикардаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аст.

Шароити сарватҳои табиияш барои тараққиёти соҳаҳои хоҷагии мусоидат мекунад. Мамлакат дорои захираҳои калони маъдани оҳан (ҳавзаи Кривой Рог), марганец ва захираи ангишт (ҳавзаи Донецк) аст. Мавҷудияти ин захираҳо имконият додаанд, ки Украина ба яке аз мамлакати калони истеҳсолкунандаи металлҳои сиёҳ табдил ёбад. Дар соли 2003 соҳаи металлургия 30% маҳсулоти умумии саноатро истеҳсол намуд. Ҷои дуюмро саноати сӯзишворӣ-энергетика: сеюмро хӯрокворӣ ва чорумро мошинсозӣ ишғол намудаанд. Дар ин замина маҷмӯаи пуриқтидори саноати металлургӣ ташаккул ёфтааст. Онҳо чӯян, пӯлод, прокат, хӯллаҳо ва сеъи истеҳсол менамоянд.

Мавҷудияти заминаи калони металлургӣ ва шабакаи зичи роҳи оҳан имконият додаанд, ки дар Украина маҷмӯи калони мошинсозӣ бунёд карда шавад. Маҳсулоти ин маҷмӯаи металлалабро таҷҳизотҳо барои заводҳои металлургӣ, конҳои истихроҷи маъдан, мошинсозии нақлиётӣ, мошинсозии кишоварзӣ, дастгоҳсозӣ, саноати электронӣ ташкил додаанд. Марказҳои калони мошинсозӣ: Харьков, Киев, Днепропетровск, Запороже, Донецк ва Одесса ба ҳисоб мераванд.

Украина заминаи калони энергетикӣ дорад. Қисми зиёди энергияи барқиро нерӯгоҳҳои олавӣ истеҳсол менамоянд ва онҳо қариб дар тамоми қаламрави мамлакат ҷойгиранд. Занҷираи нерӯгоҳҳои барқии дарёи Днепр дар хоҷагии мамлакат аҳамияти калон дорад.

Маҷмӯи агросаноати Украина, дар истеҳсоли маҳсулоти умумии дохилии мамлакат яке аз ҷойҳои муҳимро ишғол мекунад. Кишоварзӣ асосан ба парвариши ғалладона, зироатҳои техникӣ, лаблабуи қанд, офтобпараст, зағири нахдиҳанда ва чорводорӣ махсус гардонида шудааст.

Зироаткорӣ нисфи майдони киштро ишғол кардааст. Растаниҳои асосии техникӣ лаблабуи қанд аст. Вай дар минтақаи бешадашти мамлакат паҳн шудааст. Офтобпараст низ мавқеи намоён дорад ва мавзеи кишти он минтақаи дашт аст. Дар Полесе асосан кишти зағиру канаб, дар Қрим растаниҳои рағғани эфирдиҳанда паҳн шудаанд. Дар тамоми қаламрави Украина боғу сабзавот ва чорводорӣ дида мешаванд. Дар заминаи ашёи хоми кишоварзӣ миқдори зиёди корхонаҳои гуногуни саноати хӯрокворӣ кор мекунанд.

Дар Украина аз муассисаҳои тандурустӣ васеъ истифода мебаранд. Махсусан курортҳои Ялта, Евпатория ва ғайраҳо аҳамияти ҷаҳонӣ доранд. Обҳои минералии Трусковес на ин ки дар Украина,

Расми 38. Харитани иқтисодии Украина

балки берун аз он шӯҳрат дорад. Дар мамлакат ҳамаи намуди нақлиёт инкишоф ёфтааст. Арзиши маҳсулоти дохилии он 189,2 млрд (ба ҳар сари аҳоли 3650 доллар) долларро ташкил менамояд. Шарикони тиҷорати берунаи Украина: Россия, Белоруссия, Гурҷистон, давлатҳои Аврупои шарқӣ ва ғарбӣ ба ҳисоб меравад.

Қаламрави Украинаро аз рӯи нишондодҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба ячанд ноҳияҳо ҷудо кардан мумкин аст.

Дар ноҳияи Донетск-Назиднепр маҷмуаи пуриқтидори саноати вазнин ташкил ёфтааст, ки асоси онро ашёи хоми маҳаллӣ, ангишт, маъдани оҳан, ашёи хоми саноати химия ташкил медиҳанд. Саноати вазнин дар ин ноҳия бо консентратсияи баланди худ фарқ мекунад. Дар ин ҷо маркази калони саноати ангишт, металлургияи сиёҳ, химия, мошинсозии вазнин ташкил ёфтааст.

Дар шаҳри Донбасс аввалин заводи металлургии Украина сохта шудааст. Дар ин ҷо корхонаҳои мошинсозӣ, газвори пахтагин, фабрикаи бозичабарорӣ кор мекунанд. Ғайр аз ин дар ин ноҳия шаҳрҳои саноатии Запороже ва Днепропетровск ҷойгиранд.

Ноҳияи Ҷанубӣ ба он фарқ мекунад, ки дар ин ҷо асосан соҳаҳои ба баҳр алоқаманд зиёданд. Он ноҳияи асосии киштисозӣ (дар шаҳрҳои Николаев, Херсон, Керч) буда, танкерҳои калонҳаҷм, киштиҳои калони маҳсулоткашонӣ, моҳидорӣ, таҷҳизотҳои бандарӣ истеҳсол мекунад. Шаҳри Одесса маркази калони киштитаъмиркунӣ аст.

Ноҳияи Ҷануби Украина дорои майдони фарохи заминҳои кишт буда, дар он ҷо гандум, ҷуворимакка, сабзавот, полиз, офтобпараст, растаниҳои рағани эфирдор, ангур, мева парвариш карда мешаванд. Маҷмуи агросаноатии ноҳия тараққикарда буда, дар он мошинсозии кишоварзӣ ва саноати хӯрокворӣ мавқеи асосӣ доранд. Соҳаи санаторию курортӣ низ тараққӣ кардааст.

Шаҳри калони ноҳияи Ҷануб – Одесса бандари бузурги аҳамияти байналхалқӣ дошта мебошад.

Ноҳияи дигари мамлакат Ҷанубу Ғарб буда, соҳаи асосии он кишоварзӣ ва коркарди маҳсулоти он мебошад.

Пойтахти Украина – ш. Киев дар ҳамин ҷо воқеъ гардида, беш аз 1500 сол таърих дорад. Маркази қадимаи тиҷорат ва муддати дароз пойтахти Руси киевӣ буд. Ҳоло маркази маъмурию сиёсӣ, иқтисодию маданӣ буда, соҳаҳои калони мошинсозӣ, иттиҳодияҳои илмӣ истеҳсолӣ дорад.

Савол ва супориш

1. Соҳаҳои тахассуси хоҷагии Украина кадомҳоянд?
2. Фарқияти онҳоро аз соҳаҳои тахассусии Россия баён кунед.

3. Саноати ангишт, химия ва металлургияи Украина чӣ гуна инкишоф ёфта истодааст?
4. Вобастагии тараққиёти Украина бо мамлакатҳои ҳамсоя чӣ гуна аст?

Худатонро санҷед

1. Мавқеи географии Украина дар тараққиёти хоҷагиаш чӣ аҳамият дорад?
2. Сабаби дар Украина ташаккулёбии марказҳои калони металлургияю машинсозӣ дар чист?
3. Чаро дар соҳаи энергетикаи Украина истгоҳҳои барқии олавіи афзалият доранд?
4. Сабаби камшавии ҳиссаи ғалладона дар таркиби соҳаи растанипарварӣ дар чист?

Ба фикри шумо

Алоқаҳои иқтисодии Украина минбаъд ба давлатҳои ғарб зиёдтар мешавад ё не? Вобаста ба мустақилияти Украина таҳассуси хоҷагиаш дигаргун мешавад ё не?

Пешгӯиҳои шумо оид ба суръати тараққиёти минбаъдаи Украина чӣ гунаанд? Ба далелҳо асоснок намоед.

БЕЛОРУССИЯ

Масоҳаташ – 207,6 ҳазор км².
 Аҳолиаш – 10,3 млн нафар.
 Пойтахташ – ш. Минск.
 Забони давлатӣ – белорусӣ.
 Воҳиди пулӣ – рубл.

Мамлакати аз ҳама ғарби Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил буда, бо Лаҳистон ҳамсарҳад аст. Аз қаламрави он роҳҳои муҳимми оҳану автомобилӣ, қубурҳои газу нефт мегузаранд.

Белоруссия дараҷаи баланди зичии аҳолии дошта, бо захираҳои меҳнатӣ хуб таъмин аст. Беларуссия мамлакати саноатӣю кишоварзӣ

мебошад. Дар таркиби он саноат мавқеи хос дорад. Дар байни соҳаҳои саноат соҳаи саноати хӯрокворӣ 25%, сӯзишворию энергетикӣ 23%, мошинсозӣ 22% ва нефту химия 12% маҳсулоти умумии саноатро медиҳад (соли 2002). Аксари соҳаҳои саноати он меҳнатталаб буда, ба кадрҳои баландихтисос майл доранд. Асостарини ин соҳаҳо мошинсозӣ буда, вай тахассуси хоҷагии мамлакат ба ҳисоб меравад. Саноати автомобилсозӣ, тракторсозӣ, мошинсозии кишоварзӣ тараққӣ карданд.

Мошинҳои боркаши "БелАз", тракторҳои тамғаи "Белорус" маҳсулоти заводҳои Белоруссия мебошанд. Шаҳрҳои Минск, Гомел марказҳои асосии мошинсозианд. Соҳаҳои саноати радиотехника, электронӣ, техникаи ҳисоббарор низ кор мекунанд. Тараққии мошинсозиро заводи металлургии Желобин мусоидат кардааст.

Саноати химия, ки асосан ба заминаи ашёи хоми маҳаллӣ таъян мекунад, намаки калий (кони Старобин), намаки ошӣи "Электра" (кони Мозирск), маҳсулотҳои нефту химия (комбинатҳои Новополотск, Мозирск) истехсол менамояд. Дар саноати сабук истехсоли газвори зағирӣ ва пашми сунъӣ мавқеи намоён доранд. Саноати коркарди чӯб низ тараққӣ ёфтааст. Саноати сӯзишворӣ-энергетикӣ заминаи мустаҳками дохилӣ надорад. Захираҳои маҳаллии сӯзишвориро торфу нефт ташкил медиҳанд.

Қаламрави Белоруссия хеле хуб аз худ карда шудааст. Фазаи васеи ҳамвории Полесе ботлоқзор буда, гузаронидани корҳои мелиоративиро талаб менамояд. Ҳоло ҳар чор гектар замини кишоварзӣ мелиоратсия карда шудааст. Қаламрави Белоруссия аз

Расми 39.
Хариташ
иқтисодии
Белоруссия

фалокати нерӯгоҳи барқию атомии Чернобил азияти зиёд кашидааст. Аз ин сабаб ҳоло дар мамлакат барномаи барҳам додани оқибатҳои садама ва азнавбарқароркунии вазъи экологӣ ба амал бароварда мешавад. Маҷмӯи агросаноати мамлакат асосан ба парвариши галладонаҳо, картошка, сабзавот ва истеҳсоли ширу гӯшт тахассус пайдо кардааст. Гӯшту консерваҳои ширӣ, картошка ва маҳсулоти коркарди он (крахмал) истеҳсол намуда, онҳоро содир мекунанд. Даромади миллии Белоруссия 53,4 млрд долларро ташкил менамояд. Он ба ҳар сари аҳоли ба 5130 доллар рост меояд.

Шаҳри Минск, ки дар наздикии роҳи ҳавзаи баҳрҳои Сиёҳу Балтикаро пайваस्तкунанда ҷойгир аст, аҳамияти махсус дорад. Баъди итмоми роҳи оҳани ноҳияҳои маркази Россияро бо Балтика ва мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ пайваस्तкунанда аҳамияти он афзуд. Ҳоло Минск маркази саноати мамлакат буда, дар ин ҷо заводҳои трактору автомобилсозӣ, хатҳои автоматӣ, техникаҳои электронӣ ҳисоббарор, вагонсозӣ ва ғайра ҷойгир мебошад. Минск маркази калони нақлиётӣ аст. Шарикони савдои берунии Белоруссия Россия, собиқ ҷумҳуриҳои Шуравӣ, Чин, Аврупои шарқӣ мебошанд.

Савол ва супориш

1. Соҳаҳои тахассуси хоҷагии Белоруссия кадомҳоянд?
2. Кадом соҳаҳои онҳо дар заминаи ашёи хом маҳаллӣ кор мекунанд?
3. Нақлиёт дар махсусгардонии соҳаҳои хоҷагии халқ чӣ аҳамият дорад?
4. Кадом намуди растанӣ барои саноати бофандагӣ ашёи хом ба ҳисоб меравад?

Худатонро санҷед

Кадам омилҳо сабаби пастшавии соҳаи кишоварзӣ мегардад?

Ба ақидан шумо

Роҳҳои баланд бардоштани маҳсулнокии кишоварзӣ кадомҳоянд?

Дар байни Белоруссия ва Тоҷикистон муносибатҳои иқтисодӣ, ҷиҳати техникаӣ вучуд доранд ё не?

МОЛДОВА

Масоҳаташ – 33,7 ҳазор км².
Аҳолиаш – 4,5 млн нафар.
Пойтахташ – ш. Кишинёв.
Забони давлатӣ – молдованӣ.
Воҳиди пулӣ – лей.

Дар ҳудуди қисми ҷанубу ғарбии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҷойгир буда, дар ҳоҷагии халқи он маҷмӯи агросаноатӣ мавқеи асосӣ дорад. Қаламрави мамлакат бо дараҷаи баланди азхудкунии кишоварзиаш фарқ мекунад. 80% масоҳаташро заминҳои ҳоҷагии кишлоқ ташкил додаанду дар он майдони кишт мақоми асосӣ дорад. Молдоваро мамлакати боғу тоқпарварӣ меноманд. Ба ҳиссаи онҳо 10% заминҳои кишоварзӣ рӯст меоянд, ки ин нисбат ба дигар мамлакатҳои ИДМ зиёд аст. Дар мамлакат бештар аз 50 навъи ангур парвариш карда мешаванд, ки сифату ҳосилнокии баланд доранд. Масоҳати майдонҳои ангур дар Украинаю Молдова баробаранд.

Дарахтони мевадиханда қариб дар ҳама ҷо паҳн шудаанд. Себҳои гуногунавъу нок, олу, олуча, гелос, зардолу ва шафтолу парвариш карда мешаванд. Дар мамлакат навъҳои гармидӯсти сабзавот

(помидор, боимҷон, қаламфур), офтобпараст, лаблабӯи қанд, растаниҳои рағани эфирдиханда хуб парвариш меёбанд.

Чорводорӣ дар Молдова самти гӯштӣ дорад. Намуди асосӣ чорвои калони шохдор, гӯсфанд, хук мебошанд. Дар асоси кишоварзии серсоҳа саноати хӯрокворӣ тараққӣ ёфтааст. Консервакунии меваю сабзавот дар тамоми шаҳрҳо ва бисёр деҳаҳои калон мавҷуд аст.

Маҷмӯи агросаноатии Молдова ба намудҳои гуногуни мошинҳо ва таҷҳизотҳо ниёзманд аст. Бинобар он заводҳои мошинсозӣ ба истехсоли трактор, мошинҳои саноати сабук, яхдонҳои меваю сабзавотро

Расми 40. Харитани иқтисодии Молдова

нигоҳдоранда махсус гардонида шудаанд. Истеҳсоли муҳаррикҳои ҳаракатдиҳанда, трансформатор, асбобҳои электронӣ, мошинҳои ҳисоббарор дар шаҳрҳои Кишинёв ва Тираспол мавҷуданд.

Дар Молдова унсурҳои ёрирасони МАС хуб ташкил карда шудааст, аз ҷумла анборҳои нигоҳдории сабзавоту мева, яхдонҳо, соҳаҳои махсусгардонидашуда.

Дар Кишинёв нисфи маҳсулоти соҳаи мошинсозӣ истеҳсол карда мешавад. Дар ин ҷо маркази калони тадқиқоти соҳаҳои кишоварзӣ воқеъ гардидааст.

Даромади миллии Молдавия 11,9 млрд доллар ташкил менамояд. Он ба сари ҳар як нафар аҳоли 2670 доллар баробар аст.

Савол ва супориш

1. Соҳаҳои таҳассуси хоҷагии Молдова кадомҳоянд?
2. Соҳаи боғпарварии Молдова аз ҳамин соҳаи Украина бо чӣ фарқ мекунад?
3. Сабаби аз ҳад зиёд аз худ кардани захираи заминии Молдова дар чист?

Ба ақидан шумо

Кадам омилҳои табиӣ ба тараккиёти маҷмӯи агросаноатӣ сабаб шудаанд? Сабаби дар таркиби захираи заминии Молдова зиёд будани майдони кишро дар чӣ мёбинед?

ЭСТОНИЯ

Масоҳаташ – 45 ҳазор км².

Аҳолиаш – 1,6 млн нафар.

Пойтахташ – ш. Таллин.

Забони давлатӣ – эстонӣ.

Воҳиди пулӣ – кронаи эстонӣ.

Дар қисмати ғарбии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҷойгир буда, соҳилҳояшро оби баҳри Балтик ихота кардааст. Боигарии асосии табиӣи Эстония сланетсҳои сӯзанда буда, захираи калон доранд ва ба рӯи Замин наздиканду бо усули кушод истихроҷ карда мешаванд. Сланетсҳо сарчашмаи асосии истеҳсоли энергияи барқӣ мебошанд. Хокистари аз сланетс ҳосилшударо дар заминҳо ва ҳамчун масолеҳи бинокорӣ истифода мекаранд. Қисми

Рисунг 11. Харитонаи иқтисодии
Муҳимтарини назди Балтика

корхонаҳои бофандагӣ, саноати чубкоркунӣ кор мекунанд.

Таллини имрӯза шаҳри тараққиқардаи саноатӣ буда, соҳаи асосиаш мошинсозӣ аст. Моторҳои электронӣ, дастгоҳҳои электрикӣ, таҷҳизотҳо барои саноати нафтӣ химия, экскаваторҳо барои корҳои меллиоративӣ истеҳсол карда мешавад.

Таллин бандари муҳимми савдоии байналхалқӣ мебошад.

дигари спанетсро дар корхонаҳои химиявӣ истифода мекунанд.

Соҳаҳои саноати Эстония масолеҳталаб набуда, ба гурӯҳи илмталаб мансубанд. Инҳо соҳаҳои электротехники, дастгоҳсозӣ ва радиотехника мебошанд. Асоси саноати сабукро комбинатҳои газвори пахтагӣ (ш. Нарва, Таллин) ташкил додааст, ки онҳо аз қадим боз дар асоси пахтаи воридотӣ кор мекунанд.

Соҳаи кишоварзӣ ба истеҳсоли маҳсулотҳои ширӣ ва гӯшт таъассус пайдо кардааст. Эстония, ки мавқеи наздибаҳрӣ дорад, соҳаҳои моҳидорӣю киштисозӣ нисри вивоч ёфтаанд.

Соҳаҳои саноати киштисозӣ, заводҳои металлкоркунӣ, як қатор

ЛАТВИЯ

Масоҳаташ – 69 ҳазор км².

Аҳолиаш – 2,8 млн нафар.

Пойтахташ – ш. Рига.

Забони давлатӣ – латишӣ.

Воҳиди пулӣ – лат.

Дар соҳили халиҷи Рига ҷойгир асту таъсири баҳр ба иқлими он зиёд аст. Дарёи Даугаваи Латвия чуқуробу нақлиётгард аст. Боғариҳои табиияшро чангал, масолеҳи бинокорӣ, торф, захираҳои

обӣ ташкил медиҳанд ва барои қонеъгардонии талаботи мамлакат кифоя нест. Аммо мавқеи хуби географӣ барои аз хориҷа овардани ашёи хоми зарурӣ ва инкишофи саноат мусоидат менамояд. Дар саноат ҳиссаи мошинсозию химия зиёд буда, соҳаҳои электро-техника, радиотехника, асбобсозӣ, микроэлектроника низ тараққи ёфтааст. Мошинсозии нақлиётӣ ва кишоварзӣ низ барпо намудаанд. Аз ҷумла киштӣ, трамвай, троллейбус, микроавтобус истеҳсол карда мешаванд. Саноати химия ба ашёи хоми воридотӣ таъя намуда, резин, лак, ранг, пластмасс, нахи химиявӣ, дору, воситаҳои ҳифзи растанӣ истеҳсол менамояд. Соҳаҳои саноати консерваии моҳӣ, маҳсулоти ширию гӯштӣ таҳассуси муҳимми мамлакат мебошанд.

Шаҳри Рига имрӯз ба маркази калони мошинсозии мураккаб, химия ва саноати сабук табдил ёфта.

Занҷираи шаҳракҳои курортӣ дар соҳили халиҷи Рига ба масофаи 33 км тӯл кашидаанд. Онҳо аҳамияти байналхалқӣ доранд.

ЛИТВА

Масоҳаташ – 65 ҳазор км².

Аҳолиаш – 3,8 млн нафар.

Пойтахташ – ш. Вилнюс.

Забони давлатӣ – литвагӣ.

Воҳиди пулӣ – лит.

Нисбат ба Латвияю Эстония масоҳати калон дошта, дар қадим мамлакати аграрӣ буд. Ҳоло дар мамлакат соҳаҳои саноати ҳозиразамон ташаккул ёфтаанд.

Соҳаҳои дастгоҳсозӣ, киштисозӣ, электротехникӣ, таҷҳизотсозӣ, электронӣ, химия таҳассуси мамлакат гардидаанд. Мошинсозию химия дар шаҳрҳои Вилнюс ва Каунас ҷойгир буда, асосан ба ашёи хоми воридотӣ нигаронида шудааст. Соҳаҳои дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ коркунанда, хӯрокворӣ, масолеҳи бинокорӣ, ҷубкоркунӣ, бофандагӣ дар қисмҳои гуногуни мамлакат ҷойгиранд. Дар мамлакат нерӯгоҳҳои барқии олавӣ, обию атомӣ сохта шудаанд. Флоти моҳидории Литва асосан дар Уқёнуси Атлантик фаъолият дошта, коркарди моҳӣ ва таъмири киштиҳо дар бандаршаҳри Клайпедо ба

роҳ монда шудаанд. Дар мавзеҳои назди соҳилӣ қаҳрабо ҳам меоваранд, ки вай дар тайёр намудани асбобу анҷомҳои бадеӣ истифода бурда мешавад.

Шароитҳои хоку иқлимии Литва барои кишоварзӣ мусоид буда, маҷмуи агросаноатиаш нисбатан пурқувват аст.

Савол ва супориш

1. Ба мавқеи географӣ ва шароити боғариҳои табиӣи Эстония, Латвия, Литва баҳо дода, тафовути онҳоро ошкор намоед.
2. Соҳаҳои таҳассусии ҳар кадом мамлакат кадомҳоянд?
3. Ба ташкилу ташаккули соҳаҳои хоҷагии ин мамлакатҳо Россия чӣ гуна таъсир расонидааст?
4. Умумияту фарқияти соҳаҳои таҳассуси ин мамлакатҳоро ошкор намоед. Таҳассуси кишоварзии давлатҳои Наздибалтика кадомҳоянд?
5. Саҳми захираҳои рекреатсионии ин давлатҳоро дар иқтисодиёташон шарҳ диҳед.

Худатонро санҷед

1. Хусусияти хоси соҳаҳои саноати мамлакатҳои Наздибалтика аз чи иборатаст?
2. Сабаби тараққи соҳаи моҳигирӣ чист?
3. Соҳаҳои дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ ва воридотӣ коркунандаи ин мамлакатҳо кадомҳоянд?

Ба ақидан шумо

Дар барқарору васеъкунии корхонаҳои саноатии мамлакатҳои Наздибалтика кадом давлатҳои ҷаҳон кӯмак мерасонад? Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ дар географияи соҳаҳои хоҷагии мамлакатҳои Наздибалтика тағйирот ба амал омаданаш мумкин аст ё не?

ФАСЛИ III

ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ ҶАҲОН. ОСИЁ

МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ

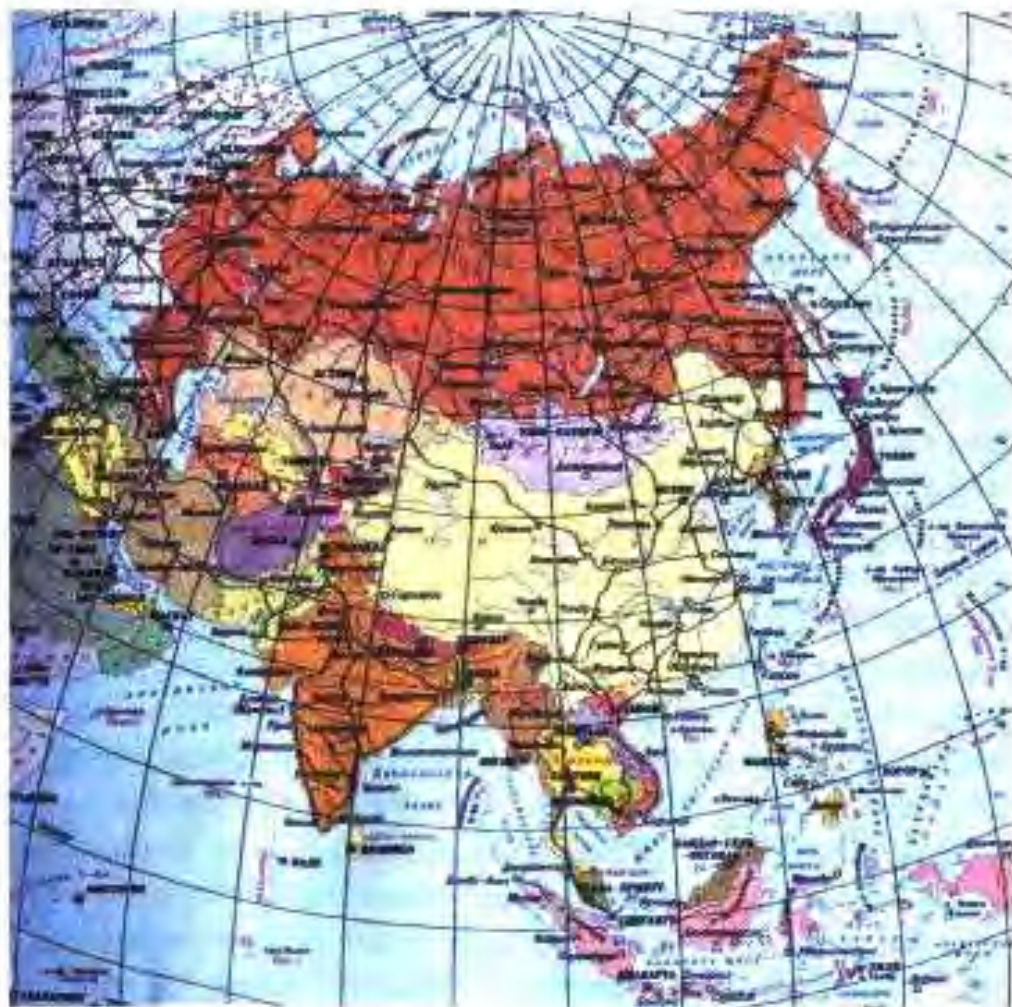
Захираҳои табиӣ ба пешрафти иқтисодии давлатҳои Осие чӣ гуна таъсир расонид? Кадом соҳаҳои кишоварзӣ бештар тараққӣ ёфтаанд? Кадом ноҳия ва мамлакатҳои алоҳидаи Осие ба суръати баланди инкишофи иқтисодӣ фарқ мекунанд?

Мавқеи географӣ, андоза ва ҳаёти қаламрав. Осие қитъаи калонтарини олам ва яке аз марказҳои қадимтарини тамаддуни ҷаҳон мебошад. Номи Осие аз мавқеи географии он бар меояд. Ҳоло географҳои Юнони Қадим қаламравҳое, ки дар ғарб ва шимолии Юнон воқеъ гардиданд, ба Аврупо (аз калимаи юнонии эреб – ғарб) ва он қаламравҳое, ки дар шарқии он ҷойгир шудаанд, ба Осие (аз калимаи юнонии асу – шарқ) мансуб меоданд. Мавқеи иқтисодию географии Осиеро, пеш аз ҳама дар байни қитъаҳои олам мавқеи мобайниро ишғол намуданд ва дар сари роҳҳои ҷаҳонии баҳрии тиҷоратии аз Аврупо ба сӯи Уқёнуси Ҳинд ва Ором раванда, ҷойгир шудани он муайян менамояд.

Мавқеи беҳамтои иқтисодию географии Осие, сарватҳои табиӣ, моддӣ, маданӣ, мавҷуд будани қувваи кории арзон ва аз нигоҳи судмандии ҳарбию стратегӣ дар байни қитъаҳои Аврупо, Африка, Австралия ҷойгир будани он ба худ диққати бисёр мамлакатҳои аҷнабиरो ҷалб менамуд. Ҳоло аз охири асри XV ва ибтидои асри XVI манфиати тиҷорат аврупоиҳоро водор намуд, ки ба Осие роҳи баҳриро ҷустуҷӯ намоянд. Бо ин мақсад баҳрнаварди португалӣ Васко да Гама соли 1497 соҳилҳои ғарбии Африкаро давр зада, бо соҳилҳои ҷанубу шарқии он ҳаракат намуда, ба Уқёнуси Ҳинд ворид шуд. Аз он ҷо бо роҳбаладии олим ва баҳрнаварди араб Аҳмад ибни Маҷид ба самти шимолу шарқ ҳаракат намуда, соли 1498 ба соҳилҳои ҷанубу ғарбии Ҳиндустон расид. Баъди кашфиёти роҳи баҳрии Ҳиндустон аврупоиҳо, аз ҷумла тоҷирон то Ҷопон рафтанд. Ҳамин тавр тавассути кашф шудани роҳи баҳрии Ҳиндустон Аврупоиҳо дар бораи Осиеи Ҷанубу Шарқӣ тасаввуроти амиқ пайдо намуданд. Баъди дар гарданаи Суэс канали Суэс-ро бунёд намудан (асри XIX) мамлакатҳои Америкои Шимолӣ, Аврупо, ҳавзаҳои баҳри Миёназамин имконият ёфтанд, ки бо роҳи баҳрии нисбатан наздик бо мамлакатҳои Осие тиҷорат намоянд. Мамлакатҳои Осие на фақат ба Уқёнуси Ором ва Ҳинд, балки ба

Уқёнуси Яхбастаи Шимолӣ баромад доранд. Роҳи баҳрии Шимолӣ роҳи баҳрии Уқёнуси Оромро бо роҳи баҳрии Уқёнуси Атлантика пайваст менамояд. Чунин мавқеи хоси иқтисодию географӣ ба раванди таркиби соҳавии хоҷагӣ ва пешрафтии он ба хусусиятҳои хоси аҳоли ва инкишоф ёфтани алоқаи тиҷоратӣ бо мамлакатҳои ҷаҳон таъсири калон расонида аст. Бояд қайд намуд, ки ин мавқеи мусоиди иқтисодию географиро аз сабаби дар дохили Осиё ҷойгир шудан (мисол, Мугулистон, Непал, Афғонистон, Бутан) ва нобаробар тараққӣ кардани мамлакатҳои соҳилӣ як хел истифода бурда наметавонанд. Барои он ки на ҳама мамлакатҳои, ки ба баҳр баромад доранд, флоти баҳрии пурқувват доранд. Як қисми он мамлакатҳо барои ба хориҷа бор баровардан ва аз он ҷо бор овардан аз киштиҳои дигар мамлакатҳо истифода мебаранд.

Масоҳати Осиё 44 млн километри мураббаъро ташкил менамояд. Дар он тақрибан 40 давлат воқеъ гардида аст. Дар ин қаламрави фарох, ки бо гуногунии табиат, фаровонии сарвартҳои табиӣ ва хусусияти хоси хоҷагию ҳаياتи аҳоли фарқ мекунад, тамаддун ва маданияти қадим бо дастовардҳои илмию техникий муосир бо ҳам омезиш ёфтанд. Мувофиқи тадқиқоти олимон аз чор тамаддуне, ки ташаккул ёфтани онҳо ба дарёҳои бузург вобаста мебошад, дар илм номи тамаддуни

Расми 42.
Харитани сиёсии
мамлакатҳои
Осиё

"дарё"-ҳои азимро гирифтанд, се тои он дар водии дарёҳои калонтарини Чин, Ҳиндустон ва Месопотамия ба миён омаданд. Тамаддуни водии дарёҳои Чин ва Ҳиндустон ба аз худ намудани заминҳои хосилхез, обёрии сунъӣ ва инкишоф ёфтани шолитарварӣ асос ёфта буд. Аз ҳамин сабаб онро тамаддуни "шолӣ" мегӯянд. Шолитарварӣ соҳаи меҳнатталаб ва серхосил мебошад. Вай метавонад миқдори зиёди аҳолиро аз биринҷ (ғизои асосии чинӣҳо) таъмин намояд. Аз ин ҷост, ки дар водии дарёҳои калони Чину Ҳиндустон аҳоли зич ҷойгир шудааст. Чунин вобастагӣ ба як қатор мамлакатҳои ҷанубу шарқӣ ва Шарқи Осиё низ хос мебошад. Табиати Осиё ниҳоят мухталиф мебошад. Дар қаламрави беканори он на ҳама ноҳияҳо шароити мусоиди табиӣ доранд. Барои он ки масоҳати зиёди онро системаи қаторкӯҳҳои баландтарини ҷаҳон, биёбонҳои беоб, ҷангалзорҳои фарох ва ғайра ташкил додаанд, ки аз худ намудани онҳо бартараф намудани душвориҳои зиёдро талаб менамояд. Аз ин ҷо мубориза барои ҳаёт ва таҷрибаи бартараф намудани душвориҳои гуногуни табиӣ ва мутобиқ гардидан ба он яке аз муҳимтарин мероси тамадуни қадими халқҳои Осиё мебошад. Осори онро мо дар аз худ намудани заминҳои минтақаҳои кӯҳӣ ва обёрӣ намудани заминҳои обёришаванда мушоҳида менамоем. Халқҳои ин сарзамини куҳан барои истифодаи заминҳои доманакӯҳҳо аз усули суфагӣ ва суфабардорӣ истифода мебаранд, ки ҳоло ҳам дар мамлакатҳои Осиёи Шарқӣ, Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ васеъ паҳн гардида аст. Дар асоси ин усул дар Тоҷикистон боғу тоқдорӣ ва дар Кавказ ҷой ва ситруспарварӣ инкишоф ёфтааст. Иқлими хушк гарм дар бисёр мамлакатҳои Осиё сабаби инкишоф ёфтани обёрӣ гардид. Аммо обёрӣ ҳам ба худ хусусияти хос дошт. Барои обёрӣ ғайр аз каналҳо (наҳрҳо), инчунин аз корезҳо (наҳрҳои, ки бо зер замин гузаронида шуданд) истифода мебаранд. Дар Тоҷикистон пеш аз инқилоб обёрии корезиро дар ноҳияи Панҷакент муҳандиси худомӯз эшони Халифа Ҳасан истифода бурд. Ин шахс бо ин усул дуто наҳр гузаронида, заминҳоро обшор намуда аст.

Минтақаҳои биёбон бо шароити табиӣ номусоиди худ фарқ мекунад. Дар он ҷо тобистон гарм, боришот кам, набототи ниҳоят гуногун месабзад. Вобаста ба ин аз замонҳои қадим дар ин ҷо шакли хоси хоҷагидорӣ-чорводорӣ кӯчманчигӣ амал менамояд. Дар минтақаҳои баландкӯҳи Тибет ва Помир одамон ба қутоспарварӣ машғуланд. Осиёи Шарқӣ ва Ҷанубу Шарқӣ бо иқлими муссонӣ (мавсимӣ) худ фарқ менамояд.

Дар ин ҷо тобистон гарм, сербориш, тирамоҳу баҳор бебориш мебошад. Чунин вазъият аз давраҳои қадим аҳолии ин ноҳияҳоро водор намуда аст, ки бо роҳҳои гуногун бар зидди серборишӣ ва хушкӣ чораҳои зарурӣ дида, ҳаёт ва фаъолияти хоҷагиро ба он

мутобиқ намоянд. Дар мавсими сербориш барои пешгирӣ намудани обхезӣ аҳоли дар соҳили дарёҳо садда, даргот ва дигар иншоотҳо месохт. Барои захира намудани об ва дар мавсими камбориш, истифода бурдани он ҳавзҳо сохта, оби боронро захира менамуданд. Дар мавзеъҳои селгир барои аз шусташавӣ наҷот додани ҳоҷ зироатҳои намидӯст – буттаи чой, найшакар, чут парвариш мекарданд. Ба шароити табиӣ мувофиқ хонаҳои сабуку шамолдорро месохтанд. Ҳамин тавр, дар мубориза бар зидди номусоидиҳои табиат барои халқҳои Осиё ҳаётан меҳнатдӯстӣ ба дараҷаи баланд такмил меёфт. Меҳнатдӯстӣ, пуртоқатӣ, дар лаҳзаҳои душвор ба яқдигар ёрдам расонӣ, садоқат доштан ба ҳама он чизе, ки бо меҳнат бунёд шудааст ҷиҳати хоси маънавии он халқҳо мебошад. Маҳз ҳамин унсурҳои умдаи инсонӣ ба халқҳои Осиё имконият дод, ки дар заминаи мероси тамаддуни қадим дастовардҳои илмию техникий муосир, истифодаи мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ ва шароити сарватҳои табиӣ мухталифро истифода бурда, хоҷагии бисёрсоҳавии ҳозиразамонро ташаккул намоянд. Аз ин ҷо Осиё дар худ на фақат таърих ва тамаддуни қадим, балки симои ба худ хос, ташаккул ва инкишофи иқтисодиёти муосирро таҷассум менамояд.

САРВАТҲОИ ТАБИЙ ВА ИМКОНИЯТИ ИСТИФОДАИ ОН

Худуди Осиё бо аз ҳад бой ва ниҳоят гуногун будани сарватҳои табиӣ фарқ мекунад. Ин пеш аз ҳама ба фароҳии қаламрав, соҳти геологӣ, гуногунии релеф, намудҳои иқлим вобаста мебошад. Баҳои иқтисодӣ ба сарватҳои табиӣ Осиё аз нигоҳи ин омилҳои табиӣ нишон медиҳад, ки ба бой ва гуногунии сарватҳои табиӣ нигоҳ накарда, дар ин ҷо шароит барои ташкил ва инкишофи соҳаҳои хоҷагӣ як хел нест. Ин ба таркиби гуногуни сарватҳои табиӣ ва имконияти истифодабарии онҳо вобаста мебошад. Таҳлили он нишон медиҳад, ки Осиё барои ҳаматарафа тараққӣ додани саноат имконияти фаровон дорад. Хусусан сатҳи он аз ашёи хоми минералӣ ниҳоят бой мебошад.

Аммо онҳо бо сабабҳои гуногун дар бисёр мамлакатҳои Осиё аз ҷиҳати геологӣ хуб омӯхта нашудаанд. Ба ин нигоҳ накарда, Осиё дар арсаи байналхалқӣ бо захираи татқиқшудаи як қатор сарватҳои минералӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Дар байни онҳо захираи сарватҳои маъдани калон аст. Хусусан аз қалъагӣ ва волфрам бой мебошад. Агар дар дигар қитъаҳо конҳои онҳо аҳён-аҳён вохӯрад, дар қисми шарқии Осиё як минтақаи яқлухтро ташкил менамоянд. Ин минтақа аз канори ҷанубии ҳамвори Бузурги Чин то ҷазираҳои Зонд тӯл кашидаанд. Ҳоло ба мамлакатҳои Осиё аз 2/3 ҳиссаи захираи татқиқгардидаи қалъагӣ ва аз 1/2 ҳиссаи волфрами ҷаҳон рост меояд. Дар қаламрави он инчунин захираи калони маъдани оҳан, манган,

хром, никел, мис, металлҳои ранга, симоб, тилло ва алмос муайян карда шудаанд. Ҳиссаи Осиё дар захираи тадқиқшудаи ҷаҳонии графит ва сурма низ калон аст. Дар қаламрави он аз $2/5$ ҳиссаи графит ва $2/5$ ҳиссаи сурмаи ҷаҳонӣ воқеъ гардидааст. Бар хилофи сарватҳои маъданӣ пайдоиши ангишт, нефт, гази табиӣ ба ҷинсҳои таҳшин вобаста мебошад. Аз ҳамин сабаб ангишт дар қабати таҳшинҳои ҳамидаи наздикӯҳӣ, нефт ва газ бошад, дар фуруҳамидаҳои доманакӯҳӣ ва ҳавзаҳои байни кӯҳҳо воқеъуранд. Конҳо ва ҳавзаҳои ангишт, нефт ва газ, ки дар чунин мавзӯҳои ноҳияҳои алоҳидаи Осиё муқаррар карда шуданд, онҳо дорои захираи калон мебошанд. Конҳои нефт на фақат дар хушкӣ, инчунин дар зери таҳшинҳои тунуқобаи баҳрҳои, ки Осиёро иҳота карданд, низ муайян карда шудаанд. Аз ҷиҳати захираи тадқиқшудаи ангишт, нефт ва газ Осиё дар байни қитъаҳо ҷои аввалро ишғол менамояд. Ба он аз $3/4$ ҳиссаи нефт, гази табиӣ ва $1/2$ ҳиссаи ангишти тадқиқшудаи ҷаҳон рост меояд. Ҳамин тавр, захираҳои сарватҳои минералии Осиё барои тараққӣ додани саноат ва соҳаҳои мухталифи он шароити мусоид фароҳам овардааст. Барои ҳаматарафа аз худ намудани ин сарватҳои техника, технологияи ҳозиразамон ва маблағгузори калон зарур аст, ки на ҳама мамлакатҳои Осиё чунин имконият доранд.

Осиё на фақат аз сарватҳои минералӣ, инчунин аз сарватҳои обу ҷангалӣ низ бой мебошад. Захираи оби он $1/3$ ҳиссаи захираи оби умумиҷаҳониро ташкил менамояд. Аз ҷиҳати таъмини оби ширин ба ҳар сар аҳоли дар байни қитъаҳои олам баъди Австралия ва Африка ҷои сеюмро мегирад. Дар дохили Осиё ин нишондод тафовути калон дорад. Аз ҳисоби ба ҳар сар аҳоли қисми Осиёи Россия ва мамлакатҳои Ҷанубу Шарқии Осиё аз об бештар таъмин мебошанд. Захираи ҷӯби Осиё 95 млрд m^3 -ро ташкил менамояд. Аз ин ҷиҳат баъди қитъаи Америка (134 млрд m^3) ҷои дуюмро ишғол мекунад.

Бояд қайд намуд, ки бар хилофи саноат дар Осиё шароит барои тараққӣ додани кишоварзӣ нисбатан маҳдуд мебошад. Қисми зиёди қаламрави онро қаторкӯҳҳо, биёбон ва заминҳои ботлоқу сернам ташкил менамояд. Аз ҳамин сабаб масоҳати замини ба соҳаи кишоварзӣ мувофиқ нисбатан кам аст. Он аз $1/6$ ҳиссаи қаламрави Осиёро ташкил менамояд. Норасоии замини кишоварзӣ аҳолиро водор менамояд, ки заминҳои доманакӯҳҳоро суфа-суфа карда, истифода баранд, тавассути кандани наҳрҳои сунъӣ (каналҳо) заминҳои хушкӣ биёбонро обёрӣ, заминҳои ботлоқро хушк намоянд.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита мавқеи иқтисодии географии Осиёро муайян намоед.
2. Тавассути харита се маркази тамаддуни "дарё"-ҳои бузургро дар ҳудуди Осиё муайян намоед.

3. Барои чӣ тамаддуни водии дарёҳои бузурги Чин ва Ҳиндустонро тамаддуни "шолӣ" мегӯянд?
4. Шарҳ диҳед, ки барои чӣ шароити табиии Осиё барои тараққи додани саноат мусоид, аммо барои инкишофи кишоварзӣ он қадар мусоид нест?
5. Дар шароити маҳдуд будани заминҳои ба кишоварзӣ мувофиқи Осиё барои васеъ намудани он чӣ гуна чорабиниҳо бояд андешид?

Худатонро санҷед

1. Номи Осиё ба мавқеи географии он чӣ вобастагӣ дорад?
2. Кадом ҷиҳатҳои Осиё диққати мамлакатҳои аҷнабиرو ҷалб менамуд?
3. Ташаккул ёфтани марказҳои тамаддун дар Осиё ба чӣ вобаста аст?
4. Мероси тамаддуни қадимаи халқҳои Осиёро дар чӣ мебинем?
5. Осори тамаддуни қадимиرو дар қаламрави Тоҷикистон дар чӣ мебинем?

Аз нигоҳи шумо

Барои чӣ шароити табиии Осиё барои инкишофи саноат мусоидат менамояд, аммо барои кишоварзӣ маҳдуд аст?

АҲОЛӢ ВА ХОҶАГӢ

Аҳоли ва ҷойгиршавии он. Дар Осиё бештар аз 3,7 миллиард нафар аҳоли (бе аҳолии қисми шарқии Россия) ҳаёт ба сар мебарад. Афзоиши ниҳоят баланди табиии аҳоли сабаби бо суръат афзудани саршумори он гардидааст, ки ба як қатор омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ вобаста мебошад. Ба он омилҳо, пеш аз ҳама дараҷаи нокифояи тараққи иқтисодиёт, бартарӣ доштани соҳаи кишоварзӣ, зиёд будани бесаводӣ, паст будани маданияти нигоҳдории тандурустӣ, ақди никоҳи барвақт, бисёрзанӣ ва урфу одатҳои миллӣ, ки серфарзандиро ҳимоя мекунанд, мусоидат мекунанд. Афзоиши баланди табиии аҳоли қариб ба аксарияти мамлакатҳои Осиё хос мебошад. Ба ҳисоби миёна афзоиши табиӣ ба 1000 нафар аҳоли 18 касро ташкил менамояд. Дар солҳои охир барои "ба танзим даровардани оила" дар баъзе мамлакатҳои Осиё, аз ҷумла дар сараҳолитарини он Чин ва Ҳиндустон аз тарафи давлат чорабиниҳои андешида шуданд, ки ба паст намудани дараҷаи баланди афзоиши табиии аҳоли равона карда шудааст. Дар ҳаёти ҷинсии аҳолии Осиё мардон бартарӣ доранд. Ин ба он вобаста аст, ки дар натиҷаи никоҳи бармаҳал (дар синни 13–15-солагӣ), серфарзандӣ, риоя накардани қоидаҳои тиббӣ занҳо бештар мефавтанд. Дар ҳаёти синну соли аҳоли бошад,

миқдори ҷавонон зиёд аст. Ҷавонони то 14-сола 40, калонсолон (аз 15 то 59-сола) 54, пиронсолон 6 фоизи аҳолиро ташкил менамояд. Зиёд будани шумораи аҳоли дар аксари мамлакатҳои Осиё ва сусти тараққи кардани иқтисодиёт сабаби афзудани сафи бекорон гардида аст, ки баъзан ба мочароҳои дохилӣ оварда мерасонад. Аҳолии ҷаъол дар соҳаҳои мухталифи хоҷагӣ кор мекунад. Дар таркиби он шахсоне, ки ба кишоварзӣ ва соҳаҳои мучовири он (хоҷагии ҷангал, шикорчигӣ, моҳидорӣ ва моҳипарварӣ) машғуланд, бартарӣ доранд. Ҷама қабилла, халқият ва миллатҳои, ки дар Осиё зиндагӣ мекунанд, аз рӯи аломаҳои зоҳирӣ ба се наҷодҳои умумиҷаҳонӣ (аврупоӣ, мугулоидӣ ва экваторӣ) мансубанд. Халқҳои, ки ба наҷоди аврупоӣ дохил мешаванд дар Осиёи Пеш, Миёна, Ҳиндустони Шимолӣ ва Сибири ҷанубӣ паҳн гардиданд. Намояндагони наҷоди экваторӣ дар Осиёи ҷанубӣ Шарқӣ, Океания ва Австралия ҳаёт мегузаронанд. Халқҳои наҷоди мугулоидӣ асосан Осиёи Ҷанубӣ Шарқӣ, Марказӣ, Шимолӣ ва Осиёи Миёнаю Қазоқистонро фаро гирифтаанд. Ҷама халқҳои, ки ба ин наҷодҳо мансубанд, аз давраҳои қадим ин ҷониб ба ин ё он дин эътиқод доштанд. Бехуда нест, ки маҳз дар Осиё се тамаддуни дини ҷаҳонӣ – насронӣ, ислом ва буддой нақши худро гузоштаанд. Дини буддой қадимтарин дин ба ҳисоб меравад. Вай дар ибтидои асрҳои VI-V то мелод дар қисми шимолӣ Осиёи Ҷанубӣ ба миён омада, баъд дар Осиёи Марказӣ ва Шарқӣ васеъ паҳн гардид. Дар заминаи дини буддой дар Ҳиндустон ва Тибет индуизм ва ламаизм ташаккул ёфтанд. Дини буддой инчунин ба пайдоиши динҳои миллии Чин (даосизм, конфусӣ) ва ҷопонӣ (синтоизм) мусоидат намудааст.

Дар ҷануби Ғарби Осиё ва Фаластин боз ду ҷараёни динӣ (иудаизм ва насронӣ) васеъ паҳн гардид. Бояд гуфт, ки бисёр фикру қридаҳои иудаизмро дини насронӣ (христианӣ) тақлид намуда аст. Ҳоло иудаизм ва дини насрониро на фақат дар Осиё, инчунин дар дигар қисмҳои ҷаҳон парастииш менамоянд. Дар мамлакатҳои Аврупо ва Америкаи Шимолӣ шумораи бисёри одамон онро парастииш мекунанд, ки нисбат ба яҳудиёни дар Исроил иқоматкунанда ду маротиба зиёданд. Дини ислом ибтидоан дар нимҷазираи Арабистон ба вуқӯъ омада, баъд дар ҳаламрави Ҷануби Ғарбӣ, Ҷанубӣ, Ҷануби Шарқӣ Осиё ва Осиёи Миёна паҳн гардид. Мувофиқи маълумоти А.П. Кузнетсов таркиби дини аҳолии Осиё ниҳоят мухталиф буда, дар 16 мамлакат ҷараёни суннии ислом бартарӣ дорад. Дини буддой бошад, дар шаш мамлакат, бо ҳам омехтагии буддой, даосизм ва конфусӣ ҳам дар шаш мамлакат афзалият доранд. Дар як қатор давлатҳои Осиё ислом ҳамчун дини давлатӣ эътироф карда шудааст.

Ҷойгиршавии аҳоли. Вобаста ба шароити табиӣ имконияти истифодабарии сарватҳои он ва омилҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ дар

қаламрави Осиё аҳоли нобаробар ҷойгир шудааст. Ҳисоби миёнаи зичии аҳоли дар як километри мураббаъ 70 нафарро ташкил менамояд. Дар баробари ин дар Осиё мавзеъҳое ҳастанд, ки дар онҳо аҳоли аз ҳад зич ҷойгир шудааст. Ин мавзеъҳо чунин ҷойҳое мебошанд, ки ҳоло аз давраҳои қадим кишти яке аз зироатҳои ниҳоят меҳнатталаб – шоликори васеъ паҳн гардида буд. Осиёи Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ аз қабилҳои ҳамон гуна мавзеъҳо мебошанд. Зичии аҳоли дар ин мавзеъҳо дар як километри мураббаъ аз 200 нафар бештар мебошад. Дар баъзе маҳалҳо 1500–2000 нафарро ташкил менамояд. Дар шаҳрҳо аз ин ҳам зиёд мебошад. Чунинчун, дар Сингапур 4 ҳазор ва дар Макао бештар аз 30 ҳазорро ташкил мекунад. Дар Бангладеш ва ҷазираҳои Малдив ин нишондод ба 800 нафар мерасад. Қатъи назар аз ин қисми зиёди қаламрави Осиё хеле камаҳоли мебошад. Аз ҷумла, зичии миёнаи ақалли аҳоли дар Муғулистон дар як километри мураббаъ 2, дар қисми Осиёи Россия 3, дар Арабистон Саудӣ, Қазоқистон ва Туркманистон аз 10 нафар камтарро ташкил менамояд.

Осиёи Марказӣ, кӯҳсори Тибет, биёбони Гобӣ ва биёбонҳои нимҷазираи Арабистон қариб одам надоранд. Дар Осиёи Шимолӣ ва Помир ҳам миқдори аҳоли он қадар зиёд нест. Вобаста ба маскуншавӣ дар Осиё се намуди маҳалҳои аҳолинишин фарқ мекунанд: шаҳрӣ, деҳот ва бодиянишинӣ. Аҳолии онҳо бо нуфуз, ҳолати рӯҳӣ, тарзи зиндагӣ, анъана ва малакаҳои истеҳлоӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Аз ҷиҳати нуфуз аҳолии деҳот бартарӣ дорад.

Қариб 70 фоизи аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Ин аз қадимулайём дар деҳот инкишоф додани соҳаҳои меҳнатталаби кишоварзӣ ва обёрӣ вобаста мебошад. Чунин таъсир ба шаклҳои ҷойгиршавии аҳолии деҳот низ таъсир расонида аст. Дар мавзеъҳое, ки соҳаҳои меҳнатталаби кишоварзӣ зимни васеъ обёрӣ намудани заминҳо инкишоф ёфтаанд, шакли ҷойгиршавии гурӯҳи аҳолии деҳот бартарӣ дорад. Аммо дар он ноҳия ва давлатҳое, ки шароит барои инкишофи суръатнокии кишоварзӣ маҳдуд аст, аҳолии деҳот ба таври пароканда ҷойгир шудааст. Ҳоҷагии бодиянишинӣ асосан чорводорӣ ва шикорчигиро дар бар мегирад. Аз сабабе, ки чорводорон вобаста ба мавсими сол аз як ҷарогоҳ ба дигар ҷарогоҳ ҳаракат менамоянд, бинобар ин онҳо маҳалли сукувати доимӣ надоранд. Ин шакли ҷойгиршавии аҳоли барои минтақаи дашт, нимбиёбон ва биёбону тундра хос мебошад. Сокинони шаҳр тақрибан 30 фоизи аҳолии Осиёро ташкил менамояд. Ба мавҷуд будани шаҳрҳои қадим ва инкишофи минбаъдаи шаҳрҳо нигоҳ накарда, Осиё бо ифодаи образноки олимони ҳамчун "деҳаи ҷаҳонӣ" боқӣ мемонад. Қатъи назар аз ин, дар Осиё шаҳрҳои инкишоф ёфта истодаанд, ки мувофиқи ҳисобкуниҳои дурнамо дар соли 2005-ум дар ҳар яке онҳо аз 10 млн аҳоли бештар зиндагӣ

мекунад. Ба ин шаҳрҳои бузург – Шанхай (24 млн), Токио (24 млн), Пекин (21 млн), Бомбей (17 млн), Калкутта (16 млн), Чакарта (16 млн) дохил мешаванд. Зичии аҳоли дар ин шаҳрҳо дар як километри мураббаъ зиёда аз даҳ ҳазорро ташкил менамояд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ХОҶАГӢ

Дар инкишофи хоҷагии мамлакатҳои Осиё сиёсати мустамликавии давлатҳои сармоядор, ки дар гузашта ҳукмфармо буд, асари худро гузоштааст. Мустамликадорон аз сарватҳои табиӣ мухталиф бой будани мамлакатҳои Осиё нигоҳ накарда, аз худ дар ин мамлакатҳо хоҷагии қафомондари ба мерос гузоштанд.

Аз ҳамин сабаб барои аксарияти мамлакатҳои Осиё хоҷагии аграрӣ хос мебошад. Замини қорам аз 1/6 ҳиссаи қаламрави онро ташкил менамояд. Ба ин нигоҳ накарда, мамлакатҳои Осиё дар байни давлатҳои рӯ ба инкишоф аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Ҳоло ин мамлакатҳо 51 фоизи маҳсулоти кишоварзии мамлакатҳои рӯ ба инкишофро истеҳсол менамоянд. Дар таркиби кишоварзӣ зироатчигӣ инкишоф ёфтааст. Он асосан дар пастҳои назди баҳр ва водии дарёҳо парвариш карда мешавад. Ба бозори ҷаҳонӣ аз ҷама бештар Таиланд ва Бирма биринҷ мебароранд. Аз дигар намуди зироатҳои хӯроки арзан, лӯбиё, батат кишт карда мешаванд.

Аз растаниҳои техникӣ дар Таиланд, Шри-Ланка, Индонезия, Малайзия каучук, дар делтаи дарёи Ганг ва Брахмапутра чут, дар домана ва нишебии кӯҳҳои Ҳиндустон ва Шри-Ланка чой парвариш менамоянд. Ҷамаи онҳо аҳамияти содиротӣ доранд. Дар бисёр давлатҳои Осиё растаниҳои доруворӣ васеъ паҳн гардиданд. Бинобар он ин давлатҳо ба бозори ҷаҳонӣ доруҳои гуногун мебароранд. Чорводорӣ ҳамчун соҳаи дуоми кишоварзӣ дар ҷама мамлакатҳо як хел тараққӣ накардааст. Дар баъзе мамлакатҳо, ба монанди Малайзия ва минтақаҳои кӯҳии нимҷазираи Ҳиндустон ба хоҷагии ҷангал диққати махсус медиҳанд. Маҳсулоти он (чӯбҳои қиматбаҳо, лок, мум, моддаҳои даббоғии дар чармгарӣ истифодашаванда)-ро ба бозори ҷаҳон мебароранд, растаниҳои доругиро ҷамъ намуда, барои муолиҷаи касалиҳои гуногун истифода мебаранд.

Бар хилофи мамлакатҳои Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ дар мамлакатҳои Ҷанубу Ғарбии Осиё дар кишоварзӣ баробари заминдорӣ, инчунин чорводорӣ аҳамияти калон дорад. Дар заминдорӣ парвариши растаниҳои субтропикӣ афзалият дорад. Хусусан мамлакатҳои соҳили баҳри Миёназамин бештар ситрус, ангур ва меваҳои гуногун истеҳсол менамоянд. Дар заминҳои обӣ кишти сабзавот, лаблабуи

қанд, пахта васеъ паҳн гардида аст. Дар қисми ҷанубии Ироқ ва Арабистони Саудӣ хурмо, найшакар, дар ҷануби нимҷазираи Арабистон бошад, қаҳва парвариш менамоянд. Дар як қатор мамлакатҳои ноҳия ба монанди Туркия, Ироқ, Сурия ва Эрон кишти ғалладона васеъ паҳн гардида аст.

Чорводорӣ хусусияти ба худ хос дорад. Қариб дар ҳамаи мамлакатҳо парвариши чорводории майда бартарӣ дорад. Аз ҷумла дар Афғонистон парвариши ғӯсфандони қароқӯли ва дар Туркия бузҳои ангорӣ инкишоф ёфтааст.

Дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, Миёна ва Шарқӣ дар таркиби кишоварзӣ (ғайр аз Муғулистон) заминдорӣ бартарӣ дорад. Барои инкишофи чорводорӣ дар Муғулистон шароити табиӣ ва анъанавӣ малакаи истеҳсоли аҳолии мусоидат менамояд. Ин соҳа асоси иқтисодиёти онро ташкил менамояд. Дар Осиёи Миёна чорводорӣ (ғайр аз Қирғизистон) соҳаи махсусгардонида ба ҳисоб намеравад. Аз соҳаҳои растанипарварӣ дар Осиёи Миёна пахтакорӣ, боғу тоқпарварӣ, обҷақорӣ инкишоф ёфтааст. Дар Осиёи Шарқӣ ҳам соҳаи заминдорӣ аз чорводорӣ дида бештар тараққӣ ёфтааст. Аз зироатҳои ғалладонагӣ шолӣ, гандум, ҷав, ҷавдор парвариш карда мешавад. Дар атрофи шаҳрҳо сабзавоткорӣ (Ҷопон) ва ситруспарварӣ тараққӣ кардааст. Аз зироатҳои техникаӣ пахта (Чин) тамоку, чой, лаблабуи қанд, пӯбиёи чинӣ, растаниҳои рағандиҳанда кишт карда мешаванд. Чорводорӣ соҳаи дуюмдараҷа мебошад. Асосан чорвои кориро парвариш мекунанд. Дар атрофи шаҳрҳо ҳук ва парандапарварӣ тараққӣ кардааст. Як қисми аҳолии ба моҳигирӣ ва кирмакпарварӣ (Ҷопон) машғул мебошад. Бояд қайд намуд, ки он ислоҳе, ки дар солҳои охир барои беҳтар намудани ҳаёту зиндагии деҳқонон ва афзун гардонидани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ равона карда шуда буданд, дар бисёр мамлакатҳои Осиё натиҷаи дилхоҳ надод. Усулҳои агротехникии коркарди ҳозиразамони хок, ки барои ба таври интенсивӣ (босуръат) тараққӣ додани кишоварзӣ зарур аст, фақат дар плантатсияҳо истифода бурда мешавад. Дар он мамлакатҳое, ки хоҷагии камзамини деҳқонӣ бартарӣ дорад, кишоварзӣ бо усулҳои ақибмондаи агротехникӣ пеш бурда мешавад, ки ба хоҷагидорӣ экстенсивӣ хос аст. Аз ҳамин сабаб дар бисёр мамлакатҳо кишоварзӣ каммаҳсул буда, талаботи аҳолиро бо хӯрокворӣ пурра таъмин карда наметавонад.

Қафомонии саноат дар бисёр мамлакатҳои Осиё аз давраи мустамликавӣ гувоҳӣ медиҳад. Яъне дар таркиби саноати аксари мамлакатҳо саноати маъданҳосилкунӣ ва коркарди ашёи хоми кишоварзӣ (саноати сабук ва хӯрокворӣ) бартарӣ дошт. Баъди истиқлолият ба даст даровардан дар таркиб ва ҷойгиркунии саноати як

қатор мамлакатҳо тағйироти назаррас ба миён омад. Пеш аз ҳама дар мамлакатҳои сотсиалистии Осиё – Чин, Кореяи Шимолӣ дигаргуниҳои калон дар таркиби соҳавӣ ва ҷойгиркунии саноат ба амал омад.

Дар байни мамлакатҳои Осиёи Ҷанубӣ, Ҷанубу Шарқӣ ва Ҷанубу Ғарбии Осиё саноати муосир дар Ҳиндустон, Покистон, Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Гонконг, Сингапур, Эрон ва Туркия инкишоф ёфт. Дар як вақт корхонаҳои саноатӣ на фақат дар шаҳрҳои бандарӣ, инчунин дар ноҳияҳои дохили мамлакатҳо, дар назди манбаи ашёи хом ва сӯзишворӣ сохта шудаанд. Дар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ саноати бисёрсоҳавӣ инкишоф ёфта буд, ки дар натиҷаи пош хӯрдани давлати ягона – Иттифоқи Шӯравӣ алоқаи истеҳсолию иқтисодии байни ҷумҳуриҳои со биқ соҳаҳо ва корхонаҳои саноатии онҳо суст гардид ва таназзул ёфт. Ҳоло ин алоқамандӣ дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба душвориҳои зиёде барқарор гардида истодааст.

Хусусияти хоси ҷойгир ва инкишоф ёфтани соҳаҳои асосӣ дар хоҷагии мамлакатҳои Осиё вучуд доштан ва омехтагии тарзҳои гуногуни итсеҳсолот ва вучуд надоштани фазои ягонаи иқтисодӣ мебошад. Барои ташаккул ёфтани чунин фазои ягона шабакаи инкишоф ёфтани нақлиёти дохилӣ ва байнидавлатӣ зарур аст. Аммо аз сабаби суст тараққӣ кардани иқтисодиёт дар бисёр давлатҳои Осиё на фақат роҳҳои алоқаи байни давлатҳо, балки роҳҳои дохилии онҳо суст тараққӣ кардааст. Он давлатҳо, ки иқтисодиёти тараққикарда доранд (Чопон, Кореяи Ҷанубӣ, Чин, Тайван, Индонезия (Ява), Сингапур, Филиппин, Гонконг (ҳоло ба Чин таалуқ дорад), дорои нақлиёти мухталиф мебошанд. Аз давлатҳои Ҷануб ва Ҷанубу Ғарбии Осиё нақлиёт нисбатан дар Ҳиндустон, Покистон, Эрон, Туркия, Ироқ, Исроил, Ливан инкишоф ёфта аст. Ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ – Тоҷикистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Туркманистон, Қазоқистон, Озарбойҷон, Гурҷистон ва Арманистон ҳам нақлиёти тараққикарда дошта, қаламрави онҳоро бо якдигар пайваст менамояд. Дар боқимонда давлатҳои Осиё нақлиёт суст тараққӣ кардааст. Дар

Расми 43. Хоҷагидорни мамлакатҳои Осиёи Ҷанубӣ

баъзе мамлакатҳо ба монанди Лаос, Яман роҳи оҳан вучуд надорад. Осиё яке аз қитъаҳои мебошад, ки инсон сарватҳои табиӣ онро садҳо ва ҳазорсолаҳо бо мақсадҳои гуногун, барои қонеъ гардонидани талаботи худ истифода мебарад. Ин ба вазъияти экологии он таъсири калон расонида аст. Баробари афзудани аҳолии ин таъсирот торафт назаррас мегардад. Дар шароити камзаминӣ аз худ қардани заминҳои нишеби кӯҳҳо, сӯхтаву решақан қардани буттаҳо, барои ба хорича баровардан ва тайёр намудани сӯзишворӣ (ҳезум), буридани дарахтон сабаби шусташавии хок гардида аст. Дар соҳили баҳри Миёназамин аз ҳад зиёд буридани дарахтон ба он оварда расонд, ки дар он ҷо бутазорҳо бартарӣ пайдо қарданд. Дар нимҷазираи Ҳиндустон ва Ҳиндустой маҳз бо ҳамин сабаб бешаҳои субэкваторӣ ва экваториро саванна ва патзорҳо иваз намуданд. Дар ҷароғҳои Осиёи Миёна ва Марказӣ аз ҳад зиёд қарондани қорво боиси кам гаштани баъзе намуди растаниҳо гардид. Баробари кам шудани масоҳати қангалзор миқдори ҳайвонҳо ҳам кам гардид. Дар Осиёи Шарқӣ, Қанубӣ, Қанубу Шарқӣ ва Қанубу Ғарбӣ офатҳои табиӣ обҳезӣ, сунама ва тӯфонҳо сабаби обзеркунии заминҳои кишт, деҳаҳо ва ба ҳалокат расонидани одамон мегардад. Аз фаъолияти хоҷагидорӣ инсон оби дарёҳои киштигард ва баҳрҳои соҳилӣ ифлос гардиданд. Хусусан садамаҳои киштиҳои нефткашон ва қорхонаҳои нефтистеҳсолу қорқунанда ба муҳити атроф (дар баҳр ва хушкӣ) зиёни калон мерасонад. Аз ҳад зиёд шикор қардани кит ва гурбаҳои баҳрӣ саршумори онҳоро кам намуд. Ҳоло шикори гурбаҳои баҳрӣ манъ ва шикори китҳо ба танзим дароварда шудааст.

Савол ва супориш

1. Дар мамлакатҳои Осиё афзоиши зиёди табиӣ аҳолии ба ҷӣ вобаста аст?
2. Дар мамлакатҳои Осиё барои пешгирӣ қардани афзоиши аҳолии ҷӣ гуна қорабиниҳо гузаронида шуданд?
3. Аз қаритаи аҳолии Осиё ноҳияҳои сарақолиро муайян намоед.
4. Ҳалқҳои Осиё қадом динҳоро қарастииш менамоянд?
5. Сабаби ақибмонии хоҷагии бисёр мамлакатҳои Осиё дар ҷӣ аст?
6. Дар Осиё ташаккул наёфтани қазои ягонаи иқтисодӣ ба ҷӣ вобаста аст?
7. Аз қаритаи иқтисодӣ мамлакатҳои тараққиқардаи Осиёро нишон диқед.
8. Дар Осиё бадшавии вазъияти экологӣ ба ҷӣ вобаста аст?

Худатонро санҷед

1. Сабаби дар ҳайати аҳолии Осиё бартарӣ доштани мардон дар ҷӣ аст?
2. Барои ҷӣ Осиёро "деҳаи қаҳонӣ" мегӯянд?
3. Қадом динҳоро дар Қин ва Қопон дини миллӣ мегӯянд?

4. Дар Осиё бисёрсоҳагии кишоварзӣ ба чӣ вобаста аст?
5. Сабаб дар чист, ки ба гуногунии сарватҳои табиӣ нигоҳ накарда, саноат дар бисёр давлатҳои Осиё суст тараққӣ кардааст?

Аз нигоҳи шумо

Барои паст намудани дараҷан афзоиши аҳолии ҷи гуна ҷорабиниҳо гузаронидан зарур аст? Ба фикри шумо барои дар Осиё фазои ягонаи иқтисодӣ ба миён овардан ҷи кор кардан даркор?

ТАФОВУТИ ДОХИЛӢ, ИҚТИСОДИЮ ГЕОГРАФӢ

Бузургии масоҳат, тафовути дохилии табиӣ, ҷойгиршавии географии сарватҳои табиӣ, хусусияти хоси тараққиёт, махсусгардонии истеҳсолот, таркиби миллӣ ва малакаи истеҳсолии аҳолии аз давраҳои қадим ин ҷониб дар қаламрави Осиё ташаккул ёфтани якчанд фазоҳои иқтисодии "чудоғонаю омехта"-ро муайян кардааст. Аз ҳамин сабаб ноҳияҳои алоҳидаи Осиё аз якдигар фарқ мекунанд. Онҳо аз ҷиҳати инкишофи иқтисодиёт ҳоло ҳам бо якдигар алоқаи зичи иқтисодӣ надоранд. Барои ҳамин ҳам дар қаламрави Осиё, ба монанди Аврупо то ҳол фазои ягонаи иқтисодӣ ташаккул наёфтааст. Ин оқибати мустамликадорӣ мамлакатҳои сармоядор мебошад, ки алоқаи иқтисодии мамлакатҳои Осиё на барои пайваст ва мустақам кардани риштаҳои иқтисодии байни давлатҳо, ноҳияҳои дохилии онҳо, балки ба манфиати мамлакатҳои мустамликадор равона карда шуда буд. Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ва ба даст овардани истиқлолият ҳамаи мамлакатҳои Осиё бо тарзу усулҳои гуногун ба азнавсозии иқтисодиёти худ ва барпо намудани алоқаи иқтисодии байнидавлатӣ ва ноҳияҳои дохилӣ кӯшиш менамоянд. Дар солҳои баъдиҷангӣ хусусан алоқаи иқтисодии берунии онҳо бо давлатҳои тараққиёфтаи ҷаҳон беҳтар гардида истодааст. Аммо барои ташаккул ёфтани фазои ягонаи иқтисодӣ дар қатори сабабҳои таърихӣ, сиёсӣ, вуҷуд надоштани хатҳои ягонаи нақлиёт таъсир расонида аст, ки ба омилҳои табиӣ (қаторкӯҳҳо, биёбонҳо) вобаста мебошад. Ҳамин тавр, вобаста ба гузаштаи таърихӣ ва он тағйиротҳои сиёсӣю иқтисодӣ, ки минбаъд рух доданд, қаламрави Осиёро олимони ба якчанд ноҳияҳои алоҳидаи иқтисодӣ ҷудо намуданд: 1) Осиёи Шарқӣ; 2) Осиёи Ҷанубӣ; 3) Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ; 4) Осиёи Ҷанубу Шарқӣ; 5) Қисми Осиёи собиқ Иттифоқи Шӯравӣ.

ОСИЁИ ШАРҚӢ

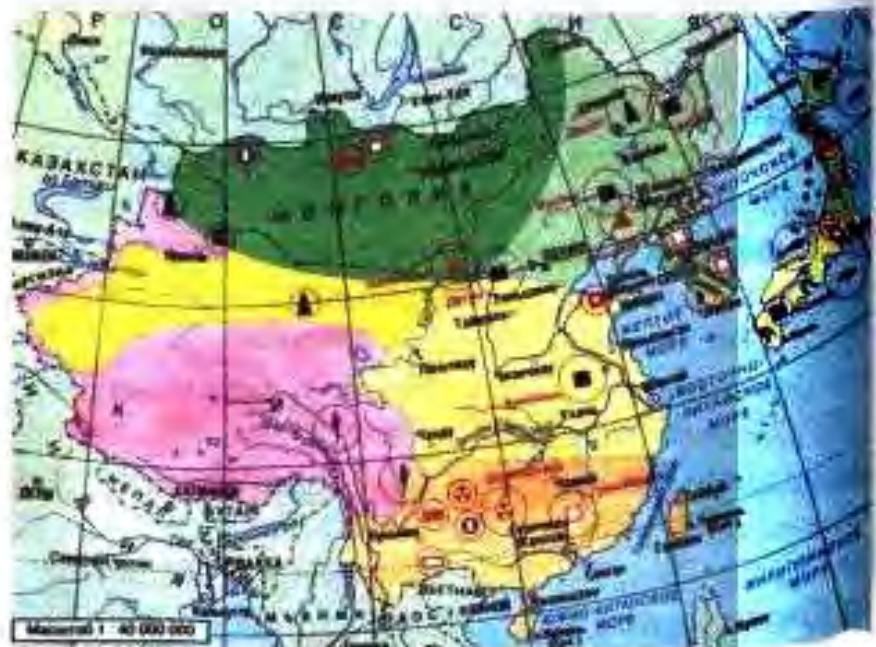
Ин ноҳияи иқтисодӣ – қисми шарқии Россия, қаламрави Чин, Кореяи Шимолӣ, Ҷанубӣ – Ҷопонро дар бар мегирад. Шароити табиӣ он муҳталиф мебошад. Иқлими Осиеи Шарқӣ тропикӣ, субтропикӣ ва муътадил мебошад. Релефи он аз кӯҳҳо ва ҳамвориҳои биёбонию аккумулятивӣ (аз таҳшиниҳои обоварда ҳосил шуда) иборат аст. Аз сарватҳои табиӣ бой мебошад. Мавқеи иқтисодию географии ноҳияро ҳамшафати Уқёнуси Ором муайян мекунад, ки мамлакатҳои ноҳия тавассути роҳи баҳрӣ бо мамлакатҳои Ҷанубу Шарқии Осие, Австралия, Осиеи Ҷанубӣ, Ҷанубу Ғарбӣ ва Аврупою Америко тиҷорат менамоянд.

Ноҳияи сараҳолӣ яке аз марказҳои тамаддуни ҷаҳонӣ мебошад. Аҳолӣ гуногунмиллат буда, динҳои муҳталиф (буддой, даосизмӣ, конфусӣ, ламистӣ, католикӣ ва синтоизмӣ)-ро парастид менамоянд. Ин ноҳия нисбат ба дигар ноҳияҳои Осие дида, хоҷагии инкишоф ёфта дорад.

Барои ин мамлакатҳо саноат ва кишоварзии бисёрсоҳа хос мебошад. Хусусан дар атрофи Ҷопон мамлакатҳои ҷамъ омаданд, ки аз ҷиҳати пешравии иқтисодиёт ба ҳам наздик мебошанд. Дар он маркази тадқиқоти навигарии илмӣ ва техниқиро Ҷопон сарварӣ менамояд. Ба ин гурӯҳ на фақат давлатҳои Осиеи Шарқӣ (Ҷопон, Тайван ва Кореяи Ҷанубӣ), инчунин як қатор давлатҳои саноатии Ҷанубу Шарқии Осие (Гонконг, Сингапур) дохил мешаванд, ки дар пешрафти иқтисодиёт муваффақиятҳои назаррас ба даст дароварданд.

ОСИЁИ ҶАНУБӢ

Ин ноҳияи иқтисодӣ қаламрави Ҳиндустон, Покистон, Бангладеш, Шри-Ланкаро дар бар мегирад. Қаламрави он 4 фоизи сатҳи кураи

Расми 44. Сарватҳои табиӣ мамлакатҳои Осиеи Шарқӣ

заминро ташкил менамояд. Релефи он мураккаб мебошад. Вай асосан аз қаторкӯҳҳои азим, сӯфакӯҳҳо ва биёбон иборат мебошад. Ноҳия аз сарватҳои табиӣ, аз ҷумла сарватҳои зерзаминӣ (маъдани оҳан, ангишт ва ғайра) бой мебошад. Дар ин ҷо иқлими экваторӣ, муссонии субэкваторӣ ва тропикӣ ҳукмфармо мебошад. Аҳолии ноҳия зиёда аз 1,1 млрд нафарро ташкил менамояд. Он асосан дар водии дарёҳо ва ҳамвориҳои соҳили баҳрҳо маскун гардидааст. Аҳолии динҳои буддӣ, индуӣ ва исломро парастииш менамояд. Сатҳи зиндагии аҳолии ниҳоят паст мебошад. Тақрибан 1 млн нафар аҳолии гуруснагӣ мекашад. Зиддиятҳои байнидавлатӣ (дар байни Покистон ва Ҳиндустон), байниқабилавӣ (дар Ҳиндустон ва Шри-Ланка) ва қашшоқӣ сабаби ба дигар давлатҳо муҳоҷират кардани як қисми аҳолии гардидааст. Дар таркиби хоҷагии давлатҳои ноҳия кишоварзӣ бартарӣ дорад. Дар солҳои пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ дар натиҷаи сиёсати саноатигардониро пеш гирифтани сарварони давлатҳо ва маблағгузориҳои хориҷӣ саноат хусусан дар Ҳиндустон ва Покистон инкишоф ёфт. Бангладеш, Непал, Шри-Ланка, Малдив, Бутан мамлакатҳои аграрӣ мебошанд. Ба ин нигоҳ накарда ҳоло ҳам мамлакатҳои ноҳия бисёр намуди мошин ва таҷҳизоти саноатиро аз хориҷа мегиранд. Ба хориҷа асосан маҳсулоти кишоварзӣ ва соҳаҳои анъанавии саноат ва баъзе намудҳои ашёи хомро ба фуруш мебароранд.

ОСИЁИ ҶАНУБУ ҒАРБӢ

Ба ин ноҳия 5,7 фоизи қаламрави ҷаҳон рост меояд. Он нимҷазира ва ҷазираҳоро дар бар мегирад ва дорои мавқеи географӣю иқтисодии ниҳоят мувофиқ мебошад. Роҳи баҳрии байналхалқӣ, ки аз канори ҷанубу ғарбии ноҳия мегузарад, алоқаи иқтисодии онро бо мамлакатҳои Осии Ҷанубӣ, Ҷанубу Шарқӣ, Африка, Аврупо ва Америка таъмин менамояд. Релефи ноҳия асосан аз сӯфакӯҳҳо ва кӯҳсор иборат буда, атрофашро қаторкӯҳҳои баланд ва ҳамвориҳои ҷӯта кардаанд. Иқлим дар шимолӣ он субтропикӣ ва дар ҷануб бошад, тропикӣ мебошад. Қариб ҳама қаламрави онро минтақаи нимбиёбон ва биёбон ишғол намудааст. Бойигарии он асосан нефт, газ (2/3 ҳиссаи захираи ҷаҳон), фосфат, намак, хромит мебошад. Аз сарватҳои минералӣ хусусан кӯҳистони Эрон бой мебошад. Он ҳоло пурра тадқиқ нашудааст.

Аҳолии ноҳия он қадар зиёд нест. Қисми асосии он дар пастиҳои назди баҳри Сиёҳ, Каспӣ, баҳри Миёназамин, халиҷи Форс ва пастиҳои Байнаннаҳрайн ҷойгир шудааст. Таркиби миллии аҳолии дар ҳама мамлакатҳо як хел нест. Аз ҳама мамлакатҳои сермиллат Туркия, Эрон, Афғонистон ва Ироқ мебошанд. Аксарияти аҳолии дини ислом

Рисун 45
Шарҳати ва сарҳадҳои табиӣи
мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ

карда истоданд. Дар ин ҷабҳа – Эрон, Туркия, Ироқ, Исроил, Ливан натиҷаи назаррас ба даст дароварданд. Ҳиссаи саноат дар даромади миллии ин мамлакатҳо афзуда истодааст. Қатъи назар аз ин ноҳия дар тақсими байналхалқии меҳнат солҳои дароз ҳамчун истехсолкунанда ва барорандаи нефт боқӣ мемонад. Саноати маснуотбарорӣ фақат дар Эрон ва Туркия бештар тараққӣ кардааст.

Ҳоҷагии қишлоқ агар чанде ки дар иқтисодиёти давлатҳои ноҳия мавқеи асосиро ишғол намояд ҳам, вале каммаҳсул (ғайр аз Туркия ва Лубнон) мебошад. Зеро ки олотӣ асосии деҳқонон омос, каланд, метин мебошанд. Ноҳия аз маҳсулоти соҳаи заминдорӣ ба хориҷа меваҳои хушк, чормағз, бодом, тамоку, пахта, хурмо, қаҳва, аз чорводорӣ пашм, пӯст, қароқул мебарорад.

Савол ва супориш

1. Барои ҷӣ дар Осиё ба монанди Аврупо фазои ягонаи иқтисодӣ ташаккул наёфтааст.
2. Кадом ноҳияи иқтисодии Осиё нисбатан тараққӣ кардааст?
3. Кадом омилҳо барои ноустувории сиёсии Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ гардидааст?
4. Иқтисодиёти ноҳияи Осиёи Ҷанубӣ ва Ҷанубу Ғарбиро муқоиса намоед?
5. Дар Осиёи Ҷанубӣ пасти будани сатҳи зиндагӣ ба ҷӣ вобаста аст?

Барои вазъияти Афғонистон ва Ироқро ба эътидол овардан чӣ кор кардан зарур аст?

ОСИЁИ ҶАНУБУ ШАРҚӢ

Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мамлакатҳоеро дар бар мегирад, ки дар нимҷазираи Ҷиндустон (Чин) ва гала ҷазираҳои Малай ҷойгир шуданд. Қисми материкӣ онҳо дар ғарб бо Ҷиндустон ва дар шимол бо Чин ҳамхудуданд. Ин ҳамхудудӣ сабаби дар ин мамлакатҳо ворид гардидани дини буддӣ, конфутсия ва даоистӣ гардид. Дар Индонезия, Малайзия ва қисман Филиппин дини ислом паҳн гардида аст. Мамлакатҳои минтақа бо сохти сиёсии худ фарқ мекунанд. Вьетнам ва Лаос мамлакатҳои сотсиалистӣ мебошанд. Қаламрави минтақа дорои захираҳои гуногуни табиӣ, сарватҳои табиӣ ва шароити мусоиди ҳоку иқлимӣ мебошад.

Дар ин замина дар ин ҷо асосан саноати кӯҳӣ, соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ ва коркарди маҳсулоти онҳо ба роҳ монда шуданд. Дар кишоварзӣ мавқеаи асосиро заминдорӣ ишғол менамояд. Соҳаи асосии заминдорӣ шоликорӣ мебошад. Он дар Индонезия 50%, дар Филиппин бошад 90%-и замини киштиро ишғол менамояд.

Дар сари роҳи баҳри ҷаҳонӣ воқеъ гардидани қаламрави баъзе мамлакатҳо ба онҳо имконият дод, ки иқтисодиёти тараққиқардaro ба миён оваранд. Мисол, Сингапур бо сатҳи баланди иқтисодиёт ва зиндагонии аҳоли фарқ мекунанд. Даромади дохилӣ мамлакат ба ҳар сари аҳоли 19940 доллари америкоиро ташкил менамояд.

Расми 46. Шароити ва сарватҳои табиӣ мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ

ҚИСМИ ОСИЁИИ СОБИҚ ИТТИФОҚИ ШҶРАВИ

Ба ин ноҳия 8 давлати ҷавони мустақил дохил мешаванд, ки дар натиҷаи пош хӯрдани собиқ Иттифоқи Шӯравӣ ташаккул ёфтаанд. Онҳо бо шароит, сарватҳои табиӣ, миқдор, таркиби миллии аҳоли, дину мазҳаб, мавқеи иқтисодию географӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Аммо масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоие, ки баъди ба даст даровардани истиқлолият онҳо бояд дар заминаи барқарор ва ташкил намудани алоқаҳои нави иқтисодӣ ҳал намоянд, барои ҳамаи он давлатҳо ҳос мебошад. Ин моро водор менамояд, ки он давлатҳоро дар доираи Осие ҳамчун ноҳияи нави иқтисодӣ ҷудо намуда, омӯзем. Дар як вақт ин давлатҳо аз ҷиҳати мавқеи иқтисодию географӣ, шароити сарватҳои табиӣ, таркибу таҳассуси хоҷагӣ як гурӯҳашон аз гурӯҳи дигарашон (мамлакатҳои Осиеи Миёна, Пасикавказ, Қазоқистон) фарқ мекунанд. Инро ба инбат гирифта, ноҳияи мазкурро ба се зерноҳия ҷудо мекунем: Зерноҳияи Пасикавказ, Осиеи Миёна ва Қазоқистон.

ПАСИКАВКАЗ

Мамлакатҳои ин зерноҳияро умумияти мавқеи иқтисодию географӣ, шароити табиӣ, таърихи ташаккулёбӣ, таҳассуси алоқамандии иқтисодӣ ва ягонагии шабакаи нақлиёту энергетикӣ ба ҳам муттаҳид менамояд.

Табиати мамлакатҳои Пасикавказ ба худ як хусусияти умумӣ дорад. Релефи онҳо асосан кӯҳӣ (65 фоизи қаламрави он) буда, дар ҷойгиршавӣ унсурҳои табиӣ хусусияти амудӣ додааст. Аз ҳамин сабаб дар қаламрави начандон калони Пасикавказ табиат ниҳоят мухталиф аст. Табиати он аз сарватҳои зеризаминӣ бой мебошад. Мавҷудият ва гуногунии онҳо барои ташаккул додани саноати металлургӣ, химиявӣ, маснуоти сохтмон, шиша ва чини имконият додааст. Иқлими он барои парвариши зироат ва меваҳои гуногун дар минтақаи муътадил ва субтропикӣ мусоидат намудааст. Аҳолии зерноҳия зиёда 5 фоизи аҳолии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ташкил менамояд. Таркиби

Расми 47. Шароити ва сарватҳои табиӣ мамлакатҳои Осиеи Собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ

миллии аҳоли гуногун мебошад. Дар он гурчиҳо, озариҳо ва арманиҳо бартарӣ доранд. Вобаста ба бӯҳрони сиёсӣ ва иқтисодӣ солҳои охир сафи бекорон зиёд шудааст. Бӯҳрони иқтисодӣ ва муноқишаҳои дохилӣ (Қарабоғ, Абхазия) сабаби паст гардидани сатҳи зиндагии аҳоли гардид. Ин ҳодисаҳо барои он рух дод, ки баъди ба даст даровардани истиқлолият робитаҳои иқтисоди корхонаҳо барҳам кӯрд, бисёр корхонаҳо фалаҷ гардиданд. Дар кишоварзӣ ҳам аз сабаби норасоии техника, нуриҳои минералӣ ва ғайра маҳсулнокии кишоварзӣ паст гардид. Ҳоло кӯшиши бӯҳрони иқтисодиро мустақилона бартараф намудан натиҷаи дилхоҳ намода истодааст.

ҚАЗОҚИСТОН

Ин зерноҳия мавқеи иқтисодию географии мусоид дорад. Вай ба воситаи баҳри Каспий ба мамлакатҳои Пасикавказ ва Россия баромад дорад. Дар сари роҳи оҳани Турксиб воқеъ гардидани он имконият медиҳад, ки бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, Шарқӣ, Ҷанубу Шарқӣ, Ғарбии Осиё, бо Россия ва Аврупои Ғарбӣ алоқаи иқтисодӣ барпо намояд.

Қазоқистон барои инкишоф додани иқтисодиёти инкишофёбанда заминаи табиӣ ва иқтисодии пурқувват дорад. Аз ҷиҳати иқтисодӣ он дар даврони Шӯравӣ дар байни ҷумҳуриҳои Иттифоқӣ ҷои сеюм ва аз ҷиҳати бузургии масоҳат ҷои дуввумро ишғол мекард. Қаламрави он аз сарватҳои минералӣ бой буда, барои инкишофи кишоварзӣ имконияти калон дорад. Қазоқистон хусусан аз металлҳои ранга, нодир, маъдани оҳан, хромит, ангишт, нефт, газ бой мебошад. Дар ин замина саноати бисёрсоҳа тараққӣ кардааст. Соҳаи кишоварзӣ низ инкишоф ёфта буд. Баъди ба даст даровардани истиқлолият ва вайрон шудани алоқаҳои истеҳсолию иқтисодӣ бисёр корхонаҳои саноатӣ пурра кор намекунанд. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва коркарди он ҳам мувофиқи таъъ намебошад. Барои инкишоф додани иқтисодиёт Ҳукумати Қазоқистон чорабиниҳои зарурӣ дида истодааст. Дар иқтисодиёт ҷалб намудани маблағгузориҳои хориҷӣ ва барқарор намудани алоқаи иқтисодӣ бо корхонаҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз қабилӣ чунин чорабиниҳо мебошад.

ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Зерноҳия масоҳати чор давлати мустақил – Ёзбекистон, Туркманистон, Тоҷикистон ва Қирғизистонро дар бар мегирад. Ин мамлакатҳоро ба як зерноҳия хусусиятҳои ба худ хоси мавқеи иқтисодию географӣ, шароити табиӣ, таърихӣ, иқтисодию иҷтимоӣ, баҳаммонандию таркиби хоҷагӣ ва таҳассусгардонии он бо ҳам муттаҳид менамоянд. Зерноҳия дорои захираи калони сарватҳои

минералӣ, обу замин ва иқлимӣ мебошад. Дар қаламрави зернохия 14,2 фоиз захираи гази табиӣ, 1,5 фоиз ангишт, 0,3 фоиз маъдани оҳани Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил воқеъ гардидааст. Зернохия инчунин аз захираи металлҳои нодир ва ранга бой мебошад. Замини кишт бошад 2,9 фоизи замини кишти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ташкил менамояд. Дар ин ҷо инчунин 2,7 фоизи захираи оби ҷоришавандаи ИДМ воқеъ гардидааст. Захираи сарватҳои гидроэнергетикӣ бошад, 500 млрд кВт/с-ро ташкил менамояд. Сарватҳои рекреатсионии он барои ташкил кардани туризм, дамгирию табобат имконияти калон дорад. Ҳарорати умумии давраи нашву нумӯи наботот 4000-6500 дараҷаро ташкил медиҳад. Ин бо захираи обу замин заминаи бозғатимоди табиӣ кишоварзиро ташкил менамояд.

Аҳолии зернохия дар қаламрави он нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии он ба ҳисоби миёна ба ҳар километри мураббаъ аз 22 нафар бештар мебошад. Дар баробари ин дар зернохия ноҳияҳои мавҷуданд, ки дар он ҷойҳо зичии аҳоли дар як километри мураббаъ аз як нафар камтар мебошад. Чунин ноҳияҳо 60 фоизи қаламрави Осиёи Марказиро ташкил менамояд. Таркиби миллии аҳоли гуногун буда, дар он ҳиссаи ўзбекон, тоҷикон, қирғизон ва туркманҳо калон мебошад. Аксарияти аҳоли дини исломро парастии менамоянд.

Барои ҳама мамлакатҳои зернохия хоҷагии бисёрсоҳавӣ ҳос мебошад. Дар кишоварзӣ пахтакорӣ, боғу тоқпарварӣ; дар саноат соҳаҳои анъанавии он, саноати сабук ва хӯрокворӣ бартарӣ дорад. Дигар соҳаҳои саноат асосан барои қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ нигаронида шудааст.

Зернохия ба бозори ҷаҳонӣ нахи пахта, матои пахтагӣ, шохӣ, атлас, қолин, пӯсти кароқӯлӣ, вино, консерваҳои меваю сабзавот, хокаи металлҳои ранга ва баъзе мошинаю қисмҳои онро мебарорад.

Савол ва супориш

1. Барои чӣ қисми Осиёи собиқ Шӯравиро ба ноҳияи иқтисодии алоҳида ҷудо карданд?
2. Дар Пасикавказ кадом омилҳо сабаби пастшавии сатҳи зиндагӣ гардид?
3. Ҳукумати Қазоқистон барои инкишоф додани иқтисодиёт чӣ гуна ҷорабиниҳо гузаронида истодааст?
4. Мамлакатҳои Осиёи Марказиро ба як ноҳияи иқтисодӣ кадом омилҳо муттаҳид менамоянд?

Аз нигоҳи шумо

Барои баланд бардоштани дараҷаи иқтисодиёти ҷумҳуриҳои Пасикавказ, Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон чӣ гуна ҷорабиниҳо зарур аст?

ХАРИТАИ СИЁСИИ ОСИЁ

Дар қаламрави Осие давлатҳое воқеъ гардиданд, ки пеш аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон на ҳамаи онҳо соҳибхитиёр буданд. Як қисми онҳо баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон, қисми дигари онҳо баъди барҳам хӯрдани Иттифоқи Шӯравӣ истиқлолият ба даст дароварданд. Гурӯҳи охириро ҷумҳуриҳои қисми Осиеи собиқ давлати Шӯравӣ ташкил менамоянд, ки муддати дуру дароз дар ҳаёти он аз маркази ягона идора карда мешуд. Ҳамин тавр, Осиеро мамлакатҳое ташкил менамоянд, ки аз ҷиҳати сохти сиёсӣ, дараҷаи тараққиёти хоҷагӣ ва таркиби соҳавии он аз якдигар фарқ менамоянд. Дар ин ҷо дар баробари мамлақати мутараққии сармоядорӣ (Ҷопон) сармоядорӣ тараққикарда (Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Гонконг, Сингапур), сармоядорӣ реша давонда истода (Ҳиндустон, Покистон, Эрон, Туркия), мамлақатҳои дар онҳо шаклҳои хоҷагии то сармоядорӣ вучуд дошта, мамлақатҳои мустақили ҷавон (собиқ ҷумҳуриҳои Иттифоқи Шӯравӣ) ва мамлақатҳои сотсиалистӣ (Чин, Ветнам, Лаос, Кореяи Шимоли) воқеъ гардиданд. Давлатҳои Осие инчунин аз ҷиҳати сохти давлатдорӣ аз якдигар фарқ менамоянд. Аз ҳама шаклҳои сохти давлатӣ дар давлатҳои Осие намудҳои гуногуни сохти ҷумҳуриявӣ (ҷумҳурии халқӣ, халқӣ-демократӣ, буржуазӣ, федеративӣ, исломӣ), монархистӣ (монархияи мутлақ, монархияи конституционӣ) ба назар мерасанд. Дар як вақт дар баъзе мамлақатҳо то имрӯз сохти шоҳӣ (Урдун) ва князӣ (Катар) вучуд дорад. Вазъияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар баъзе ноҳияҳои Осие ноустувор мебошад. Сабаби асосии он кашмакашиҳои сиёсӣ этникии дохилӣ ва байнидавлатӣ мебошад. Ин муноқишаҳо дар баъзе ҳолатҳо ба задухӯрдҳои дохилӣ (дар Шри-Ланка) ва байнидавлатӣ (байни Покистон ва Ҳиндустон) оварда расонид. Дар Филиппин ва Индонезия задухӯрдҳои дохилӣ дар заминаи ихтилофҳои динӣ рух дода истодааст. Моҷарои байни Исроил ва халқи азиятдидаи Фаластин аз соли 1948 ин ҷониб давом карда истодааст. Маҳз бо

Рисун 48. Харитии сиёсии мамлақатҳои Осие ва ноҳияҳои қалони он

гуноҳи Исроил ва тарафдорони он халқи Фаластин ҳоло ҳам истиқлолияти комил ба даст наовардааст.

НАМУНАҲОИ ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДИӢ ВА ИҚТИМОӢ

Чи тавре ки дар мавзӯҳои гузашта ишора кардем, мамлакатҳои Осиё бо таърихи инкишофи раванди иқтисодӣ ва иқтимоӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Дараҷаи инкишофи иқтисодии кунунии онҳо ҳам як хел нест. Табиӣ аст, ки ҳар яки он давлатҳо барои такмил додан ва пешрафти иқтисодиёти худ кӯшиш менамуданд. Дар ин ҷараён як гурӯҳи мамлакатҳо нақши тараққиёти худро аниқ муайян намуданд ва дар ҷодаи пешрафти иқтисодиёт ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардиданд. Ин муваффақиятҳо дар ҷойи ҳолӣ не, балки дар заминаи баҳисобгирии таърихи инкишофи хоҷагӣ, унсурҳои ахлоқӣ, малака ва талаботи "сифати меҳнат"-и халқҳои маҳаллӣ (меҳнатдӯстӣ, дараҷаи баланди интизомнокӣ, эҳтиёткорӣ, мунтазамӣ, пуртоқатӣ, ба ҳарҷи тезтар ба итмом расонидани кори саркарда, муттаҳидӣ (бар ҳилофи шахсиятчиғии давлатҳои ғарб), арзишҳои умумиҷаҳонӣ, кор карда баромадани намудҳои раванди ҳоси тараққиёти иқтисодию иқтимоӣ ба даст оварда шудаанд.

Ҳоло дар доираи мамлакатҳои Осиё якҷанд намудҳои ҳоси тараққиёти иқтисодию иқтимоӣ амал мекунанд, ки ҳар яки онҳо унсурҳои анъанавӣ ва муссири роҳҳои инкишофи иқтисодию иқтимоиро дар бар мегирад. Асоси онҳоро фаҳмиши ҳозираи иқтисодиёти давлатӣ ва бозоргонӣ ташкил менамоянд. Дар баъзе давлатҳо иқтисодиёти давлатӣ бо бозоргонӣ якҷоя амал мекунад. Дар давлатҳои сотсиалистии Осиё то солҳои 90-ум ду намуди ташкили иқтисодиёти давлатӣ вуҷуд дошт: "автаркиявӣ" ва "тараққиёти вобаста".

Намуди "автаркиявӣ" (худтаъминкунӣ) инкишофи иқтисодиёт барои Ҷумҳурии Халқии Демократии Корея ҳос буд. Ин давлат солҳои тӯлонӣ иқтисодиёти худро дар шароити ҷудогӣ аз хоҷагии умумиҷаҳонӣ дар зери шиори таъба ба қувваи худ инкишоф меод. Иқтисодиёти Ветнам ва Лаос пурра ба иқтисодиёти собиқ Шӯравӣ вобаста буд. Солҳои охир ин давлатҳо ба намуди инкишофи иқтисодии Осиёи Шарқӣ (моделҳои Ҷопон) таваҷҷӯҳ зоҳир намуданд.

Муғулистон ҳам барои худ раванди нави иқтисодию иқтимоиро ҷуста истодааст. Намуди беҳамтои инкишофи иқтисодию иқтимоиро ҳоса барои Чин кор карда баромаданд, ки он унсурҳои ташкили истеҳсолоти сотсиалистӣ (дар зери назорати давлат) ва иқтисодиёти бозоргониро дар бар мегирад. Дар ин ҷода Чин бе ягон ноустуворӣ сиёсӣ дар масъалаи баланд бардоштани иқтисодиёт ва беҳтар намудани дараҷаи некуаҳволии халқ ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардидааст. Дар мамлакатҳои Ҷануби Ғарбии Осиё вобаста ба

истеҳсол, коркард ва ба хориҷа баровардани наффт намуди ба худ хоси инкишофи иқтисодиёт ташақкул ёфтааст. Дар заминаи истеҳсол ва коркарди наффт, кимиёи синтези органикӣ соҳаҳои энергияталаб ба монанди металлургияи сиеҳ ва ранга ташкил ёфтанд. Ташақкул ёфтани намуди ба худ хоси инкишофи иқтисодиёт ба мамлакатҳои ба хориҷа наффтбароранда (Кувайт, Арабистони Саудӣ, Уммон, Катар, Баҳрайн), имконият дод, ки дараҷаи баланди зиндагии аҳолиро таъмин намоянд. Баъзе мамлакатҳои Ҷанубу Ғарбии Осиё ба монанди Эрон ва Туркия дорои намуди хос ва ташаққулёфтаи раванди иқтисодӣ иҷтимоӣ худ мебошанд. Тавассути мунтазам амали гардонидани он дар пешрафти иқтисодиёти миллӣ муваффақият ба даст дароварданд. Дар дохили он намудҳои пешрафти иқтисодӣ иҷтимоӣ, ки дар Осиё дида мешаванд намуди ҷопонии инкишофи иқтисодиёт нисбатан маъмул мебошад.

Чи тавре ки А. П. Кузнетсов қайд менамояд, он ба қоидаҳои зерин таъяс менамояд:

1. Мунтазамнамоии сохти давлатӣ, яъне сафарбар намудани ҳамаи сарватҳо барои ҳал намудани вазифаҳои аввалиндараҷа;

2. Равшан ифода ёфтани иқтисодиёти ба хориҷа нигаронида (молбарорӣ) шуда, барои ба миён овардани захираи пасандоз ва маблағгузорӣ (инвеститсия);

3. Ҷалби васеи маблағи хориҷӣ (пеш аз ҳама барои пешрафти илму техника). Баробари инкишоф ёфтани бисёр мамлакатҳо (Ҷопон, Тайван, Кореяи Ҷанубӣ) ба давлатҳои ба хориҷа капитал бароранда табдил меёбанд;

4. Ба миён овардани монополияҳои калони миллӣ, ки дар мубориза барои бозори берунӣ, мунтазам беҳтар намудани сифати маҳсулот қодир бошад.

Савол ва супориш

1. Осиёро ба чанд ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мекунанд?
2. Ноҳияи Осиёи Шарқиро аз харита нишон дода, бо ноҳияи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ муқоиса кунед.
3. Ба қисми Осиёи собиқ Шӯравӣ кадом давлатҳо дохил мешаванд ва аз ғайр ноҳияҳои Осиё чӣ фарқ доранд?
4. Аз харитаи сиеии ҷаҳон мамлакатҳои баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ва барҳам овардани Иттифоқи Шӯравӣ истиқлолият ба даст дароварданд, нишон диҳед.
5. Дар Осиё кадом намудҳои тараққиёти иқтисодӣ иҷтимоӣ амал мекунанд?
6. Намуди ҷопонии раванди тараққиёти иқтисодӣ иҷтимоӣ ба кадом қоидаҳои асосии инкишоф таъяс мекунанд?
7. Намуди тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мамлакатҳои ба хориҷа наффтбароранда ба чӣ асос ва ташақкул ёфтааст?

Тавсифи мамлакатҳои алоҳидаи осиёи марказӣ, шарқӣ, ҷанубӣ, ҷанубу ғарбӣ ва ҷанубу шарқӣ

ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ЧИН

Чин мамлакати сотсиалистӣ (1 октябри соли 1949) мебошад.

Масоҳаташ – 9,6 млн км².

Аҳолиаш – 1,5 млрд нафар.

Пойтахташ – Пекин.

Забони давлатӣ – чинӣ.

Воҳиди пулӣ – юан.

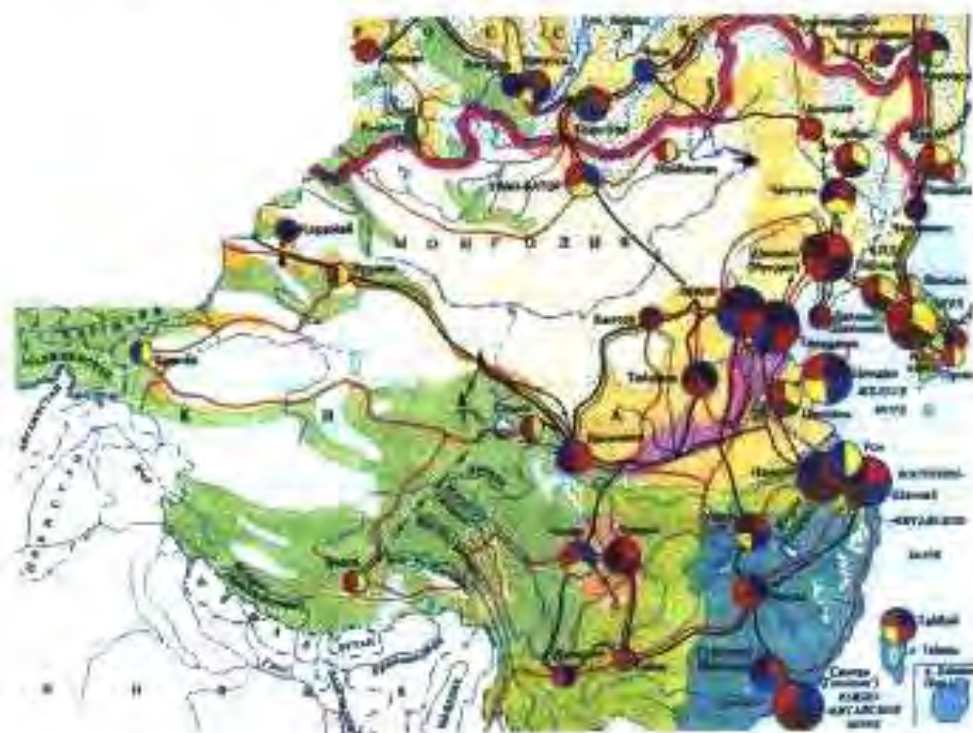
Мавқеи иқтисодию географӣ. Давлати Чин дар байни мамлакатҳои Осиё мавқеи ба худ хос дорад: 1) Вай дар ноҳияе воқеъ гардидааст, ки дар он ҷо зиёда аз 1/2 ҳиссаи аҳолии ҷаҳон ҳаёт ба сар мебарад; 2) Қаламрави он аз ғарб ба шарқ ба масофаи бештар аз 5 ҳазор ва аз шимол ба ҷануб ба масофаи қариб 4 ҳазор километр тӯл кашидааст; 3) Қисми зиёди мамлакат дар дохили материк воқеъ гардида, аз баҳрҳо ва Уқёнуси Ором ҳазорҳо километр дур мебошад; 4) Зиёда аз 2/3 ҳиссаи хатти сарҳадии Чин ба 5 мамлакати собиқ сотсиалистӣ, аз ҷумла бо Россия, ки бо он роҳи оҳан пайваست менамояд, рост меояд. Боқимонда хатти сарҳади Чин ба кӯҳҳои Тоҷикистон, Афғонистон, Бирма, Ҳиндустон ва Непал мегузарад; 5) Худуди баҳрии он ба масофаи 15 ҳазор километр тӯл кашидааст. Киштиҳои баҳрӣ тавасути дарёи Янззи дар масофаи 1000 километр ба қаламрави Чин дохил мешавад; 6) Қисми соҳили Чин сараҳолӣ мебошад. Дар ин ҷо ҳаёти зиёда аз 60 млн нафар аҳоли бевосита ба баҳр вобаста мебошад.

Чунин мавқеи иқтисодию географӣ ва пурра истифода бурдани он ба Чин имконият медиҳад, ки бо давлатҳои ҳамсоя алоқаи зичи иқтисодӣ пайдо намояд ва тавассути нақлиёти баҳрӣ бо дигар мамлакатҳои ҷаҳон доду гирифти иқтисодӣ кунад.

Шароит ва сарватҳои табиӣ. Вобаста ба бузургии масоҳати мухталифҳои сохти геологӣ, релеф ва мавқеи он дар минтақаҳои

гуногуни иқлимӣ ва табиӣ (дар хушкӣ ва баҳр) ба табиат ва ҷойгиршавии сарватҳои табиӣ қисмҳои алоҳидаи мамлакат таъсири калон расонидааст. Хусусан қисми шарқӣ ва ғарбии он аз якдигар тафовути калон доранд. Мавҷудияти қаторкӯҳҳои калон дар ғарб ба инкишофи кишоварзӣ (заминдорӣ) ва нақлиёт таъсири манфӣ мерасонад.

Қаламрави Чин дар се минтақаи иқлими мӯътадил, субтропикӣ, субэкваторӣ ҷойгир шудааст, рельефи баландкӯҳ ва дур ҷой гирифта аз баҳрҳо сабаби сардии иқлими қисми ғарбии Чин гардидааст. Масоҳати васеъ, ки онро нимбиёбон ва биёбонҳо ишғол намуданд, зироаткорӣ ба обёрии сунъӣ вобаста мебошад. Барои қисми шарқии Чин иқлими муссонӣ хос аст. Бинобар он тобистони ин ҷо сербориш, зимистонаш хушкӣ бебориш мебошад. Муссонҳои тобистона на фақат боришоти зиёд меоварад, инчунин сабаби тӯфонҳои шадид мегардад. Он бо суръати 100–150 километр дар як сония ҳаракат карда, дар соҳил зиёни калон мерасонад. Дар натиҷаи боришоти зиёд дарёҳо пуроб гардида, заминҳои кишт, наҳрҳои обёрикунанда, роҳҳо ва шаҳру деҳотҳоро хароб менамояд. Сарвати оби Чин хеле зиёд аст, аз ин ҷиҳат дар ҷаҳон ҷои чорумро ишғол менамояд. Захираи сарвати гидроэнергетикии он ниҳоят зиёд буда, имконияти истифодаи техникийи он 300 млн кВт-ро ташкил менамояд. Ҷангал 10 фоизи қаламрави Чинро ишғол мекунад. Аммо аз ҷиҳати гуногунии намудҳо дар ҷаҳон ҷои якумро ишғол менамояд. Дар қаламрави Чин вобаста ба шароити табиӣ намудҳои гуногуни хок ҳосил гардиданд. Хоки қисми шарқии Чин хокистаррангу қаҳваранг, дар ҷануб зард ва сурх мебошад.

Рисунг 49. Харитаи иқлимҳои Хитой

Чин дар баробари дигар сарватҳои табиӣ инчунин аз сарватҳои зеризаминӣ низ бой мебошад. Захираи ангишт 1500, слантси сӯзанда 360, нефт зиёда аз 15 млрд тоннаро ташкил менамояд. Аз сарватҳои маъданӣ дар Чин захираи калони маъдани оҳан (зиёда 23 млрд тонна), манган, волфрам, қалъагӣ, сурма, молибден, боксит дида мешавад. Захираи металлҳои пардозӣ – хромит ва никел нисбатан кам мебошад. Дар дохили сарватҳои зеризаминии ғайри маъданӣ захираи калони намак (зиёда 100 млрд тонна), магнезит, фосфорит ва графит муайян карда шудааст.

Аҳоли. Чин ба қатори давлатҳои дохил мешавад, ки ба намуди дуҷуми афзоиши аҳоли дохил мешаванд. Барои онҳо зиёд будани афзоиши табиӣ аҳоли хос аст. Дар он афзоиши мутлақи аҳоли сола камтар аз 12 млн нафарро ташкил менамояд. Аз ҳамин сабаб дар таркиби аҳоли ҳиссаи ҷавонон зиёд мебошад. Ин истифодабарии захираҳои меҳнатиро дар мамлакат душвор мегардонад. Як қисми ҷавонон ҳар сол барои кор кардан ба деҳа фиристода мешаванд. Қисми дигари он ба мамлакатҳои Ҷануби Шарқии Осиё барои кор ёфтани ҳиҷрат менамоянд. Ҳоло берун аз ҳудуди Чин зиёда аз 25 млн нафар чиниҳо зиндагӣ менамоянд. Зичии аҳолии Чин нисбат ба зичии аҳолии ҷаҳон (дар як километри мураббаъ ба ҳисоби миёна 108 нафар) якчанд маротиба зиёд аст. Он ба ҳисоби миёна дар як километри мураббаъ тақрибан 125 нафарро ташкил менамояд. Дар ҳамвориҳои Бузурги Чин зичии аҳоли дар як километри мураббаъ дар Тибет бошад 1–2 нафарро ташкил мекунад. Қисми асосии аҳоли дар шарқии Чин зиндагӣ мекунад. Дар ин ҷо зичии аҳоли зиёд аст. Баръакс қисми ғарбии Чин ниҳоят камаҳоли мебошад. Ин ба истехсолоти ҷалб намудани сарватҳои табиӣ он ҷойро душвор менамояд. Чин агарчанде ки шаҳрҳои азим (зиёда аз 40) дошта бошад ҳам, қисми зиёди аҳоли дар деҳот (79 фоиз) зиндагӣ мекунад. Дараҷаи урбанизатсия нисбат ба ҳисоби миёнаи ҷаҳонӣ бештар аз 1.5 маротиба пасттар аст. Чин давлати сермиллат мебошад. Қатъи назар аз ин чиниҳо зиёда 90%-и аҳолии мамлакатро ташкил менамоянд.

Барои миллатҳои калон ҳуқуқи худмухторӣ дода шудааст. Ҳоло дар дохили мамлакат 5-то қаламрави худмухтор амал мекунанд. Забони давлатӣ забони чинӣ мебошад.

Афзоиши аҳоли яке аз масъалаҳои асосии иқтисодию иҷтимоӣ мебошад. Бинобар он барои паст намудани дараҷаи афзоиши он дар Чин барномаи миллии идоракунии тавлиди фарзанд қабул карда шудааст. Шиори асосии он "Як оила – як фарзанд" мебошад. Ин сиёсати демографӣ солҳои охир натиҷаи хуб дода истодааст.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Чин то давраи истиқлолият ба даст даровардан мамлакати ақибмондаи аграрӣ буд. Баъди ба даст даровардани истиқлолият банкҳо, саноат, нақлиёт, тичорати берунӣ милли карда шуд. Ислоҳоти кишоварзӣ заминдории феодалҳоро барҳам дода, ба деҳқонон замин дод. Сарватҳои табиӣ низ милли гардонида шуд. Дар ин замина саноат, кишоварзӣ, нақлиёт ва соҳаҳои ғайри истеҳсоли инкишоф ёфтанд. Дар солҳои ҳокимияти халқӣ саноат якҷанд маротиба афзуд. Аз ҷиҳати афзоиши умумӣ истеҳсолот аз соҳаи кишоварзӣ пеш гузашт. Пешрафти ин соҳаҳо сабаби тараққиёти нақлиёт гардид. Аз рӯи ҳаҷми умумии даромади дохилӣ Чин дар дунё ҷойи дуюмро ишғол менамояд. Истеҳсоли умумии маҳсулоти он зиёда аз 29788 трлн доллари америкоиро ташкил менамояд. Ба ҳар сари аҳоли 17,2 ҳазор доллар рост меояд.

Саноат. Чин аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти умумии саноат дар миқёси ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Дар байни мамлакатҳои Осиё баъд аз Ҷопон ҷои дуюмро ишғол менамояд.

Дар таркиби саноат соҳаҳои саноати вазнин бартарӣ дорад. Дар байни онҳо саноати сӯзишворию энергетика мавқеи асосиро ишғол менамояд. Ҳавзаҳои асосии ангишт дар қисми Шимолӣ ва Шимолу Шарқӣ ҷойгир шуданд. Нефт дар минтақаи биёбон ва ҳавзаҳои байни кӯҳии Шимолу Ғарб ва Шимолу Шарқ истеҳсол карда мешавад. Қувваи барқ асосан дар нерӯгоҳҳои олавӣ (ТЭС) истеҳсол менамоянд. Ҳоло аз ҷиҳати истеҳсоли қувваи барқ дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол менамоянд. Саноати металлургӣ дар Шимол, Шимолу Шарқӣ (комбинати Баотоу, Аншан) ва дар қисми Маркази Чин (комбинати Ухан) инкишоф ёфтааст. Заводҳои металлургӣ дар шафати истгоҳҳои барқии Шимолу Шарқии Чин сохта шуданд. Онҳо мис, сурб, рӯҳ, алюминий ва магний истеҳсол менамоянд. Дар заводҳои Чануб ва Чанубу Ғарбӣ ба миқдори на чандон зиёд волфрам, сурб, мис, қалъагӣ, сурма мегудозанд. Дар заминаи металлургияи сиёҳ ва ранга саноати мошинсозӣ инкишоф ёфтааст. Ин соҳаи нисбатан нави саноат дар айни замон таҷҳизоти вазнин ва энергетикӣ, электроника, асбобҳои дақиқ, самолёт, автомобил ва ғайра истеҳсол менамояд. Марказҳои асосии мошинсозӣ Шэньян, Чанчун, Харбин, Пекин, Тайюян, Ухан, Нанкин ва ғайра мебошанд. Барои ташкил ва инкишофи саноати химия дар ҳама қисмҳои Чин ашёи хом мавҷуд аст. Дар Шимол, Шимолу Шарқ кислотаи сулфат, нури, сода, аз варақсанг сӯзишворию моеъ истеҳсол менамоянд. Дар музофоти Марказӣ нури дар Шимолу Ғарб бошад аз коркарди нефт маҳсулотҳои синтетикӣ истеҳсол менамоянд. Аз саноати бофандагӣ истеҳсоли матоъҳои пахтагӣ бештар тараққӣ кардааст.

Он 90 %-и истеҳсоли матои мамлакатро ташкил менамоянд. Ва дар ҷаҳон ҷойи якумро мегирад. Саноати хӯрокворӣ вобаста ба манбаи ашёи хом ва ҷойгиршавии аҳолии асосан дар қисми Шарқии Чин инкишоф ёфтааст.

Кишоварзӣ. Дар таркиби кишоварзии Чин тағйироти ҷиддӣ дида намешавад. Таносуби соҳавии он нисбат ба соли 1949 тақрибан як хел мондааст. Дар истеҳсоли умумии маҳсулоти кишоварзӣ ҷойи якумро зироаткорӣ, ҷойи дуюмро машғулиятҳои косибӣ ва ҷойи сеюмро чорводорӣ ишғол менамояд.

Соҳаи зироаткорӣ асосан ба истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, пеш аз ҳама ба афзун намудани истеҳсоли ғалладона равона карда шудааст. Ба онҳо аз $\frac{4}{5}$ ҳиссаи замини кишт ва аз $\frac{3}{4}$ ҳиссаи маҳсулоти зироаткорӣ рост меояд. Дар таркиби ғалладонагӣ бошад, кишти шолӣ бартарӣ дорад. Он аз $\frac{3}{5}$ ҳиссаи замини киштро ишғол менамояд. Асосан дар водии дарёи Янсизи кишт карда мешавад. Дар ҳамвориҳои Кабири Чин гандуми тирамоҳӣ кишт менамоянд. Аз зиротҳои техникаӣ пахта (дар ҳавзаи Хуанхе, Янсизи), ҷой (дар Ҷануб ва Ҷануби Шарқии Чин) парвариш мекунад. Чорводорӣ нақши дуюмдараҷаро мебозад. Дар ин ҷо асосан чорвои корӣ парвариш менамоянд. Аз дигар намудҳои ҳайвонот ба хук ва парандапарварӣ диққат дода мешавад. Дар чарогоҳҳои ғарбии Чин гӯсфанд, буз, асп, чорвои калони шохдор ва шутур парвариш менамоянд. Ҳоло дар Чин аз $\frac{2}{5}$ саршумораи хук, $\frac{1}{5}$ чорвои корӣ ва $\frac{1}{6}$ ҳиссаи саршумори гӯсфанд ва бузи ҷаҳонӣ парвариш карда мешавад.

Нақлиёт. Баъд аз соли 1949 нақлиёти Чин ҷиддӣ тағйир ёфт. Пеш аз ҳама шабакаи роҳҳо афзуд. Роҳҳои нави оҳан, автомобилӣ (мошингард), дарёи сохта шуданд. Флотии савдои бахрӣ пурра аз нав ташкил карда шуд. Бо кӯмаки техникаи собиқ давлати Шӯравӣ нақлиёти ҳавоӣ ва кубурӣ барпо карда шуд. Дар боркашонии дохилӣ нақши асосиро нақлиёти роҳи оҳан мебозад.

Тафовути иқтисодию географӣ. Аз ҷиҳати тараққиёт ва махсусгардонӣ қаламрави Чин ба се ноҳия ҷудо мешавад: Шимолу Шарқ, Шарқӣ ва Ғарбӣ.

Ноҳияи Шимолу Шарқӣ бо соҳаҳои саноати вазнини худ фарқ мекунад, ки ба сӯзишворӣ ва ашёи хоми маҳаллӣ таъян менамояд. Ин ноҳия тақрибан $\frac{1}{3}$ ҳиссаи ангишту нефт, $\frac{2}{5}$ ҳиссаи истеҳсоли қувваи барқ, фулузоти сиёҳ, ранга, мошина, таҷҳизот, $\frac{1}{4}$ ҳиссаи маҳсулоти саноати химияи мамлакатро истеҳсол менамояд. Дар як вақт ноҳия дорои саноати сабук, хӯрокворӣ ва кишоварзӣ нисбатан инкишоф-ёфта дорад.

Ноҳияи Шарқӣ. Дар ин ҷо дар заминаи ашёи хоми кишоварзӣ саноати сабук ва хӯрокворӣ тараққӣ кардааст. Аз саноати сабук 50-фандагӣ бартарӣ дорад.

Ноҳияи Ғарбӣ. Вобаста ба гуногунии табиат соҳаи хоҷагии ноҳия ниҳоят мухталиф аст. Дар музофоти Сичуан кишоварзии серсоҳа тараққӣ ёфтааст ва яке аз мавзёҳои асосии ғаллакорӣ ва зироати субтропикии Чин ба ҳисоб меравад. Дар ноҳияи худмухтори Тибет аз сабаби баландкӯҳ ва қаҳратун будани табиати он хоҷагӣ ниҳоят суст тараққӣ кардааст. Фақат дар маркази он шаҳри Лҳаса (аз сатҳи баҳр 3600 м баланд) корхонаҳои хурди саноатӣ сохта шуданд. Дар ноҳияи худмухтори Синззян-Уйгур дар воҳаҳо аҳоли ба деҳқонӣ, боғдорӣ ва қирмақларварӣ машғул буда, марказҳои ҳунармандӣ ва савдо амал мекунанд. Қисми Шимолу Ғарбӣ ва ноҳияи Ғарб чарогоҳҳои васеъ дорад. Дар ин ҷо чорводорӣ тараққӣ кардааст. Аз солҳои 50-ум ин ҷониб дар ин ҷо истеҳсоли нефт, ангишт, маъдани металлҳои ранга ва нодир ба роҳ монда шудаанд.

Саноат ва супориш

1. Мавқеи ҳақиқии иқтисодию географияи Чинро шарҳ диҳед ва ба воситаи харита мувофиқ намоед.
2. Кадом омилҳои гуногунии шароит ва сарватҳои табиӣи қаламрави Чинро муъйян мекунанд?
3. Қаламрави Чин аз кадом намуди сарватҳои табиӣӣ бой аст?
4. Чин ба кадом намуди афзоиши аҳоли дохил мешавад?
5. Барои чӣ як қисми ҷавонон ба давлатҳои Ҷанубу Шарқии Осиё ҳиҷрат менамоянд?
6. Дар Чин кадом соҳаҳои саноат бештар тараққӣ кардааст?
7. Дар кадом ноҳияҳои Чин истеҳсоли фулузотӣ сиёҳ ва ранга инкишоф ёфтааст?
8. Дар таркиби кишоварзии Чин кадом соҳа бартарӣ дорад?
9. Чин ба чанд ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мешавад? Аз харита нишон диҳед.

Аз ингоҳи шумо

Дарачаи инкишофи иқтисодиёти Чин ба кадом омилҳо вобаста аст?

Сиёсати демографияи Чин дар оянда барои паस्त гардидани сатҳи таваллуд кӯмак мерасонад ё не? Агар кӯмак расонад, чӣ натиҷа медиҳад?

ҶОПОН

Масоҳаташ – 377765 ҳазор км².

Аҳолиаш – 127,3 млн нафар.

Пойтахташ – Токио.

Забони давлатӣ – ҷопонӣ.

Воҳиди пулӣ – иен.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Ҷопон мамлакати ҷазиравӣ буда, дар тарафи шарқии соҳилҳои Осиё воқеъ гардидааст. Ҷазираҳо аз шимолу шарқ ба ҷанубу ғарб чун камон ба масофаи бештар аз 3 ҳазор километр кашол ёфтанд. Аз ҷамаи ҷазираҳои калони он Хонсю, Хокайдо, Кюсю ва Сикоку мебошанд, ки дар қаламрави онҳо аксарияти аҳолии мамлакат ҳаёт ба сар мебаранд. Дар ҷазираҳо ҷойгир шудани мамлакат ва наздикӣ ба материк ба мавқеи иқтисодию географии мамлакат тобиши хоса медиҳад. Ҷопон метавонад тавассути роҳҳои баҳри ба Уқёнуси Ором ба мамлакатҳои Осиёи Шарқӣ, Ҷанубу Шарқӣ, Австралия, Америка ва дигар мамлакатҳои ҷаҳон тиҷорати манфиатбахш ба роҳ монад. Ин барои пешрафт ва ба дараҷаи баланд бардоштани иқтисодии Ҷопон аҳамияти калон дорад.

Аҳоли. Мавқеи ҷазирагӣ – яке аз омилҳои якмиллатии мамлакат мебошад. Дар ин ҷо бештар аз 99,0 фоизи аҳолиро ҷопонҳо ташкил менамоянд. Боқимондаи онро кореягӣҳо, чинӣҳо ва халқи айну ташкил менамоянд. Зиёда аз 1,3 млн японҳо дар хориҷа зиндагӣ мекунанд. Афзоиши табиӣ аҳоли дар Ҷопон нисбат ба мамлакатҳои мутараққӣ зиёд аст. Аз ин ҷиҳат Ҷопон ба мамлакатҳои намуди дуҷуми афзоиши табиӣ аҳоли наздикӣ дорад. Аз сабаби бисёр будани нуфузи аҳоли зичии он хеле зиёд мебошад. Дар як километри мураббаъ бештар аз 340 нафарро ташкил менамояд. Таносуби миқдори аҳолии шаҳр ва деҳот низ калон мебошад. Ин дар дараҷаи баланди урбанизатсия зоҳир гардидааст. Ҳоло 77 фоизи аҳолии Ҷопон дар шаҳрҳо зиндагонӣ мекунанд. Аҳолии фаъол қариб 50% аҳолиро ташкил менамояд. Қисми асосии он дар агломератсияи шаҳрҳо маскун шуданд. Шаҳрҳо аз Токио то Осака мегаполиси Ҷопонро ташкил мекунанд. Қисми асосии аҳолии фаъол дар саноат кор мекунанд. Миқдори он нисбат ба шахсоне, ки дар кишоварзӣ ва

моҳигирӣ кор мекунанд, ду маротиба зиёд аст. Дар солҳои охир шумораи одамоне, ки дар соҳаҳои ғайриистеҳсоли кор мекунанд, афзуда истодааст. Дини миллии Ҷопон синтоизм мебошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Табиати Ҷопон мухталиф мебошад. Кӯҳҳои баланди миёна ва теппаҳо 3/4 ҳиссаи қаламрави онро ишғол менамояд. Кӯҳҳосилшавӣ дар Ҷопон ба охир нарасида аст. Аз ҳамин сабаб ин ҷо яке аз мавзӯҳои заминчунбии ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Қисми соҳилии Ҷопонро ҳамвориҳо ишғол кардаанд. Аз нигоҳи хоҷагӣ дар ҷазираи Хонсю ҳамвориҳои Канто, Ноби, Этиго, дар ҷазираи Хокайдо Шеакари ва дар ҷазираи Кюсю Тикуго аҳамияти калон дорад. Зери замини Ҷопон аз сарватҳои табиӣ он қадар бой нест. Дар ин ҷо захираи калони ангишти сиёҳтоб, камтар нефт, маъдани оҳан, хромит, мис муайян карда шудааст. Аз сарватҳои зеризаминӣ ғайри маъдан захираи калони сулфур, коалин ва ашёи истеҳсоли маснуоти сохтмон вучуд доранд.

Иқлими Ҷопон мухталиф мебошад. Он аз шимол ба ҷануб тағйир меёбад. Дар шимол иқлими муътадил, дар ҷануб субтропикӣ ва ба тропикӣ гузаранда ҳукмфармост. Дар як сол ба ҳисоби миёна 1000–4000 мм боришот мешавад. Рӯзҳои бесармоҳ 200 рӯзро ташкил менамояд. Ҷопон аз сарвати гидроэнергетикӣ бой нест. Захираи он ҳамагӣ 21 млн кВт-ро ташкил менамояд. Аз намудҳои хок дар ин ҷо хоки хокистарранг, ботлоқӣ, зардча, сурхча ва латеритӣ паҳн гардидааст. Набототи Ҷопон хеле гуногун аст. Дар қаламрави он бештар 5500 намуди растанӣ месабзад. Ҷангалзорҳо аз 2/3 ҳиссаи масоҳати мамлакатро ишғол кардаанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Ҷопон яке аз мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Иқтисодиёти он аз солҳои 50-уми асри сипаришуда то ин дам бо суръати баланд инкишоф меёбад. Ин пешравиро саноат дар натиҷаи дар истеҳсолот ҷорӣ

Рисунг 50. Харитани иқтисодиёти Ҷопон

намудани микроэлектроника, роботҳо, ашёҳои навин, техникаи котиботӣ ва технологияи биологӣ ба даст овардааст. Ҳоло Ҷопон раванди инкишоф додани соҳаҳои илмталаб, истеҳсолоти қувваи барқ ва камхарҷ кунандаи сӯзишвориро пеш гирифтааст. Дар айни замон Ҷопон дар байни давлатҳои мутараққӣ аз ҷиҳати истеҳсолоти умумии саноат ҷои дуюмро ишғол менамояд. Аз ҷиҳати маблағгузориҳои соҳаи илм дар ҷойи якум меистад. Дар айни замон истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилии Ҷопон 25274 млрд (ба ҳаҷи сари аҳолии 28 ҳазор) долларро ташкил менамояд.

Саноат. Барои саноати Ҷопон мутамарказонии истеҳсолот хос аст. Дар як вақт, баръакси дигар давлатҳои мутараққӣ дар саноат корхонаҳои хурди нимкосибӣ боқӣ монданд, ки бо монополияҳо дар асоси шартнома кор мекунанд. Масалан, дар саноати автомобилбарорӣ (мошин), қисмҳои автомобилро дар корхонаҳои хурд тайёр менамоянд. Дар корхонаҳои калон мотор, кузов тайёр намуда, мошинро васл менамоянд. Саноат асоси иқтисодиёти Ҷопонро ташкил менамояд. Дар таркиби саноат то ибтидои солҳои 50-ми асри XX саноати сабук ва хӯрокворӣ бартарӣ дошт. Ҳоло саноати вазнин аз ҷор се ҳиссаи маҳсулоти саноатро медиҳад. Ҳиссаи саноати кӯҳӣ дар таркиби саноат то рафт кам мешавад. Ҳоло Ҷопон 60 фоизи телевизорҳои ранга, 14,3 фоиз пӯлод, 12,3 фоиз нахи химиявӣ ҷаҳонро истеҳсол менамояд. Дар як сол 100 млн тонна пӯлот, 10 млн автомашина истеҳсол мекунанд. Аз дигар соҳаҳои саноат инчунин саноати нафтӣ химия ва кишоварзӣ инкишоф ёфтаанд.

Мамлакат ба бозори ҷаҳонӣ ниҳоят ниёзманд аст. Зеро ки сол аз сол аз хориҷа овардани ашёи хом, сӯзишворӣ ва ба тижорат баровардани маҳсулоти тайёри саноатӣ меафзояд. Саноати муосири Ҷопон бисёрсоҳа буда, ҳамаи соҳаҳои имрӯзаи саноатро дар бар мегирад ва ба дараҷаи олӣ бо технологияи навтарин таҷҳизонида шудааст. Дар айни замон аз ҷиҳати истеҳсоли электроника, робототехника ва биотехнология дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол менамояд.

Кишоварзӣ. Баъди ислоҳоти замини охири солҳои 40-ми асри XX дар кишоварзии Ҷопон тағйироти калон ба амал омад. Заминдорӣи помешикӣ барҳам дода шуда, деҳқонон соҳиби замин гардиданд. Ба ин нигоҳ накарда, қисми асосии замин ба дасти фермерҳои навташкили капиталистӣ гузашт. Дар таркиби кишоварзӣ зироаткорӣ бартарӣ дорад. Зироати асосӣ шолӣ мебошад. Онро бештар ноҳияҳои Марказӣ ва Ҷанубӣ парвариш менамоянд. Гандум, ҷавдор ва ҷавро дар шимолии мамлакат кишт менамоянд. Аз зироатҳои техникӣ лаблабуи қанд, лӯбиёи чин, тамоку, гиёҳҳои рағандор,

чойро бештар парвариш мекунанд. Як қисми аҳоли ба гулпарварӣ, моҳидорӣ ва кирмакпарварӣ машғул мебошанд. Кишоварзӣ зиёда аз 2,2 фоизи маҳсулоти умумии дохилиро медиҳад. Даромади маҳсулоти миллӣ зиёда аз 25274 млрд долларро ташкил менамояд. Ин баҳар сари аҳоли ба 28 ҳазор доллар рост меояд.

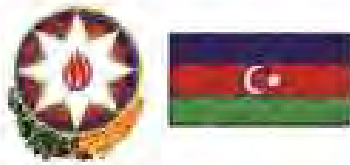
Нақлиёт. Дар Ҷопон ҳамаи намудҳои нақлиёт инкишоф ёфтанд. Аз ҷиҳати паҳновари шабакаи роҳҳо нақлиёти Ҷопон ба шабакаи нақлиёти мамлакатҳои ғарб шабоҳат дорад. Аммо аз ҷиҳати ҳаҷм ва мусофиркашонӣ аз онҳо пеш меистад. Ҷазираи Хокайдо бо ҷазираи Кюсю, ҷазираи Хонсю бо Хокайдо тавассути роҳҳои туннелӣ (нақбӣ), зеробӣ ва бо роҳи оҳан пайваст карда шуданд. Флоти тиҷорати Ҷопон пуриқтидор бошад ҳам, борбарорӣ ва борбиёрии мамлакатро пурра таъмин кардан наметавонад. Ба ин мақсад киштиҳои дигар мамлакатҳоро низ истифода мебаранд. Шарикони тиҷорати берунии Ҷопон мамлакатҳои ҷанубу шарқии Осиё, ИМА, Аврупои ғарбӣ ва Чин мебошанд.

Қаламрави Ҷопон аз ҷиҳати дараҷаи инкишофи иқтисодӣ як хел нест. Аз ҳама музофоти тараққикарда ва сараҳоли қисми маркази Хонсю мебошад. Хонсюи Ҷанубӣ ва Кюсюи Шимолӣ бо шакли хоҷагидорӣ ва чойгиршавии саноат ба Хонсюи Марказӣ шабоҳат дошта бошад ҳам, вале аз ҷиҳати пешрафти иқтисодӣ аз он ақиб меистанд. Иқтисодиёти Кюсюи Ҷанубӣ, ҷазираи Сикоку ба монанди Хонсюи Шимолӣ ва Хокайдо суст инкишоф ёфтааст. Дар ин музофотҳо бештар соҳаҳои кишоварзӣ инкишоф ёфтааст. Корхонаҳои саноатӣ дар шаҳрҳои алоҳида ҷой гирифтанд.

Савол ва супориш

1. Аз дуи харита мавқои иқтисодию географии Ҷопонро тасвир кунед.
2. Барои чӣ Ҷопон якмиллата мебошад?
3. Дар Ҷопон кадом намуди захираҳои табиӣ бештар ва кадомашон камтар мебошанд?
4. Дар Ҷопон он сарватҳои табиие, ки барои пешрафти иқтисодиёт зарур аст, кам ё тамоман нест?
5. Фаҳмонед, ки иқтисодиёти он аз кадом ҳисоб ба дараҷаи баланд инкишоф ёфтааст?
6. Дар таркиби кишоварзии Ҷопон кадом соҳа бартарӣ дорад?
7. Ҷазираҳои Ҷопон бо кадом намудҳои нақлиётӣ бо ҳам алоқа мекунанд?

ОЗАРБОЙЧОН

Масоҳаташ – 87 ҳазор км².

Аҳолиаш – 8,2 млн нафар.

Пойтахташ – Боку.

Забони давлатӣ – озарӣ.

Воҳиди пулӣ – маноти озарбойҷонӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Озарбойҷон дар қисми шарқии Пасикавказ воқеъ гардидааст. Вай ба баҳри Каспӣ баромад дорад. Ин барои алоқаи иқтисодӣ доштан бо Эрон, Россия, Қазоқистон ва мамлакатҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти калон дорад. Дар хушкӣ тавассути роҳи оҳан, автомобилӣ (мошингард) ва ҳавоӣ бо давлатҳои Арманистон, Гурҷистон алоқа дорад. Чунин мавқеи иқтисодию географӣ барои инкишоф додани иқтисодиёти мамлакат мусоидат менамояд.

Тавсифи умумии табиат ва ҳоҷагӣ. Озарбойҷон табиати ба худ хос дорад. Релефи он аз кӯҳҳои миёна, баландкӯҳ ва ҳамворӣ иборат аст. Ҳамворӣ 60 фоизи қаламрави мамлакатро ташкил менамояд. Масоҳати Озарбойҷон дорои сарватҳои минералии гуногун мебошад. Дар ин ҷо захираи калони нефт, газ (нимчазираи Абшерон, тунуқобаи Каспӣ), маъдани оҳан, алунит, кобальт, олтингӯگرد, марғи муш, молибден, намак (Дашткесан), ангишт (Зағлик) дида мешавад. Ғайр аз ин дар Физилчай конҳои металлҳои ранга, дар Прагачай, Нахчувон мис, хромит муайян карда шудааст. Аз маснуоти сохтмонӣ санги хоро,

Расми 51.
Харитани
иқтисодии
Ҷумҳуриҳои
Пасикавказ

оҳансанг, туфф, мрамор вомехӯранд. Дар заминаи сарватҳои заризаминӣ ва ашёи хоми кишоварзӣ саноати бисёрсоҳа ташкил ёфтааст. Дар дохили он мавқеи асосиро маҷмӯи сӯзишвории энергетикӣ ишғол менамояд. Ҳоло Озарбойҷон 15,3 млн тонна нефт ва 18,7 млрд кВт/соат қувваи барқ истеҳсол мекунад.

Ба маҷмӯи мазкур 75 фоизи захираи асосии саноати мамлакат рост меояд. Маҷмӯъ нафақат истеҳсоли нефт, газ, инчунин коркарди он, химияи синтези органикӣ, таҷҳизоти нефту газ истеҳсолкунанда ва коркарди онҳоро дар бар мегирад. Металлургияи сиёҳ ва ранга заводи мартеновӣ, қубуристеҳсолкунӣ ва алюминбарории Сумгаитро дар бар мегирад. Соҳаи мошинсозӣ, корхонаҳои электротехникӣ, асбобу анҷомсозӣ, электронӣ, радиобарорӣ, таҷҳизоти нефтистеҳсолкунӣ амал мекунанд.

Маҷмӯи кишоварзӣ саноатӣ. Инкишофи ин маҷмӯъ ба тараққиёти обёрӣ вобаста мебошад. Ба ин мақсад дар мамлакат обанборҳо сохта, аз онҳо барои обёрии заминҳо каналҳо гузаронида шуданд. Дар айни замон 60 фоизи замини кишт обёрӣ карда мешавад. Заминҳои обёришударо барои кишти гандуми шолӣ, хӯроки чорво ва зироати техникӣ истифода мебаранд. Истеҳсоли гандум соли 2002 ба 2148 ҳазор тонна расонида шуд. Аз зироатҳои техникӣ парвариши пахта аҳамияти калон дорад, ки он дар ҳамвори Кура кишт карда мешавад. Соли 2002 истеҳсоли он 80 ҳазор тоннаро ташкил намуд. Дар нишебҳои Кавкази Калон ва Хурд ангур парвариш менамоянд. Ин мавзеоҳо 50 фоизи ангури тамоми Пасикавказро медиҳад. Дар баробари ангурпарварӣ боғдорӣ ва сабзавоткорӣ тараққӣ карда, дар пасти Ленкоран чой парвариш карда мешавад.

Чорводорӣ соҳаи дуҷуми кишоварзӣ мебошад. Соҳаи муҳимми он ғусфанд ва кирмакпарварӣ ба ҳисоб меравад. Ҳоло саршумори ғусфанд ва буз, ҳайвони шохдори калон 2,2 млн сарро ташкил менамояд. Дар заминаи ашёи хоми кишоварзӣ корхонаҳои саноати сабук (асосан бофандагӣ) ва хӯрокворӣ кор мекунанд. Дар соҳили Каспий минтақаи дамгирӣ ташкил ёфтааст. Дар алоқаи иқтисодиёти берунаи мамлакат 65 фоизи воридотро озуқаворӣ, 85 фоизи содиротро нефт ва маҳсулоти коркарди нефт, газ ва молҳои энергияталаб ташкил мекунад. Шарикони тиҷоратии берунии Озарбойҷон, Россия, Эрон, Украина, Туркманистон мебошанд. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 27,06 млрд долларро ташкил менамояд.

Нақлиёт. Озарбойҷон дорои шабакаи ба дараҷаи кофӣ инкишофёфтаи роҳи оҳану автомобилгард (мошингард) мебошад. Дар боркашонӣ қои якумро роҳи оҳан, қои дуюмро роҳи баҳрӣ ташкил менамояд.

Дар рафти ташаккул ёфтани ва инкишофи хоҷагии халқ дар қаламрави Озарбойҷон якчанд ноҳияҳои иқтисодӣ ба миён омаданд, ки бо таъсиси соҳавӣ аз якдигар фарқ менамоянд: Абшерон, Кура – Араке, Кировобод – Қазоқ, Шеки – Занаталӣ, Ленкоран – Астра, вилояти худмухторон Начувон ва Қаробоги Кӯҳӣ.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита ба мавқеи иқтисодӣ-географии Озарбойҷон баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Табиати Озарбойҷон ба худ чӣ гуна ҷиҳатҳои хос дорад?
3. Озарбойҷон аз кадом сарватҳои зеризаминӣ бой мебошад?
4. Дар саноати Озарбойҷон кадом маҷмӯи истеҳсоли мавқеи асосиро ишғол менамояд?
5. Маҷмӯи кишоварзӣю саноати ғайр аз кишоварзӣ кадом соҳаҳои саноатро дар бар мегирад?

Маводи иловагӣ

1. Ташаккулёбии қаламрави Озарбойҷон. Қисми зиёди қаламрави имрӯзаи Озарбойҷонро дар қадим Албания меғуфтанд. Аҳолии он бо чорводорӣ ва заминдорӣ машғул буд. Дар асри III Албанияро Эрон ва дар асри VIII арабҳо забт намуданд. Халқи Озарбойҷон асосан дар асрҳои XI–XIII ташаккул ёфт. Дар ин давра ба қаламрави он туркҳои салҷуқӣ ва тотору муғулҳо ҳуҷум оварданд. Дар асри XVI Озарбойҷон аз сари нав дар зери тасарруфи империяи форсҳо монд, ки то аввалҳои асри XVIII манбаи муноқишаҳои Эрон ва Туркия гардид. Соли 1826 қисми шимолии Озарбойҷон ба Россия ҳамроҳ карда шуд. Соли 1918 он худро ҷумҳурии соҳибистиклол ва соли 1920 Ҷумҳурии Шӯравии Озарбойҷон эълон намуд.

То соли 1991 дар ҳаёти собиқ Иттифоқи Шӯравӣ монд. Баъди пош хӯрдани Иттифоқи Шӯравӣ худро давлати мустақил эълон намуд.

2. Аҳолии Озарбойҷон 7,8 млн нафар буда, дар як км мураббаъ 87 кас рост меояд. Аз ҳама аҳоли дар пасти Ленкоран ва нимҷазираи Абшерон зичтар ҷойгир шудааст. Афзоиши табиӣ аҳоли ба 1000 нафар 12 нафарро ташкил менамояд.

Дар таркиби аҳоли озарбойҷониҳо 90 фоиз, арманҳо 2, русҳо 2, доғистониҳо 3 фоизро ташкил мекунанд. Қисми асосии аҳоли (93 фоиз) дини ислом, 4,8 фоизи дини насрониро пайравӣ ташкил мекунанд. Мардҳо ба ҳисоби миёна 67, занҳо бошанд 75 сол умр мебинанд.

3. Алоқии иқтисодии Озарбойҷон бо мамлакатҳои бурунмарзӣ дар арафаи барқароршавӣ ва ташаккулёбӣ мебошад. Ҳоло 65 фоизи

воридотро озукаворӣ ва 85 фоизи содиротро ашёи энергиядиханда ва энергияталаб ташкил мекунад. Шарики асосии тиҷорати берунии он Эрон, Россия, Туркменистон ва Украина мебошанд.

Худатонро санҷед

1. Аз маълумоти иловагӣ истифода бурда, гуед, ки Озарбойҷон ҳамчун давлати мустақил чӣ таъри ташаккул ёфт?
2. Дар таркиби аҳолии Озарбойҷон кадом миллатҳо бартарӣ доранд?
3. Аҳоли кадом динҳоро парастид мекунанд?
4. Озарбойҷон бо кадом давлатҳо бештар алоқаи иқтисодӣ дорад?

ГУРҶИСТОН

Масоҳаташ – 69,7 ҳазор км².

Аҳолиаш – 5,7 млн нафар.

Пойтахташ – Тифлис.

Забони давлатӣ – гурҷӣ.

Воҳиди пулӣ – лари.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Гурҷистон мавқеи иқтисодию географии мувофиқ дорад. Баромад ба баҳри Сиёҳ, Кавкази Шимолӣ (бо хушкӣ) ба он имконият медиҳад, ки бо Россия, Украина ва давлатҳои ҳавзаи баҳри Миёназамин алоқаи иқтисодӣ намояд.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Табиати Гурҷистон мухталиф аст. Ин ба мавқеи географӣ ва рельефи маҳал вобаста мебошад. Қариб 50 фоизи қаламрави он аз сатҳи баҳр дар баландии аз 0 то 1000 метр (20 фоизаш аз 2000 метр) баланд воқеъ гардидааст. Аз ҳамин сабаб дар ин ҷо фарқияти амудии ҳарорат, боришот, хоку наботот хеле калон аст. Ба ин нигоҳ накарда, шароити табиӣ қисми зиёди қаламрави он барои инкишофи кишоварзӣ мусоидат менамояд.

Қаламрави Гурҷистон аз сарвати обӣ бой аст. Дарёҳои пуроби қисми ғарбии он дорои захираи калони қувваи барқ мебошад. Аз ин ҷиҳат ва аз ҷиҳати масоҳати ҷангал он аз мамлакатҳои ҳамсояи худ – Озарбойҷон ва Арманистон дар ҷои аввал меистад. Алафзорҳои алпӣ ҳамчун ҷарогоҳ истифода мешаванд. Аз сарватҳои зеризаминӣ

захираи марганец, мис, руҳу сурб, барит, ангиштсанг, марги муш, сурма, симоб, селестин, гили сафедкунанда аҳамияти саноати доранд. Ашёи маснуоти сохтмон нисбатан васеъ паҳн гардидааст.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Гурҷистон дорои хоҷагии бисёрсоҳа мебошад. Дар таркиби он ҷои асосиро маҷмӯи кишоварзӣю саноати ишғол менамояд. Вай дар заминаи манбаъҳои сӯзишворӣю энергетикӣ ва соҳаҳои кишоварзӣ инкишоф меёбад. Маҷмӯи мазкур 60 фоизи маҳсулоти мамлакатро истеҳсол менамояд. Асоси онро заминдорӣи субтропикӣ ташкил медиҳад, ки ба соҳаҳои боғу тоқдорӣ, ҷойпарварӣ ва зироатҳои эфиру рағандиҳанда таъсис ёфтааст. Масоҳати замини кишоварзӣ 40 фоизи қаламрави мамлакатро ишғол менамояд. Васеъ намудани замини кишоварзӣ ба хушконидаи заминҳои ботлоқӣи пастии Колхида ва обёрӣ намудани заминҳои ноҳияҳои ҷанубу шарқи мамлакат вобаста мебошад. Ҳоло қисми зиёди ҷой дар пастии Колхида, меваҳои ситрусӣ, хурмо, зайтун дар Ғарби Гурҷистон парвариш карда мешавад. Фабрикаҳои коркарди ҷой, заводҳои консерва, вино ва коньякбарорӣ дар наздикии манбаи ашёи хом ҷойгир шуданд. Гурҷистон 95 фоизи ҷой, 3 фоизи консерваи меваю сабзавотӣ ва 100 фоиз рағани зайтуни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро истеҳсол менамояд. Ҳоло (с 2002) саноати хӯрокворӣ 17 фоизи маҳсулоти умумии дохилии мамлакатро медиҳад. Як қисми саноати химия ва мошинсозӣ барои қонеъ гардонидани талаботи маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ нигаронида шудааст. Ин соҳаҳои саноат нуриҳои минералӣ (Руставели), мошинҳои ҷойгундорӣ, коркарди замин ва таҷҳизоти корхонаҳои саноати хӯрокворӣ истеҳсол мекунад. Ғайр аз ин саноати химия нахи сунъӣ, пластмас, соҳаи мошинсозӣ автомобил, электровоз, дастгоҳ истеҳсол мекунад. Заминаи мошинсозиро заводи металлургии Руставели ташкил мекунад. Дар алоқаи иқтисодии берунаи Гурҷистон содирот 325, воридот 720 млн долларро ташкил мекунад. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 17,67 млрд доллар (ба ҳар сари аҳоли 3,1 ҳазор доллар)-ро ташкил менамояд.

Нақлиёт. Гурҷистон аз намудҳои гуногуни нақлиёти ҳозиразамон истифодаи мебарад. Аммо қисми асосии бор тавасути роҳи оҳан ва баҳрӣ (бо бандарҳои Батуми, Сухуми, Поти) кашонида мешавад. Нисбат ба мамлакатҳои ҳамсоя дар ин ҷо роҳи аргамчинӣ (канатӣ) инкишоф ёфтааст. Нақлиёти ноҳияҳои кӯҳӣ автомобил мебошад. Нақлиёти ҳавоӣ асосан барои мусофиркашонӣ истифода бурда мешавад. Деҳаҳои баландкӯҳро бо марказҳои маъмури пайваст менамояд. Дарозии умумии роҳи оҳан 1570 километр, автомобилӣ 33900 километрро ташкил менамояд. Бандарҳои баҳрӣ – Батуми Сухуми ва Поти ба ҳисоб мераванд.

Тафовути қаламрави таркибии соҳаҳои истеҳсолот барои ташаккул ёфтани 8 ноҳияи иқтисодӣ асос гузоштааст: 1. Марказӣ. 2. Шарқӣ. 3. Ҷанубӣ. 4. Абхозистон. 5. Оҷористон. 6. Ғарбӣ. 7. Осетияи Ҷанубӣ. 8. Маркази Ғарбӣ. Аз ҳама ноҳияи тараққиқардаи он Маркази Шарқӣ мебошад. Вай марказҳои саноатии таҳассуси гуногундошта (Тифлис, Руставели, Гори)-ро дар бар мегирад ва мағзи таркибии қаламрави хоҷагии мамлакатро ташкил менамояд. Ноҳияи Ғарбӣ (соҳили баҳри Сиёҳ) минтақаи асоси истироҳат ва муолиҷаи аҳолии ватанӣ ва бурунмарзӣ мебошад.

Савол ва супориш

1. Маҷеи мусоиди Гурҷистонро чӣ муайян мекунад?
2. Мухталифии табиати Гурҷистон ба чӣ вобаста мебошад?
3. Сарватҳои зеризаминии Гурҷистонро аз ҳарита нишон диҳед.
4. Барои чӣ дар Гурҷистон маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ баштар тараққӣ кардааст?
5. Дар ҷоракшонӣ кадом намудҳои нақлиёт маҷеи асосиро ишғол менамоянд?

Маводи иловагӣ

1. Ташаккул ёфтани қаламрави Гурҷистон аз асрҳои VI–IV оғоз ёфта, дар ин давра дар ин ҷо ду давлат – Колхида ва Иберия ташкил ёфтаанд. Даре нагузашта мамлакат дар зери тасарруфи форсҳо монд. Дар давраи ҳукмронии он Гурҷистон истиқлолият гирифт. То нимаи асри VII ба маҳалли муноқишаҳои империяи Форсу Византия табдил ёфт. Дар нимаи ҳаминаср онро арабҳо забт намуданд. Баъд дар давраи малика Тамара ба қуллаи баланди инкишоф расид. Ҳучуми Темур мамлакатро ба харобазор табдил дод. Дар асри XVI Гурҷистони Ғарбиро туркҳо ва шарқиро эронӣҳо забт намуданд. Соли 1801 аввал Гурҷистони Шарқӣ, сипас ғарбӣ ба Россия ҳамроҳ шуд. Баъди инқилоби октябр, соли 1918 давлати мустақил эълон карда шуд. Соли 1922 ба ҳайати собиқ Шӯравӣ дохил гардид. Баъди пош хурдани Шӯравӣ мустақилият ба даст овард.
2. Аҳолии Гурҷистон нисбат ба давраи собиқ Шӯравӣ дида, кам гардид. Сабабаш паст фаромадани дарёҷаи афзоиши табиӣ аст. Ҳоло афзоиши табиӣ ба ҳар 1000 нафар аҳолий 3,4 нафарро ташкил менамояд. Зичии аҳолий ба ҳар як км² 78 касро ташкил менамояд. Тақрибан 4,6 фоизи аҳолии Гурҷистон дар баландиҳои 1000 м зиндагӣ мекунанд. Дар таркиби миллии аҳолий гурҷиҳо 68,8, арманиҳо 9, русҳо 5,1, озарбойҷониҳо 6, осетиниҳо 3,2, абхозҳо 1,7 фоизро

ташкил мекунад. Аксари аҳолии он дини насронӣ ва фақат 1% фоизи он исломро парастид менамоянд.

3. Ноустувории сиёсӣ ва ҷанг бо Абхазистон ба иқтисодиёт ва савдои берунии Гурҷистон таъсири калон расонид. Дар айни замон воридоти мол аз содироти он бештар мебошад. Қисми асосии содироти маҳсулоти саноати озуқаворӣ ва кишоварзӣ (50 фоиз) ва маҳсулотҳои металлӣ химиявӣ ташкил менамояд. Шарикони тиҷорати берунии Гурҷистон, Россия, Туркия, Озарбойҷон, Булғория, ИМА, Англия, Украина, Италия, Руминия ва Олмон мебошанд.

Худатонро санҷед

1. Ташаккулёбии қаламрави Гурҷистон аз кадом асрҳо оғоз ёфтааст?
2. Сарватҳои табиӣи Гурҷистон барои инкишофи кадом соҳаҳо мусоидат менамоянд?
3. Дар Гурҷистон паст рафтани дараҷаи афзоиши аҳоли ба чӣ вобастааст?
4. Ноустувории сиёсӣ ба иқтисодиёти Гурҷистон чӣ гуна таъсир расонид?
5. Кадом давлатҳо ҳарифони тиҷорати берунии Гурҷистон ба ҳисоб мераванд?

АРМАНИСТОН

Масоҳаташ – 29,8 ҳазор км².

Аҳолиаш – 3,2 млн нафар.

Пойтахташ – Ереван.

Забони давлатӣ – арманӣ.

Воҳиди пулӣ – драм.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Арманистон мавқеи муҳимми иқтисодию географиро ишғол мекунад. Қаламрави он аҳамияти транзитӣ дорад. Ҳама роҳҳои автомобилгард ва оҳане, ки аз Россия ва мамлакатҳои Пасикавказ ба самти Шарқи Наздик ва Шарқи Миёна убур мекунад, аз қаламрави Арманистон мегузаранд. Чунин мавқеи иқтисодию географӣ барои барқарор намудани алоқаи зичи иқтисодӣ

бо мамлакатои ҳамсоҷо дур ва баланд бардоштани дараҷаи иқтисодиёти он мусоидат менамояд. Иштироки онро дар бозори ҷаҳонӣ устувор мегардонад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Арманистон мамлакати кӯҳӣ буда, тақрибан 90 фоизи қаламрави он дар баландии 1000 метр воқеъ гардидааст. Релефи кӯҳӣ ба ташаккул ёфтани намудҳои гуногуни иқлим (аз субтропикии хушк то континенталии хушк) сабаб гардидааст. Гуногунии иқлим ба гуногунии олами наботот ва ҳосилшавии намудҳои хок таъсир расонидааст. Ҳамаи ин сарватҳои табиӣ дар якҷоягӣ бо сарватҳои зеризаминӣ, барои ташкил ёфтани хоҷагии бисёрсоҳа заминаи мусоиди табиӣ гузоштааст. Алафзорҳои табиӣ алпӣ ва минтақаҳои даштро ҳамчун ҷарогоҳи тобистона истифода мекаранд. Ҷангал ҳамарӯз 11 фоизи қаламрави Арманистонро ишғол менамояд. Буридани он манъ карда шудааст. Захираи об кам аст, онро бо ҳамкориҳои Озарбойҷон ва Гурҷистон истифода мекаранд. Аз сарватҳои зеризаминӣ дар қаламрави Арманистон металлҳои ранга, нодир, қиматбаҳо, мис (зиёда аз 40 кон) молибден, тилло, оҳан, нефелини синит муайян карда шуданд. Дар ин ҷо инчунин хелҳои гуногуни ашёи масуноти сохтмон ва саноати химия мавҷуданд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Арманистон ба хурдии масоҳат нигоҳ накарда, дорои саноат ва кишоварзии серсоҳа мебошад. Асоси онро энергетика ташкил менамояд. Қувваи барқро неругоҳҳои обӣ (дар дарёи Раздан), олавӣ (Ереван) ва атомӣ истеҳсол менамоянд. Як қисми қувваи барқро Гурҷистон медиҳад. Дар таркиби саноати Арманистон маҷмаи асосиро соҳаи сӯзишворию энергетикӣ, металлургӣ, хӯрокворӣ ишғол менамояд. Мошинсозӣ 4 фоизи маҳсулоти умумии саноатро медиҳад. Он ба истеҳсоли асбобу анҷоми электротехникӣ, дастгоҳҳои металлкоркунӣ, радиотехника, мошинҳои электронӣ махсус гардонида шудааст. Саноати металлургияи ранга – мис, молибден, алюминий, руҳ, сурб, металлҳои нодир истеҳсол менамояд (маркази онҳоро аз харита ёбед). Соли 2002 соҳаи сӯзишворию энергетикӣ 24%, металлургӣ 17%, хӯрокворӣ 18% маҳсулоти саноати мамлакатро истеҳсол намуданд.

Дар заминаи партови саноати мис ва ашёи хоми маҳаллӣ саноати химия инкишоф ёфтааст. Ин соҳа асосан кислотаи сулфат, нурӣ, каучук, ҷархи автомобил, пластмасса, нахи химиявӣ истеҳсол менамуд.

Маҷмуи кишоварзӣю саноатӣ. Дар соҳаи кишоварзӣ фақат 40 фоиз замини қаламрави мамлакатро истифода мекаранд. Маҳдуд будани захираи об ба таври экстенсивӣ (зиёд кардани масоҳати замини кишт) инкишоф ёфтани кишоварзӣ имконият намедиҳад. Замини киштро фақат аз ҳисоби заминҳои шӯразада, санглох ва

нишебии кӯҳҳо (бо роҳи суфакуни) васеъ кардан мумкин, ки он харчи зиёдро талаб менамояд. Ҳоло замини кишт 483 ҳазор гектарро ташкил менамояд.

Кишоварзӣ аз 1/3 ҳиссаи маҳсулоти мамлакатро медиҳад. Дар таркиби он мавқеи асосиро боғу тоқпарварӣ, тамоку ва сабзавотпарварӣ ишғол менамоянд. Ин соҳаҳои меҳнатталаб асосан дар водиҳои дарёи Арарат инкишоф ёфтанд. Дар заминҳои минтақаи кӯҳӣ чав ва гандум парвариш карда мешавад. Аз соҳаи чорводорӣ асосан гӯсфандпарварӣ тараққӣ ёфтааст. Саршумори гӯсфанд ва буз соли 2002 зиёда аз 0,6 млн сарро ташкил намуд. Чорворо тобистон дар чарогоҳҳои кӯҳӣ, зимистон дар работҳо парвариш мекунанд. Барои афзун гардонидани саршумори чорво имконият нест. Ашёнҳои кишоварзиро дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ кор мекунанд. Аз мева ва сабзавот фишурда, консерва, аз ангур вино ва коняк тайёр менамоянд. Ҳоло истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 10,7 (ба ҳар сари аҳоли 3350) долларро ташкил менамояд. Дар тиҷорати берунӣ содирот 507, воридот 991 млн долларро ташкил менамояд. Шарикони тиҷоратии берунии Арманистон асосан Россия, Туркменистон ва Эрон мебошанд.

Нақлиёт. Шабакаи роҳҳои оҳан ва автомобилгард ба талаботи имрӯзаи хоҷагӣ мувофиқ мебошад. Шоҳроҳи асосӣ (роҳи оҳан) хусусияти канорӣ дошта, аз қисми ҷанубу шарқи мамлакат мегузарад. Яке аз масъалаҳои асосӣ беҳтар аз нақлиёт таъмин намудани дохили мамлакат мебошад. Ба ин мақсад барои ба шимол баромадан хатти дуҷуми роҳи оҳан (Раздан–Иджеван) сохта шудааст. Ҳоло Арманистон дорои 840 километр роҳи оҳан ва 11300 километр роҳи автомобилӣ мебошад.

Қаламрави Арманистон аз ҷиҳати таҳассуси хоҷагӣ ва дараҷаи тараққиёт ба шаш ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мешавад. Муҳимтарини онҳо ноҳияи Севан ва Арарат мебошад. Онҳо тараққиқардатарин ноҳияҳои Арманистон ба ҳисоб мераванд.

Савол ва супориш

1. Барои чӣ қаламрави Арманистонро транзитӣ мегӯянд?
2. Қисми зиёди қаламрави Арманистон дар кадом баландӣ воқеъ гардидааст?
3. Арманистон аз кадом сарватҳои зеризаминӣ бой аст (аз харита нишон диҳед).
4. Дар саноат ва кишоварзӣ кадом соҳаҳо инкишоф ёфтаанд?